

***KAJIAN FILOLOGI SĀHĀ KONSEP NISTHĀ, MADYĀ, UTĀMĀ
WONTĒN ING SĒRAT WIGNYĀTĀYĀ***

SKRIPSI

**Kaaturakĕn dhatĕng Fakultas Bahasa dan Seni
Universitas Negeri Yogyakarta
MinĕngkĀ Salah Satunggaling Sarat
Anggayuh Gelar Sarjana Pendidikan**

**dĕning
Agustina Pratiwi
NIM 14205244004**

**PROGRAM STUDI PENDIDIKAN BAHASA JAWA
JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAERAH
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
UNIVERSITAS NEGERI YOGYAKARTA
2018**

PASARUJUKAN

Skripsi kanthi irah-irahan *Kajian Filologi sâhâ Konsep Nisthâ, Madyâ, Utâmâ* wontên ing *Sêrat Wignyâtâyâ* mênikâ sampun dipunsarujuki déning *pembimbing* kanggé dipunuji.

Yogyakarta, 23 Juli 2018

Dosen Pembimbing

Sri Harti Widyastuti, M. Hum.

NIP 19621008 198803 2 001

PANGÊSAHAN

Skripsi kanthi irah-irahan *Kajian Filologi sâhâ Konsep Nisthâ, Madyâ, Utâmâ* wontên ing *Sêrat Wignyâtâyâ* mênikâ sampun dipunandharakên wontên ing pandadaran sangajênging *Dewan Penguji* rikâlâ tanggal 30 Juli 2018 sâhâ dipuntêtêpakên lulus.

DEWAN PENGUJI

Nâmâ	Jabatan	Tapak Asmâ	Tanggal
Dra. Sri Harti Widyastuti, M.Hum.	Ketua Penguji		30 Juli 2018
Sri Hertanti Wulan, S.Pd., M.Hum.	Sekretaris Penguji		30 Juli 2018
Dra. Hesti Mulyani, M.Hum.	Penguji Utama		30 Juli 2018

Yogyakarta, Juli 2018

Fakultas Bahasa dan Seni

Universitas Negeri Yogyakarta

Dekan,

Prof. Dr. Dra. Endang Nurhayati, M. Hum.

NIP 19571231 198303 2 004

WÊDHARAN

Ingang *tanda tangan* wontên ing ngandhap mênikå, kulå:

Nåmå : Agustina Pratiwi

NIM : 14205244004

Program Studi : Pendidikan Bahasa Jawa

Fakultas : Fakultas Bahasa dan Seni

ngandharakên bilih *skripsi* mênikå asil panalitèn kulå piyambak. Samangrêtos kulå, wosing *skripsi* mênikå bédå kaliyan *skripsi* ingkang sinêrat déning priyantun sanès, kajawi pérangan tartamtu ingkang kulå ginakakên minångkå sarånå dhasar panyêrating *skripsi* kanthi nggatosakên tåtå cârå sâhå paugêran panyêrating *skripsi* ingkang limrah.

Sêratan wontên ing wêdharan mênikå kasêrat kanthi saèstu. Manawi kasunyatanipun kabukti bilih wêdharan mênikå botên lêrês, bab mênika dados tanggêl jawab kulå pribadi.

Yogyakarta, Juli 2018

Panyêrat,

Agustina Pratiwi

SÊSANTI

“Barang siapa yang menginginkan dunia maka hendaklah berilmu. Barang siapa yang menginginkan akhirat, maka hendaknya dengan ilmu. Barang siapa yang menginginkan keduanya, maka hendaknya dengan ilmu”

(Imam Syafi’i)

ngèlmu iku

kêlakoné kanthi laku

lêkasé lawan kas

têgêsé kas nyantosani

sêtya budyâ pangêkêsé dur angkara

(K.G.P.A.A. Mangkunêgaran IV)

“Usaha, yakin, lan pasrah marang Gusti Allaah”

(Ibu)

PISUNGSUNG

*Alhamdulillah*ahirabbil'amin, linambaran pamuji *syukur* dhumatêng ngarsanipun Gusti Allah SWT, *karya ilmiah* mênika kulå pisungsungakên dhatêng tiyang sêpuh kulå, Ibu Sri Muryani sâhå Bapak Sukanto ingkang sampun nggulåwênthah kanthi katoging têngåå, maringi békå, sâhå sih katrêsnan ingkang tanpå pêpindhan.

PRĀWACĀNĀ

Puji sukur konjuk dhumatêng ngarsanipun Allah SWT awit sampun paring nikmat sâhâ rahmatipun satêmah *skripsi* kanthi irah-irahan *Kajian Filologi sâhâ Konsep Nisthâ, Madyâ, Utâmâ ing Panggaotan Sêrat Wignyâtâyâ* sampun paripurnâ anggénipun nyêrat. *Skripsi* mênikâ minangkâ salah satunggaling sarat anggayuh gêlar *Sarjana Pendidikan*.

Panyêrat ngaturakên agunging panuwun dhatêng sadâyâ pihak ingkang sampun paring pambiyantu sâhâ panyêngkuyungipun awit saking purwâkâ dumugi paripurnaning *skripsi* mênika. Kanthi raos ingkang tulus panyêrat ngaturakên agunging panuwun dhumatêng:

1. Bapak Prof. Dr. Sutrisna Wibawa, M. Pd., minangkâ Rektor Universitas Negeri Yogyakarta.
2. Ibu Prof. Dr. Dra. Endang Nurhayati, M. Hum., minangkâ Dekan Fakultas Bahasa dan Seni.
3. Bapak Prof. Dr. Suwardi, M. Hum., minangkâ Pangarsâ Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah.
4. Ibu Prof. Dr. Dra. Endang Nurhayati, M.Hum. minangkâ Penasehat Akademik ingkang sampun paring pitutur sâhâ panjurung.
5. Ibu Dra. Sri Harti Widyastuti, M. Hum., minangkâ Pembimbing ingkang sampun kêrsâ paring bimbingan, arahan, piwulang, sâhâ panjurung kanthi wicaksânâ satêmah *skripsi* mênikâ sagêd paripurnâ.
6. Bapak sâhâ Ibu Dosen Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun paring mawarni-warni kawruh, piwulang, sâhâ pitutur ingkang murakabi dhatêng panyêrat.
7. Bapak Supana, S. Sos. minangkâ *staff* administrasi Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah awit sadâyâ pambiyantunipun.
8. Ibu Sri Muryani sâhâ Bapak Sukamto, minangkâ tiyang sêpuh panyêrat ingkang tansah paring sih, pandongâ, sâhâ panjurung.

9. Pakdhé Pur Mujiono ingkang sampun paring pambiyantu, pandongå, sårå panjurungipun.
10. Sadåyå kulåwargå ingkang sampun paring pandongå sårå panjurungipun.
11. Sadåyå mitrå kelas PBD C 2014, mliginipun Mifta, Hanifa, Nofi, Ana, Yasin, sårå Nisa ingkang sampun sukå panjurung, pandongå, *kritik*, sårå pamrayogi dhatêng panyêrat.
12. Sadåyå mitrå kos Karangmalang El 1A, mliginipun Devi, Nena, Salma, Mbak Happy, Mbak Silvi, Mbak Dwi, Dina, sårå Ika ingkang sampun sukå panjurung, pandongå, *kritik*, sårå pamrayogi dhatêng panyêrat.
13. Anggita, Ami, Farah, Onah, sårå Linda ingkang sampun sukå panjurung sårå pandongå dhatêng panyêrat.
14. Sadåyå pihak ingkang botên sagêd kulå sêbutakên sadåyå, ingkang sampun paring pambiyantu, panjurung, sårå pandongå.

Panyêrat rumaos bilih *skripsi* mênikå taksih têbih saking têmbung sampurnå. Pramila panyaruwé sårå pamrayogi ingkang tumuju murih langkung saé, jangkêp, sårå sampurnaning *skripsi* mênikå, tansah katampi kanthi sukå rênaning pênggalih sårå agunging panuwun.

Wasånå, kanthi raos andhap asor panyêrat sampun mungkasi anggènipun nyêrat karya ilmiah mênikå sinaosa dèrèng sampurnå. Ananging, panyêrat saestu gadhah pangajab mugi-mugi *skripsi* mênikå sagêd murakabi dhatêng sadayanipun.

Yogyakarta, Juli 2018

Panyêrat,

Agustina Pratiwi

PRATÉLAN ISI

Kaca

IRAH-IRAHAN	i
PASARUJUKAN	ii
PANGÊSAHAN	iii
WÊDHARAN	iv
SÊSANTI	v
PISUNGSUNG	vi
PRAWACANA	vii
PRATÉLAN ISI	ix
PRATÉLAN <i>TABEL</i>	xiii
PRATÉLAN BAGAN	xv
PRATÉLAN CÊKAKAN	xvi
PRATÉLAN LAMPIRAN	xvii
PANDOM <i>EJAAN</i>	xviii
SARINING PANALITÈN	xix
BAB I PURWAKA	1
A. Dhasaring Panalitèn.....	1
B. Undêraning Prakawis	5
C. Watêsaning Prakawis	5
D. Wosing Panalitèn.....	6
E. Ancasing Panalitèn.....	7
F. Paédahing Panalitèn	7
G. Pangrêtosan Têmbung-têmbung ing Irah-irahan.....	9
BAB II GÊGARAN <i>TEORI</i>	10
A. <i>Kajian Filologi</i>	10
1. Pangrêtosan <i>Filologi</i>	10
2. Ancasing <i>Filologi</i>	11
3. <i>Aliran Filologi</i>	12
4. <i>Objek Filologi</i>	14
a. <i>Naskah</i>	14

b. <i>Teks</i>	15
5. Lampahing Panalitèn <i>Filologi</i>	15
a. <i>Inventarisasi Naskah</i>	16
b. <i>Deskripsi Naskah</i>	16
c. <i>Transkripsi Teks</i>	17
d. <i>Transliterasi Teks</i>	18
e. <i>Suntingan Teks</i>	20
f. <i>Aparat Kritik</i>	21
g. <i>Parafrase Teks</i>	22
h. <i>Terjemahan Teks</i>	22
B. Sêkar Mâcâpat ing Salêbêting <i>Teks-teks Jawi</i>	23
C. <i>Konsep Nisthå, Madyå, sâhå Utåmå</i>	25
D. Panalitèn ingkang Jumbuh.....	28
E. Nalaring Pikir.....	30
BAB III CÂRÅ PANALITÈN	32
A. Jinising Panalitèn.....	32
B. <i>Sumber Data</i> Panalitèn.....	32
C. Caranipun Ngêmpalakên <i>Data</i>	32
1) <i>Inventarisasi Naskah</i>	34
2) <i>Deskripsi Naskah</i>	35
3) <i>Transkripsi Teks</i>	35
4) <i>Transliterasi Teks</i>	35
5) <i>Suntingan Teks</i>	36
6) <i>Parafrase Teks</i>	36
7) <i>Terjemahan Teks</i>	37
8) <i>Instrumen</i> Panalitèn.....	37
9) <i>Teknik Analisis Data</i>	41
10) Caranipun Ngêsahakên <i>Data</i>	42
BAB IV ASILING PANALITÈN SÂHÅ PIRÊMBAGAN	43
A. Asiling Panalitèn.....	43
1. <i>Inventarisasi Naskah Sêrat Wignyåtâyå</i>	43

2. <i>Deskripsi Naskah</i>	44
3. <i>Transkripsi Panggaotan Teks Sêrat Wignyâtâyâ</i>	56
4. <i>Transliterasi sâhâ Suntingan Teks Sêrat Wignyâtâyâ</i>	56
a. <i>Pandom Transliterasi Teks Sêrat Wignyâtâyâ</i>	56
1) <i>Sistem Transliterasi Aksârâ Jâwâ</i>	56
a) <i>Aksârâ Jâwâ sâhâ Pasanganipun</i>	57
b) <i>Aksârâ Murdâ sâhâ Sêratanipun</i>	62
c) <i>Aksârâ Swârâ sâhâ Sêratanipun</i>	63
d) <i>Wujuding Aksârâ /Lê/ sâhâ /Rê/ sâhâ sêratanipun</i>	63
e) <i>Sandhangan</i>	64
2) <i>Panyêrating Aksârâ /Hâ/</i>	67
3) <i>Panyêrating /o/ dados /â/ utawi Taling-tarung Palsu</i>	68
4) <i>Panyêrating /e/ kanthi Diakritik (ê), (é), sâhâ (è)</i>	69
5) <i>Panyêrating Têmbung Rangkêp (Reduplikasi)</i>	69
6) <i>Panyêrating Têmbung Dwipurwâ</i>	70
7) <i>Aksârâ Rangkêp ingkang Kadhapuk saking Proses Afiksasi</i> ...71	
8) <i>Panyêrating Aksârâ nyâ dados /n/</i>	71
9) <i>Panyêrating Aksârâ Kapital</i>	72
10) <i>Tândhâ Metra</i>	73
11) <i>Panyêrating Nomêr Kâcâ</i>	73
b. <i>Pandom Suntingan Panggaotan Sêrat Wignyâtâyâ</i>	74
c. <i>Asiling Transliterasi sâhâ Suntingan Teks Sêrat Wignyâtâyâ</i>	74
5. <i>Aparat Kritik ing Panggaotan Teks Sêrat Wignyâtâyâ</i>	96
6. <i>Terjemahan sâhâ Cathêtan Terjemahan Panggaotan Teks Sêrat Wignyâtâyâ</i>	110
a. <i>Terjemahan Teks Sêrat Wignyâtâyâ</i>	110
b. <i>Cathêtan Terjemahan Teks Sêrat Wignyâtâyâ</i>	137
7. <i>Konsep Nisthâ, Madyâ, sâhâ Utâmâ ing Salêbêting Teks Sêrat Wignyâtâyâ</i>	138
B. <i>Pirêmbagan</i>	160
BAB V PANUTUP	183

A. Dudutan.....	183
B. <i>Implikasi</i>	187
C. Pamrayogi	187
KAPUSTAKAN	188
LAMPIRAN	190
<i>LAMPIRAN 1 Teks Sérat Wignyåtåyå ingkang kasimpên ing Museum Sånåbudåyå Yogyakarta</i>	190
<i>LAMPIRAN 2 Asiling Transkripsi Teks Sérat Wignyåtåyå</i>	199

PRATÉLAN *TABELJ*

<i>Tabel 1</i>	: Prakawis ingkang Jumbuh sâhâ Botên Jumbuh.....	29
<i>Tabel 2</i>	: <i>Kartu Data Deskripsi Naskah Sérat Wignyâtâyâ</i>	38
<i>Tabel 3</i>	: <i>Kartu Data Transliterasi sâhâ Suntingan Teks Sérat Wignyâtâyâ</i>	40
<i>Tabel 4</i>	: <i>Kartu Data Aparat Kritik wontên ing Sérat Wignyâtâyâ</i>	40
<i>Tabel 5</i>	: <i>Kartu Data Terjemahan wontên ing Sérat Wignyâtâyâ</i>	40
<i>Tabel 6</i>	: <i>Kartu Data Konsep Nisthâ, Madyâ, sâhâ Utâmâ ing</i> <i>Sérat Wignyâtâyâ</i>	41
<i>Tabel 7</i>	: <i>Inventarisasi Naskah Sérat Wignyâtâyâ</i>	43
<i>Tabel 8</i>	: <i>Asiling Deskripsi Naskah Sérat Wignyâtâyâ</i>	44
<i>Tabel 9</i>	: Wujuding Aksârâ Jâwâ sâhâ Pasanganipun	57
<i>Tabel 10</i>	: Aksârâ Murdâ	62
<i>Tabel 11</i>	: Wujuding Aksârâ Swârâ.....	63
<i>Tabel 12</i>	: Wujuding Aksârâ /lê/ sâhâ /rê/	63
<i>Tabel 13</i>	: Wujuding Sandhangan Swârâ	64
<i>Tabel 14</i>	: Wujuding Sandhangan Wyanjânâ	65
<i>Tabel 15</i>	: Wujuding Sandhangan Panyigêging Wandâ	66
<i>Tabel 16</i>	: Wujuding Tândhâ Pangkon	67
<i>Tabel 17</i>	: Tulâdhâ Panyêrating hâ ingkang ampang	67
<i>Tabel 18</i>	: Tulâdhâ Panyêrating hâ ingkang cêthâ.....	68
<i>Tabel 19</i>	: Tulâdhâ Panyêrating /o/ dados /â/ utawi Taling-tarung Palsu.....	68
<i>Tabel 20</i>	: Tulâdhâ Panyêrating /e/ pêpêt sâhâ /e/ taling.....	69
<i>Tabel 21</i>	: Tulâdhâ Panyêrating Têmbung Rangkêp (<i>Reduplikasi</i>).....	69
<i>Tabel 22</i>	: Tulâdhâ Panyêrating Têmbung Dwipurwâ.....	70
<i>Tabel 23</i>	: Tulâdhâ Panyêrating Têmbung ingkang Kadhapuk saking <i>Proses</i> <i>Afiksasi</i>	71
<i>Tabel 24</i>	: Tulâdhâ Panyêrating Aksârâ nyâ dados /n/	71
<i>Tabel 25</i>	: Tulâdhâ Panyêrating Aksârâ <i>Kapital</i>	72

<i>Tabel 26 : Tuladhâ Panyêrating Tândhâ Metra</i>	<i>73</i>
<i>Tabel 27 : Asiling Transliterasi sâhâ Suntingan Teks Sérat Wignyâtâyâ</i>	<i>75</i>
<i>Tabel 28 : Aparat Kritik Teks Sérat Wignyâtâyâ.....</i>	<i>96</i>
<i>Tabel 29 : Asiling Suntingan sâhâ Terjemahan wontên ing Sérat Wignyâtâyâ.....</i>	<i>111</i>
<i>Tabel 30 : Konsep Nisthâ, Madyâ, sâhâ Utâmâ ing Salêbêting Teks Sérat Wignyâtâyâ.....</i>	<i>139</i>
<i>Tabel 31 : Titikaning Tumindak Nisthâ, Madyâ, sâhâ Utâmâ ing Salêbêting Teks Sérat Wignyâtâyâ</i>	<i>157</i>

PRATÉLAN *BAGAN*

<i>Bagan 1 : Lampahing panalitèn <i>Filologi</i></i>	33
--	----

PRATÉLAN CÊKAKAN

1. Dha : Dhandhangulå
2. g : gatrå
3. Kin : Kinanthi
4. p : pådå
5. Poc : Pocung
6. Sin : Sinom

PRATÉLAN LAMPIRAN

<i>LAMPIRAN 1 Teks Sérat Wignyåtåyå ingkang kasimpên ing Museum Sånåbudåyå Yogyakarta</i>	<i>190</i>
<i>LAMPIRAN 2 Asiling Transkripsi Teks Sérat Wignyåtåyå</i>	<i>199</i>

PANDOM *EJAAN*

Pandom *ejaan* ingkang dipunginakakên wontên ing *karya ilmiah* mênika wontên kalih, inggih mênika pandom *ejaan* kanggé bâsa Indonésia sâha pandom *ejaan* kanggé bâsa Jawi. Pandom *ejaan* bâsa Indonésia sadayanipun ngginakakên *Ejaan Bahasa Indonesia yang Disempurnakan (EYD)*. Wondéné pandom *ejaan* bâsa Jawi sakêdhik radi nyêbal saking *Pedoman Umum Ejaan Bahasa Jawa Huruf Latin yang Disempurnakan* (Balai Bahasa Yogyakarta, 2006), inggih mênika tândhâ ê kanggé nyêrat *fonem* / ə / ugêlipun ê kados ing têmbung **ênêm** ‘enam’; tândhâ é kanggé nyêrat *fonem* / e / ungêlipun é kados ing têmbung **wondéné** ‘sedangkan’; sâha tândhâ è kanggé nyêrat *fonem* / æ / ungêlipun è kados ing têmbung **sanèsipun** ‘selain itu’. Sasanèsipun mênika tândhâ â kanggé nyêrat *fonem* / ɔ / ungêlipun â kados ing têmbung **kacă** ‘halaman’.

Tândhâ sambung (-) (Balai Bahasa Yogyakarta, 2006: 29), kaginakakên kanggé nyêrat têmbung andhahan, inggih kanggé milahakên antawisipun têmbung abâsa Indonesia ingkang kawuwuhan atêr-atêr **dipun-** sâha panambang **-akên**. Tuladhanipun, inggih mênika **dipun-sunting** sâha **dipun-terjemah-akên**.

Irah-irahan naskah sâha pêthikan-pêthikan abâsa Jawi ngginakakên *Pedoman Umum Ejaan Bahasa Jawa Huruf Latin yang Disempurnakan* kanggé nggampilakên panyêratipun. Ananging, kanggé aksârâ e ngginakakên tândhâ ê kanggé nyêrat *fonem* / ə /, tândhâ é kanggé nyêrat *fonem* / e /, ugi ngginakakên tândhâ è kanggé nyêrat *fonem* / æ /, sâha aksârâ a (lêgênâ) ngginakakên tândhâ â kanggé nyêrat *fonem* / ɔ /.

Sadâyâ irah-irahaning buku ingkang kasêrat mawi aksârâ Latin ingkang ngginakakên *ejaan* sadèrèngipun *EYD*, têtêp kasêrat mênâpâ wontênipun murih têtêp kajagi aslinipun, ugi supados botên nuwuhakên salah tapsir. Kanggé irah-irahaning buku utawi naskah sêratan aksârâ Jâwâ kajumbuhakên kaliyan *EYD*.

KAJIAN FILOLOGI SĀHĀ KONSEP NISTHĀ, MADYĀ, UTĀMĀ WONTĒN ING SĒRAT WIGNYĀTĀYĀ

**Déning: Agustina Pratiwi
NIM 14205244004**

SARINING PANALITĒN

Ancasing panalitèn mēnikā wontèn pitu, antawisipun inggih mēnikā (1) ngandharakēn asiling *inventarisasi naskah SĒrat Wignyātāyā*, (2) ngandharakēn *deskripsi naskah SĒrat Wignyātāyā*, (3) ndamēl *transkripsi teks SĒrat Wignyātāyā*, (4) ndamēl *transliterasi teks SĒrat Wignyātāyā*, (5) ndamēl *suntingan teks SĒrat Wignyātāyā*, (6) ndamēl *terjemahan teks SĒrat Wignyātāyā*, sĀhĀ (7) ngandharakēn *konsep nisthā, madyā, utāmā ing teks SĒrat Wignyātāyā*.

Panalitèn mēnikā ngginakakēn *metode panalitèn filologi modern sĀhĀ metode deskriptif*. *Metode panalitèn filologi mēnikā dipunginakakēn kanggé nggarap teks SĒrat Wignyātāyā* ingkang kasĕrat mawi aksĀrĀ JĀwĀ carik. Wondéné *metode panalitèn deskriptif* dipunginakakēn kanggé nggambarakēn *teks SĒrat Wignyātāyā* kanthi *objektif*. *Sumber data* panalitèn mēnikā inggih *teks SĒrat Wignyātāyā* mināngkā *koleksi Perpustakaan SĀnĀbudĀyĀ Yogyakarta*. *Teknik ngĕmpalakēn data* ing panalitèn mēnikā ngginakakēn lampahing panalitèn *filologi*, inggih mēnikā *inventarisasi naskah, deskripsi naskah, transkripsi, transliterasi, suntingan, parafrase, sĀhĀ terjemahan teks*.

Asiling panalitèn mēnikā ngandharakēn pitung bab. Ingkang āngkā satunggal, *naskah SĒrat Wignyātāyā* kalĕbĕt *naskah tunggal* amargi namung kapanggihakēn satunggal *eksemplar*. Kaping kalih, *deskripsi naskah SĒrat Wignyātāyā* taksih saé, sĀhĀ sĕratanipun taksih cĕthĀ. Kaping tigĀ, *transkripsi teks SĒrat Wignyātāyā* dipungarap kanthi ngginakakēn *metode transkripsi diplomatik inggih mēnikā cĀrĀ anggĕnipun ndamēl alih tulis sĕrataning teks* ingkang kasĕrat kados mēnĀpĀ wontĕnipun. Kaping sakawan *transliterasi teks SĒrat Wignyātāyā* dipungarap kanthi ngginakakēn *metode transliterasi standar* inggih mēnikā ngĕwahi sĕratan aksĀrĀ JĀwĀ dhatĕng aksĀrĀ Latin adhĕdhasar *ejaan* ingkang limrah. Kaping gangsal, *suntingan teks* ngginakakēn *metode suntingan standar*, déné sadĀyĀ ĕwah-ĕwahan ing *suntingan teks* kaandharakēn ing *aparāt kritik*. Kaping ĕnĕm, *terjemahan teks* dipungarap kanthi ngginakakēn *metode terjemahan harfiah, terjemahan isi, sĀhĀ terjemahan bebas*. SadĀyĀ *metode terjemahan* kasĕbut dipungarap kanthi *kontekstual*. Kaping pitu *konsep nisthā, madyā, sĀhĀ utāmā wontĕn ing SĒrat Wignyātāyā* mēnikā kapĕrang dados kalih, inggih mēnikā *konsep nisthā, madyā, utāmā tumrap manungsĀ sĀhĀ konsep nisthā, madyā, utāmā mliginipun tumrap guru*.

BAB I PURWAKA

A. Dhasaring Panalitèn

Naskah mênika minangka salah satunggaling têtilaran kabudayan ingkang adiluhung. *Naskah* mênika awujud kabudayan ingkang sinêrat. *Naskah* Jawi inggih mênika anggitan ingkang sinêrat, ingkang taksih asli mênappa déné têdhakanipun, ugi ngêwrat mawarni-warnining bab wohing kabudayanipun masarakat ing jaman rumiyin, ingkang dipunandharakên mawi bâsa Jawi (Mulyani, 2009: 1). *Naskah-naskah* mênika prêlu dipunlêstantutakên. Salah satunggaling cara kanggé nglêstantunakên *naskah* mênika kanthi cara nindakakên panalitèn *filologi*.

Filologi inggih mênika satunggaling ngèlmi ingkang gayut kaliyan wohing kasusastran ingkang magêpokan kaliyan bab bâsa, sastra, sâha budaya (Baroroh-Baried, 1985: 1). Miturut Djamaris (2002: 3), *filologi* inggih mênika ngèlmi ingkang *objek* panalitènipun *naskah-naskah* lami ingkang ngêwrat *teks*. Wondéné miturut Mulyani (2009:1), *filologi* inggih mênika satunggaling ngèlmi ingkang gêgayutan kaliyan wohing karya sastra kados ta bab bâsa, kasusastran, sâha kabudayan. Saking andharan ing inggil sagêd dipunpêndhêt dudutanipun bilih *filologi* inggih mênika ngèlmi ingkang ngrêmbag bab *naskah* sâha *teks* kinâ. *Naskah* sâha *teks* mênika wontên gêgayutanipun kaliyan wohing kasusastran sâha magêpokan kaliyan *studi* bab bâsa, sastra, sarta budaya minangka asiling budaya jaman rumiyin.

Wondéné *teks* miturut Mulyani, (2014: 2) inggih mênika rêrangkèning têtêmbungan ingkang ngêwrat isining *naskah*. *Teks* minangka isining *naskah*, miturut T.E. Behrend (1990: X-XIII) kapérang dados 14, inggih mênika (1) sêjarah

(S), (2) *silsilah* (*Sil*), (3) ukum sâhâ pranatan (H), (4) wayang (W), (5) sastrâ wayang (SW), (6) sastrâ (L), (7) piwulang sâhâ suluk (P), (8) agâmâ Islam (I), (9) primbon sâhâ pakuwon (Pr), (10) bâsâ (B), (11) *musik* (M), (12) bêksan (T), (13) *adat-istiadat* (F), sâhâ (14) *lain-lain* (LL). Saking mapintên-pintên jinising *teks* mênikâ wontên sapérangan *teks* ingkang ngêwrat bab sastrâ. Salah satunggaling *teks* ingkang ngêwrat bab sastrâ mênikâ inggih *Sêrat Wignyâtâyâ*.

Sêrat Wignyâtâyâ mênikâ ngêwrat piwulang bab awon sâhâ saénipun pados sandhang têdhâ. Ancasipun panalitèn mênikâ kanggé ngandharakên sâhâ ngrêmbag isinipun *Sêrat Wignyâtâyâ*. Miturut asiling *observasi* dhatêng papan panyimpêning *Sêrat Wignyâtâyâ* mênikâ inggih ing *Museum Negeri Sânbudâyâ*, saking *google.com*, ugi saking *eprint.uny.ac.id* *sêrat* mênikâ dèrèng naté dipuntaliti.

Sasanèsipun, panalitèn mênika ugi ngandharakên *konsep* nisthâ, madyâ, sâhâ utâmâ ingkang kawrat ing *Sêrat Wignyâtâyâ* mênikâ supados sagêdâ dados piwulang ingkang saé ing pagêsangan, amargi ing jaman samênikâ kathah tiyang ingkang èwêd mbédakakên pundi ingkang kalêbêt tumindak nisthâ ingkang kêdah dipunsingkiri, pundi ingkang kalêbêt tumindak madyâ, sâhâ pundi kalêbêt tumindak utâmâ ingkang kêdah dipunlampahi ing pagêsangan mênikâ. Awit sisahipun mbédakakên tumindak nisthâ, madyâ, sâhâ utâmâ mênikâ botên sakêdhik tiyang jaman samênikâ ingkang lêpat anggènipun mlampah ngupados sandhang têdhâ. Kathah sangêt tiyang ingkang gadhah kalênggahan inggil nglampahi tumindak nisthâ kados ta mênindhêt samubarang ingkang botên dados *hak*-ipun. Prakawis mênikâ nêdahakên sisahipun mbédakakên tumindak nisthâ, madyâ, sâhâ utâmâ. Milâ adhêdhasar katrangan ing nginggil, panalitèn mênikâ katindakakên kanggé

ngrêmbag *konsep* nisthå, madyå, sâhå utâmå ing *Sêrat Wignyåtâyå* minångkå upâyå kanggé nyinau bab *konsep* nisthå, madyå, sâhå utâmå. *Konsep* nisthå, madyå, sâhå utâmå mênikå sampun wontên wiwit jaman rumiyin.

Sêrat Wignyåtâyå mênikå nyariyosakên tumindak saé sâhå awon ing salêbêting pados sandhang têdhå, mawi patuladhan guru-guru ingkang tumindakipun nisthå, madyå, sâhå utâmå ingkang dipunandharakên déning Ki Ajar Wargâtâmå saking Déså Sunyaruri dhatêng putranipun Sidak sâhå Sidik. *Sêrat* mênikå kaanggit déning Radèn Sastråpuspitå *sekretaris* gêdhong kêmasan Kraton ing Suråkartå hadiningrat.

Wondéné ingkang dados pawadan kapilihipun *teks Sêrat Wignyåtâyå* ingkang kasimpên wontên ing *Museum Sånåbudâyå* mênikå amargi *kondisi fisik naskah*-ipun taksih saé. Sasanèsipun, inggih mênikå sêratan *teks*-ipun ugi taksih cêthå. *Teks*-ipun ngêwrat *konsep* nisthå, madyå, sâhå utâmå ingkang gayut kaliyan pagêsan samênikå. Andharan kapilihipun *teks Wignyåtâyå* mênikå kados mêkatên.

1. *Naskah Sêrat Wignyåtâyå* minångkå *koleksi Perpustakaan Museum Sånåbudâyå* kanthi *kode koleksi* PB A 71 kasêrat mawi aksårå Jåwå, dhapukanipun sêkar mაცპატ anggitanipun Radèn Sastråpuspitå *sekretaris* gêdhong kêmasan Kraton ing Suråkartå hadiningrat.
2. *Sêrat Wignyåtâyå* mênikå kasêrat mawi sêratan tangan (carik).
3. Kawontênan *teks Sêrat Wignyåtâyå* mênikå taksih saé. Jilidanipun taksih saé. Sêratanipun taksih cêthå.
4. Båså ingkang dipunginakakên mênikå båså Jawi énggal.

Sêrat Wignyâtâyâ mênikâ dèrèng naté dipuntaliti kanthi lampahing panalitèn *filologi*. Kamangkâ *Naskah Wignyâtâyâ* mênikâ minangkâ têtilaraning budâyâ jaman rumiyin ingkang murakabi sangêt tumrap tiyang jaman samênikâ. Awit saking prakawis mênikâ éman sangêt manawi *Sêrat Wignyâtâyâ* botên dipuntaliti sâhâ dipunpadosi sârtâ dipunsinau isinipun. Ananging botên sêdâyâ *teks Sêrat Wignyâtâyâ* kapêndhêt dados *data* panalitèn. Ingkang kapêndhêt dados *data* panalitèn mênikâ namung *teks Sêrat Wignyâtâyâ* kâcâ 1 (satunggal) dumugi kâcâ 7 (pitu), awit panalitèn mênikâ ngandharakên *konsep* nisthâ, madyâ, sâhâ utamanipun. Pawadanipun panaliti namung mênidhêt *Sêrat Wignyâtâyâ* kâcâ 1 (satunggal) dumugi kâcâ 7 (pitu) awit saking *data* kanggé ngrêmbag bab *konsep* nisthâ, madyâ, sâhâ utamâ mênikâ kapanggihakên wontên ing kâcâ 1 (satunggal) dumugi kâcâ 7 (pitu).

Panalitèn *filologi* mênikâ kalampahan kanthi cârâ ngandharakên asiling *inventarisasi naskah*, *deskripsi naskah*, ndamêl *transliterasi*, ndamêl *suntingan teks*, ndamêl *terjemahan teks*, ndamêl *parafrase teks*, sâhâ ngandharakên *konsep* nisthâ, madyâ, utamâ ing *Sêrat Wignyâtâyâ*. Saking asiling *inventarisasi naskah* mawi mapintên-pintên *katalog* kados ta, *Katalog Induk Naskah-naskah Nusantara Jilid 1 Museum Sonobudoyo* (Behrend, 1990); *Katalog Induk Naskah-naskah Fakultas Sastra Universitas Indonesia Jilid 3-A* (Behrend, 1997); *Katalog Induk Naskah-naskah Fakultas Sastra Universitas Indonesia Jilid 3-B* (Behrend, 1997); *Katalog Induk Naskah-naskah Nusantara Kraton Yogyakarta Jilid 2* (Lindsay, 1994); *Katalog Naskah-naskah Perpustakaan Pura Pakualaman* (Saktimulya, 2005); *Katalog Induk Naskah-naskah Nusantara Jilid 4 Perpustakaan Nasional*

Republik Indonesia (Behrend, 1998); sàhå *Katalog Descriptive catalogue of the Javanese Manuscript and Printed Books in the Main Libraries of Surakarta and Yogyakarta* (Girardet, 1983). *Sêrat Wignyåtâyå* mênikå kalêbêt *naskah tunggal* amargi namung kapanggihakên 1 (satunggal) *eksemplar* ingkang kasimpên ing *Museum Sånåbudâyå*.

B. Undêraning Prakawis

Saking dhasaring panalitèn ing nginggil sagêd kapêndhêt undêraning prakawisipun. Undêran prakawisipun sagêd kapérang dados makatên.

1. Ngrêmbakakakên kabudayan mênikå salah satunggalipun lumantar *pengkajian naskah-naskah Jawi*.
2. *Inventarisasi naskah Sêrat Wignyåtâyå*.
3. *Deskripsi naskah Sêrat Wignyåtâyå* ingkang prêlu kaandharakên.
4. *Transkripsi teks Sêrat Wignyåtâyå*.
5. *Transliterasi teks Sêrat Wignyåtâyå*.
6. *Suntingan teks Sêrat Wignyåtâyå*.
7. *Terjemahan teks Sêrat Wignyåtâyå*.
8. *Konsep nisthå, madyå, sàhå utamå* ing salêbêting *teks Sêrat Wignyåtâyå*.

C. Watêsaning Prakawis

Adhêdhasar undêraning prakawis mênikå taksih wiyar, milå prakawisipun dipunwatêsi. Panalitèn mênikå dipunwatêsi supados prakawis ingkang

dipunandharakên cêthå sâhå gumathok. Watêsaning prakawis kasêbut katâtå kados ing ngandhap mênikå.

1. *Inventarisasi naskah Sêrat Wignyåtâyå* ingkang kasimpên ing *Perpustakaan Museum Sånåbudâyå*.
2. *Deskripsi naskah Sêrat Wignyåtâyå* ingkang kasimpên ing *Perpustakaan Museum Sånåbudâyå*.
3. *Transkripsi teks Sêrat Wignyåtâyå* ingkang kasimpên ing *Perpustakaan Museum Sånåbudâyå*.
4. *Transliterasi teks Sêrat Wignyåtâyå* ingkang kasimpên ing *Perpustakaan Museum Sånåbudâyå*.
5. *Suntingan teks Sêrat Wignyåtâyå* ingkang kasimpên ing *Perpustakaan Museum Sånåbudâyå*.
6. *Terjemahan teks Sêrat Wignyåtâyå* ingkang kasimpên ing *Perpustakaan Museum Sånåbudâyå*.
7. *Konsep nisthå, madyå, sâhå utâmå* ing salêbêting *teks Sêrat Wignyåtâyå*.

D. Wosing Panalitèn

Saking watêsaning prakawis, sagêd kadamêl wosing prakawis. Wondéné wosing prakawis panalitèn mênikå kados makatên.

1. Kadospundi *inventarisasi naskah Sêrat Wignyåtâyå*?
2. Kadospundi *deskripsi naskah Sêrat Wignyåtâyå*?
3. Kadospundi *transkripsi teks Serat Wignyåtâyå*?
4. Kadospundi *transliterasi teks Serat Wignyåtâyå*?

5. Kadospundi *suntingan teks Serat Wignyåtâyâ*?
6. Kadospundi *terjemahan teks Sêrat Wignyåtâyâ*?
7. Kadospundi *konsep* nisthâ, madyâ, sâhâ utâmâ ing salêbêting *teks Sêrat Wignyåtâyâ*?

E. Ancasing Panalitèn

Ancasing panalitèn mênikâ jumbuh kaliyan wosing panalitèn ingkang sampun kandharakên ing nginggil. Adhêdhasar andharan mênikâ kasêbut, ancasipun panalitèn sagêd katâtâ kados ing ngandhap mênikâ.

1. Ngandharakên asiling *inventarisasi naskah Sêrat Wignyåtâyâ*.
2. Ngandharakên *deskripsi naskah Sêrat Wignyåtâyâ*.
3. Ndamêl *transliterasi teks Sêrat Wignyåtâyâ*.
4. Ndamêl *transliterasi teks Sêrat Wignyåtâyâ*.
5. Ndamêl *suntingan teks Sêrat Wignyåtâyâ*.
6. Ndamêl *terjemahan teks Sêrat Wignyåtâyâ*.
7. Ngandharakên *konsep* nisthâ, madyâ, sâhâ utâmâ ing salêbêting *teks Sêrat Wignyåtâyâ*.

F. Paédahing Panalitèn

Panalitèn mênikâ kaangkah mumpangati ingkang gayut kaliyan *teoritis* sâhâ *praktis*. Wondéné mumpangat saking asiling panalitèn Sêrat *Wignyåtâyâ* mênikâ kaandharakên kados ing ngandhap mênikâ.

1. Paédah *teoritis*

Paédah *teoritis* saking panalitèn mênikå kados ingkang wontên ngandhap mênikå.

- a. Minångkå *alternatif* sêsêrêpan sâhå *informasi* ingkang gayut kaliyan garapan *teks Sêrat Wignyåtâyå* kanthi ngêcakakên *teori* sâhå *metode* utawi cârå panalitèn *filologi modern*.
- b. Asiling panalitèn mênikå ngandharakên *konsep* nisthå, madyå, utåmå ing salêbêting *teks Sêrat Wignyåtâyå*, satêmah ngèlminipun sagêd dipuncakakên déning masarakat salêbêting gêsang padintênan.

2. Paédah *praktis*

- a. Asiling *deskripsi* ngéngingi isining *Sêrat Wignyåtâyå* kaangkah sagêd nambah sêsêrêpaning pamaos gayut kaliyan kawontênanipun *teks Sêrat Wignyåtâyå*.
- b. Asiling *transliterasi* sâhå *suntingan teks Sêrat Wignyåtâyå* kaangkah sagêd nggampilakên anggènipun maos *teks Sêrat Wignyåtâyå*.
- c. Asiling ngéwahi basaning *teks Sêrat Wignyåtâyå* kaangkah sagêd nggampilakên pamaos ingkang kirang mangrêtosî bab bâså Jawi, satêmah sagêd mangrêtosî wosing sêrat mênikå.
- d. *Data-data* asiling panalitèn kaangkah sagêd nggampilakên pamaos ingkang badhê naliti *teks Sêrat Wignyåtâyå* kanthi ngêcakakên ngèlmi sanèsipun ingkang gayut kaliyan bab bâså sâhå budâyå.

G. Pangrêtosan têmbung-têmbung ing Irah-irahan

Kajian Filologi mênika kadhapuk saking têmbung *kajian* sâha têmbung *filologi*. *Kajiaan* têngêsipun asiling nindakakên *telaah*, madosi, sâha naliti salah satunggaling prakawis. Wondéné têmbung *filologi* têngêsipun satunggaling ngèlmi ingkang ngrêmbag bab *naskah* sâha *teks* kinâ. *Naskah* sâha *teks* mênika wontên gêgayutanipun kaliyan wohing kasusastran sâha magêpokan kaliyan *studi* bab bâsâ, sastrâ, sartâ budâyâ minangkâ asiling budâyâ jaman rumiyin. Anggènipun nindakakên *kajian* kanthi ngginakakên lampahing panalitèn *filologi*, inggih mênika ndamêl *inventarisasi naskah*, ndamêl *deskripsi naskah* utawi kawontênan *naskah*, ndamêl *transkripsi*, ndamêl *transliterasi*, ndamêl *suntingan teks*, sâha ndamêl *terjemahan teks*.

Sêrat Wignyâtâyâ inggih mênika salah satunggaling irah-irahan *teks* jinis sastrâ. *Teks Sêrat Wignyâtâyâ* mênika kasimpên ing *Perpustakaan Muséum Sânanbudâyâ* kanthi nomêr *koleksi* PB A 71. *Teks Sêrat Wignyâtâyâ* mênika anggitanipun Radèn Sastrâpuspitâ *sekretaris* gêdhong kêmasan Kraton ing Surâkartâ hadiningrat.

BAB II GĚGARAN *TEORI*

A. *Kajian Filologi*

1. PangrĚtosan *Filologi*

Filologi inggih mĚnikå satunggaling ngĚlmi ingkang gayut kaliyan wohing kasusastran ingkang magĚpokan kaliyan bab bâså, sastrå, sårå budåyå (Baroroh-Baried, 1985: 1). TĚmbung *filologi* kadhapuk saking bâså Yunani '*philologia*', '*philos*' ingkang tĚgĚsipun rĚmĚn sårå '*logos*' ingkang tĚgĚsipun tĚmbung, dados tĚgĚsipun *filologi* inggih mĚnikå rĚmĚn tĚmbung, rĚmĚn micårå. TĚgĚsing tĚmbung mĚnikå danguning dangu ěwah dados '*rĚmĚn sinau*', kaliyan '*rĚmĚn kasusastran*' utawi '*rĚmĚn kabudayan*'. Djamaris (2002: 3) ugi ngandharakĚn bilih *filologi* inggih mĚnikå salah satunggaling ngĚlmi ingkang *objek kajian* panalitĚnipun *naskah-naskah* kinå.

Filologi inggih mĚnikå ngĚlmi ingkang *objek* panalitĚnipun *naskah-naskah* lami ingkang ngĚwrat *teks*. Miturut Mulyani (2009:1), *filologi* inggih mĚnikå satunggaling ngĚlmi ingkang gĚgayutan kaliyan wohing karyå sastrå kados tå bab bâså, kasusastran, sårå kabudayan. WondĚnĚ miturut Bambang-Purnomo (2007: 1), *filologi* inggih mĚnikå ngĚlmi ingkang gayut kaliyan *naskah* lami.

Philology is that science which treats of the origin, history, and structure of the words composing the classical languages and those connected with them, whether cognate or derived (dwight's, 1860: 193).

Saking pamanggihipun dwight's mĚnikå *filologi* inggih mĚnikå ngĚlmi ingkang ngrĚmbag bab asal-usul, sajarah, sårå *struktur* bâså *klasik* ingkang gĚgayutan mĚnåpå dĚnĚ *serumpun* utawi turunan.

Adhêdhasar pamanggih-pamanggih mênikå, sagêd dipunpêndhêt dudutan bilih *filologi* inggih mênikå ngèlmi ingkang ngrêmbag bab *naskah sâhå teks* kinå. *Naskah sâhå teks* mênikå wontên gêgayutanipun kaliyan wohing kasusastran sâhå magêpokan kaliyan *studi* bab bâså, sastra, sartå budåyå minångkå asiling budåyå jaman rumiyin. *Filologi* dipunginakakên awit panalitèn mênikå naliti *naskah sâhå teks* kinå ingkang taksih sinêrat mawi tangan (carik), kanthi irah-irahan *Sêrat Wignyåtåyå*.

2. Ancasing *Filologi*

Ancasing panalitèn *filologi* miturut Baroroh-Baried (1985: 5) kapérang dados kalih, inggih mênikå ancasing panalitèn *filologi umum* sâhå ancasing panalitèn *filologi khusus*. Ancasing panalitèn *filologi* miturut Baroroh-Baried (1985: 5-6) kaandharakên ing ngandhap mênikå.

1) Ancasing Panalitèn *Filologi Umum*

- a. Kanggé mangrêtosî asiling kabudayan bângså lumantar asiling *sastra-nipun* ingkang awujud lésan sâhå sêratan.
- b. Kanggé mangrêtosî maknå sâhå *fungsi teks*.
- c. Kanggé ngandharakên piwulang luhur asiling kabudayan jaman rumiyin.

2) Ancasing Panalitèn *Filologi Khusus*

- a. Kanggé ndamêl *suntingan teks*.
- b. Kanggé mangrêtosî *sejarah-ipun teks* sâhå pangrêmbakanipun.
- c. Kanggé mangrêtosî *resepsi* pamaos ngéngingi isining *naskah*.

Salajêngipun miturut Djamaris (2002: 9), ancasing panalitèn *filologi* ugi wontên sakawan. Wondéné andharanipun kados makatên.

- a. Nêmtokakên *teks* ingkang asli (*autografi*), inggih *teks* ingkang taksih cakêt kaliyan *teks* aslinipun (*arkhetip*).
- b. Alih aksarâ *teks* kaliyan *tugas* ingkang utamanipun inggih mênikâ njagi *keaslian* utawi *ciri khusus* panyêratipun têmbung sâhâ alih bâsâ *teks* ingkang dipunsêrat dados bâsâ *daerah* utawi dados bâsâ Indonesia.
- c. *Suntingan teks* kanthi nggatosakên pandom *ejaan* ingkang gumathok.
- d. Ngandharakên *posisi* sâhâ *fungsi naskah* sâhâ *teks* ingkang dipuntaliti mênikâ supados sagêd dipunmangrêtosî papan karya sastra mênikâ wontên ing *kelompok* utawi jinis sastra ingkang pundi sâhâ mênâpâ paédah sâhâ ginanipun karya sastra mênikâ.

Adhêdhasar andharan ancasipun *filologi* ing nginggil, ancasipun panalitèn *filologi* tumrap *naskah Sêrat Wignyâtâyâ*, inggih mênikâ ndadosakên *teks Sêrat Wignyâtâyâ* sagêd kaandharakên kanthi cêthâ, nggambarakên kawontênaning *naskah Sêrat Wignyâtâyâ*, ndamêl *transkripsi teks Sêrat Wignyâtâyâ*, ndamêl *transliterasi teks Sêrat Wignyâtâyâ*, satêmah asiling *suntingan* sagêd ndadosakên *naskah teks Sêrat Wignyâtâyâ* rêsik saking sêratan ingkang lêpat, sâhâ asiling *terjemahan* sagêd dados sarânâ kanggé mangrêtosî isining *teks* tumrap tiyang ingkang botên paham bâsâ Jawi.

3. *Aliran Filologi*

Ngêlmi *filologi* kapérang dados kalih *aliran*, inggih mênikâ *aliran filologi tradisional* sâhâ *aliran filologi modern*. *Aliran filologi* mênikâ jumbuh saking

wontênipun sêrataning *naskah* ingkang makaping-kaping salinanipun satêmah nuwuhakên wujud ingkang mawarni-warni (*varian*) ugi wontên ingkang nêdahakên waosan ingkang risak (*korup*) (Baroroh-Baried, 1985: 2). Pramila, lajêng nêwahakên *sikap pandang* tumrap *varian naskah* wontên *teks-teks* ing salêbêting *naskah* kinâ, inggih mênikâ *aliran filologi tradisional* sâhâ *aliran filologi modern*. Katrangan ngéngingi *aliran filologi* kasêbut miturut Baroroh-Baried (1985: 2) kados ingkang wontên ing ngandhap mênikâ.

- 1) Pangrêtosan *aliran filologi tradisional* inggih mênikâ nitikakên bilih *variasi naskah* mênikâ mujudakên *naskah* ingkang *korup*, satêmah ancasing panalitèn inggih mênikâ manggihakên wujud asli *teks* (baboning *teks*) utawi ingkang paling cêlak kaliyan wujud ingkang asli.
- 2) Pangrêtosan *aliran filologi modern* inggih mênikâ nélakakên bilih *variasi naskah* mênikâ mujudakên *kreasi*-nipun panyalin. Ancasing panalitèn mênikâ kanggé mangrêtosni isining *teks*, napsirakên, nglêrêsakên, sâhâ nggayutakên kaliyan ngèlmi sanès antawisipun bâsâ, sastra, agami, sâhâ *politik* ing jamanipun.

Adhêdhasar andharan ing nginggil, satêmah panalitèn mênikâ ngginakakên *aliran filologi modern*. Bab mênikâ kajumbuhakên kaliyan ancasing panalitèn, inggih mênikâ kanggé mangrêtosni isining *teks Sêrat Wignyâtâyâ* sartâ kagayutakên kaliyan ngèlmi bab bâsâ, kasusastran, sâhâ kabudayan.

4. *Objek Filologi*

Objek panalitèn *filologi* kapérang dados kalih, inggih mênikå *naskah* sàhå *teks*. Andharanipun kados ing ngandhap mênikå.

a. *Naskah*

Têmbung *naskah* ing bâså Latin dipunsêbut *codex*, ing bâså Inggris dipunsêbut *manuscript*, sàhå ing bâså Walandi dipunsêbut *handschrift*. Dados, *naskah* inggih mênikå têtilaring tiyang jaman rumiyin ingkang awujud sêratan tangan ingkang kasêrat ing kêrtas, lontar, kulit kayu, sàhå rotan (Djamaris, 2002 :3). *Naskah* mênikå ngêwrat mawarni-warnining bab ingkang mujudakên wohing kabudayanipun masarakat ing jaman rumiyin (Baroroh-Baried, 1985: 54). *Naskah* mênikå wontên wujudipun utawi *konkret*, inggih sagêd dipunpriksani sàhå sagêd dipuncêpêng (Baroroh-Baried, 1985: 4). Wondéné miturut Mulyani (2009: 1) *naskah* Jawi inggih mênikå anggitan ingkang sinêrat, ingkang taksih asli mênåpå déné têdhakanipun, ugi ngêwrat mawarni-warnining bab wohing kabudayanipun masarakat ing jaman rumiyin, ingkang dipunandharakên mawi bâså Jawi.

Adhêdhasar andharan ing inggil sagêd dipunpêndhêt dudutanipun bilih *naskah* inggih mênikå anggitan ingkang sinêrat astå, ingkang asli mênåpå déné salinanipun. *Naskah* ugi ngêwrat bab ingkang mujudakên wohing kabudayanipun masarakat ing jaman rumiyin. Wondéné ingkang dados *objek* panalitèn mênikå inggih *naskah Sêrat Wignyåtåyå*. *Naskah Sêrat Wignyåtåyå* ingkang dipuntliti awujud sêratan carik.

b. Teks

Teks mênika minangka isining *naskah* utawi *manuskrip* utawi *handschrift*. *Teks* inggih mênika isining *naskah* ingkang asipat *abstrak* sâha botên katingal (Baroroh-Baried, 1985: 56). Miturut Mulyani (2014: 2) *teks* inggih mênika rêrangkèning têtêmbungan ingkang ngêwrat wosing *naskah*. Isining *teks* inggih mênika *ide-ide* utawi *amanat* ingkang kaandharakên déning panganggit dhatêng pamaos. *Bentuk*-ipun *teks* inggih mênika cariyos ing salêbêting *teks* ingkang sagêd kawaos sâha sagêd kaandharakên miturut mawarni-warni *pendekatan*, tuladhanipun *alur*, *watak*, *gaya bahasa*, lan sapanunggalanipun (Baroroh-Baried, 1985: 56).

Adhêdhasar andharan ing inggil sagêd dipunpêndhêt dudutan bilih *teks* inggih mênika isining *naskah* ingkang ngêwrat *ide-ide* utawi *amanat* ingkang kaandharakên déning panganggit dhatêng pamaos. *Teks naskah Sêrat Wignyâtâyâ* ingkang dipunginakakên ing panalitèn mênika wontên satunggal *eksemplar naskah* carik. Kapanggihakên wontên ing *Museum Sânanbudâyâ*, Yogyakarta. Saking asiling *inventarisasi naskah* wontên ing *katalog-katalog induk perpustakaan*, namung kapanggihakên satunggal irah-irahan *naskah* kémawon.

5. Lampahing Panalitèn Filologi

Panalitèn *filologi* gadhah lampahan tartamtu. *Naksah* ing panalitèn mênika kalêbêt *naskah* tunggal. Milå lampahing panalitèn *filologi* kapratêlakakên kados ing ngandhap mênika.

a. Inventarisasi Naskah

Inventarisasi naskah mênikå wiwitan lampahing *filologi*. *Inventarisasi naskah* inggih mênikå *ndaftar sadâyå naskah* ingkang dipunpanggihakên. *Inventarisasi* katindakakên amargi *teks* ingkang dipuntaliti wontên mapintên-pintên têdhakanipun (Istanti, 2013: 9). *Inventarisasi naskah* mênikå katindakakên kanthi cârâ *studi katalog* rumiyin (Bambang-Purnomo, 2007: 33).

Inventarisasi naskah sagêd dipuntindakakên kanthi *metode studi katalog*. *Metode studi katalog* mênikå dipuntindakakên kanthi cârâ madosi *daftar naskah* ingkang badhé dipuntaliti ing *katalog*. Sasanèsipun mênikå ugi dipuntindakakên kanthi cârâ ningali *naskah* ingkang badhé dipuntaliti wontên ing papan panyimpênan *naskah*, kados tå *museum*, *perpustakaan*, lan sapanunggalanipun.

Naskah Sêrat Wignyâtâyå mênikå *naskah* ingkang kapanggihakên saking *naskah koleksi Museum Sånåbudâyå Yogyakarta*. Saking *inventarisasi naskah* ingkang sampun katindakakên, *naskah Sêrat Wignyâtâyå* ingkang kapanggihakên wontên satunggal *eksemplar naskah* kémawon.

b. Deskripsi Naskah

Ancasing *deskripsi naskah* inggih mênikå kanggé *menginformasikan* kahanan *fisik sårå non-fisik naskah* (Mulyani, 2014: 44). Prakawis-prakawis ingkang dipun-*deskripsi*-akên inggih mênika.

- 1) Panyimpênaning *naskah*: *koleksi*-nipun nyimpên, papan panyimpênan, nomêr *kodeks*;
- 2) Irah-irahan *naskah*: kadospundi dipunpanggihakên, adhêdhasar katrangan wonten *teks* déning panyêrat sapisan, adhêdhasar katrangan wontên njawi *teks* déning panyêrat sapisan, utawi sanès panyêrat sapisan;

- 3) *Pengantar* (manggålå): andharan wontên wiwitan ing njawi wosipun *teks*, kados wêkdal miwiti panyêratan, papan panyêratan, ancasing panyêratan, namanipun panyêrat, pangajapipun panyêrat, sasêmbahan dhatêng *Dewa Pelindung* utawi *Tuhan Yang Maha Esa*, pêpujian dhatêng panguaos ingkang paring dhawuh dhatêng nabi-nabi;
- 4) Panutup (*kolofon*): andharan wontên pungkasan ing njawi wosipun *teks*, kados wêkdal ngrampungakên panyêratan, papan panyêratan, nâma dhiri panyêrat, pawadan panyêratan, ancasing panyêratan, pangajapipun panyêrat;
- 5) Ukuran *naskah*: *lebar x panjang naskah*, kandêlipun *naskah*, jinising bahan *naskah*, *tanda air*;
- 6) Ukuran *teks*: *lebar x panjang teks*, cacah kacanipun *teks*, luwihan kâcå ingkang kosong;
- 7) *Wos*: jangkêp utawi kirang, pêdhotan utawi awujud *fragmen*, mawi rêrênggan gambar mênâpå botên, gancaran, gêguritan, *drama* utawi *kombinasi*, manawi gancaran pintên râtå-râtå cacahipun gâtrå sabên sakåcå, manawi gêguritan pintên cacahipun pupuh, mênâpå nâma sêkaranipun, pintên gunggungipun pådå sabên pupuh;
- 8) Kalêbêt *golongan* jinising *naskah* ingkang pundi, kados pundi titikanipun;
- 9) Sêratan :
 - a. Jinisipun aksårå : Jåwå/Arab Pégon/Latin;
 - b. Wujudipun aksårå : kothak/bundêr/lancip/*kombinasi*;
 - c. Ukuranipun aksårå : agêng/sêdhêngan/alit;
 - d. *Sikap*-ipun aksårå : jêjêg/miring;
 - e. *Goresan*-ipun aksårå : kandêl/tipis;
 - f. Warnå *tinta* : cêmêng/soklat/biru/abrit;
 - g. Dipunsêrat wontên sisihipun *verso* utawi *recto*;
 - h. Dipunwaos awrat mênâpå gampil;
 - i. Sêratan astå ingkang sampun limrah mênâpå botên
- 10) Båså : *baku, dialeg, campuran, pengaruh* båså sanès;
- 11) Sêratan déning tiyang sanès :
 - a. Wontên lêbêting *teks* : kâcå pintên, wontên pundi, kadospundi;
 - b. Wontên njawinipun *teks* wontên sisih pinggir: kâcå pintên, wontên pundi, kadospundi;
- 12) Sêratan wontên papan sanès: dipunandharakên wontên *daftar naskah/katalogus/artikel* ingkang pundi

c) *Transkripsi*

Miturut Mulyani (2009: 14) *transkripsi* inggih mênikå *alih tulis* sêrataning *teks* mawi aksårå ingkang sami kaliyan aksaraning *teks*. Miturut Mulyani (2014: 30-31) *metode transkripsi* dipunginakakên kanggé nglêstantunakên *naskah* ingkang

badhé ka-*transkripsi*-akên. Prakawis ingkang kédah dipungatosakên wontên ing *transkripsi naskah* ing antawisipun, 1) wujud ing aksâra ing *naskah* sâha, 2) ngèlmi bab tâtâ panyêrating *naskah*.

Miturut Mulyani (2009: 14), *metode transkripsi teks* dipunpérang dados kalih. *Metode transkripsi* kasêbut inggih mênika.

1. *Metode transkripsi diplomatik*, inggih mênika câra anggènipun ndamêl *alih tulis* sêrataning *teks* ingkang kasêrat mênâpâ wontênipun kados déné sêratan *teks*-ipun kanthi aksâra ingkang sami.
2. *Metode transkripsi standar*, inggih mênika câra anggènipun ndamêl *alih tulis* sêrataning *teks* ingkang kasêrat adhêdhasar *ejaan* ingkang limrah utawi *Ejaan yang disempurnakan (EYD)* ingkang limrah.

Wondéné *metode transkripsi* ing panalitèn mênika katindakakên mawi *metode transkripsi diplomatik*. Awit saking anggènipun ndamêl *alih tulis* sêrataning *teks* ingkang kasêrat mênâpâ wontênipun kados déné sêratan *teks*-ipun kanthi aksâra ingkang sami. Sasanèsipun mênika ugi kanggé nglêstantunakên *naskah*.

d) *Transliterasi*

Transliterasi inggih mênika *alih tulis* kanthi câra ngéwahi satunggaling jinising aksâra dhatêng aksâra sanèsipun (Baroroh-Baried, 1985: 65). Miturut Mulyani (2013: 106), *transliterasi* inggih mênika *alih tulis* sêrataning *teks* mawi aksâra ingkang bédâ kaliyan aksaraning *teks*. Wondéné miturut Djamaris (2002: 19) *transliterasi* minangkâ salah satunggaling câra nggantos aksâra dhatêng aksâra sanès saking abjad satunggal dhatêng abjad sanèsipun.

Miturut Mulyani (2014: 31) wontên mapintên-pintên prakawis ingkang kêdah dipungatosakên wontên ing *transliterasi*. Prakawis ingkang kêdah dipungatosakên kaandharakên ing ngandhap mênikå.

- a. Ngèlmi bab tâtå panyêrating aksårå ingkang dipunginakakên ing *naskah* sårå ingkang badhé dipunginakakên kanggé nggantos sêratanipun.
- b. Sipatipun aksårå wontên *naskah* sårå sipat aksårå ingkang badhé dipunginakakên kanggé nggantos sêratanipun.
- c. *Ejaan*, inggih mênikå nglêrêsakên têtêmbungan ingkang botên ajêg ing *variasi ejaan naskah*, mliginipun *pengejaan* têmbung ampilan wontên *teks* ingkang awujud gêguritan.
- d. *Pungtuasi*, inggih mênikå tåndhå waos ingkang gadhah pigunan minångkå tåndhå tuturan ukara (koma, titik, titik koma, titik kalih, tåndhå pakon, tåndhå pitakên, sårå tåndhå pêtik.

Metode transliterasi dipunpérang dados kalih. *Metode transliterasi* kasêbut inggih mênikå.

1. *Metode transliterasi diplomatik*, inggih mênikå cårå anggénipun *transliterasi* sêrataning *teks* ingkang kasêrat mênåpå wontênipun kados déné sêrataning *teks*-ipun kanthi aksårå ingkang bédå (Mulyani, 2009: 14).
2. *Metode transliterasi standar* utawi kritis, inggih mênikå cårå anggénipun *transliterasi* ingkang kasêrat kanthi adhêdhasar *éjaan* ingkang lêrês utawi dipunjumbuhakên kaliyan *Ejaan yang Disempurnakan* (EYD) ingkang taksih dipun-anggé kanthi aksårå ingkang bédå (Mulyani, 2009:16).

Ancasing *metode transliterasi diplomatik* sâhâ *metode transliterasi standar* mênikâ bédâ. *Metode transliterasi diplomatik* ancasipun kanggé nglêstantunakên sêratan *naskah* kados mênâpâ wontênipun, nanging wontên ing aksârâ ingkang bédâ. Wondéné *metode standar* utawi *kritis* ancasipun kanggé nggampilakên anggènipun maos sâhâ nêgêsi *teks*.

Transliterasi ing panalitèn mênikâ katindakakên mawi *transliterasi standar* awit *transliterasi* mênikâ katindakakên kanthi cârâ nglêrêsakên têtêmbungan botên trêp kaliyan *ejaan* bâsâ Jawi ingkang taksih dipunginakakên sâhâ éjaan ingkang sampun dipunsampurnakakên utawi EYD ingkang kaginakakên.

e) ***Suntingan Teks***

Naskah Sêrat Wignyâtâyâ mênikâ kalêbêt *naskah tunggal*, milâ *suntingan teks* ingkang dipunginakakên inggih mênikâ *metode edisi naskah tunggal*. *Suntingan teks* kanthi *metode edisi naskah tunggal* miturut Baroroh-Baried (1985: 69) wontên kalih, inggih mênikâ *suntingan teks edisi diplomatik* sâhâ *suntingan teks edisi standar*. *Suntingan teks edisi diplomatik* dipuntindakakên kanthi ancas supados pamaos langkung gampil mangrêtos *teks* saking *naskah* sumbêr ingkang botên dipunéwahi. Wondéné *suntingan teks edisi standar* ngêdalakên *naskah* kanthi nglêrêsakên kalêpatan-kalêpatan sâhâ têtêmbungan ingkang botên ajêg sartâ *ejaan*-ipun dipunjumbuhakên kaliyan aturan ingkang limrah.

Metode suntingan ingkang dipunginakakên inggih mênikâ *metode suntingan teks standar*, amargi *sumber data* ingkang dipunginakakên gunggungipun namung satunggal *eksemplar* kémawon. Caranipun ndamêl

suntingan inggih mênika kanthi nglêrêsakên sêratan, sagêd kanthi nggantos, nambahi, utawi ngirangi aksârâ, wandâ, utawi têmbung wontên ing *teks Sêrat Wignyâtâyâ*. *Suntingan* wontên panalitèn mênika adhêdhasar *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939), *ejaan* bâsâ Jawi ingkang sampun dipunginakakên, pathokan utawi paugêran sêkar mაცაპა, sâhâ njumbuhakên isinipun kanthi *kontekstual*.

f) *Aparat Kritik*

Aparat kritik dipunginakakên kanggé ngandharakên titikaning sadâyâ wujud ingkang éwah-éwahan. Wujud ingkang éwah-éwahan kasêbut inggih mênika ngirangi, nggantos utawi muwuhi aksârâ, wandâ mênâpâ déné têmbung minangkâ tanggêl jawab *ilmiah* salêbêting panalitèn *naskah*. Pramila, manawi ing satunggaling panalitèn katindakakên éwah-éwahan, ingkang awujud ngirangi, nggantos, utawi muwuhi aksârâ, wandâ, mênâpâ déné têmbung kêdah dipunsêrat ing *aparat kritik*.

Aparat kritik ing panalitèn mênika ngginakakên tandhâ-tandhâ ingkang dipunginakakên kanggé éwah-éwahan aksârâ utawi têmbung wontên *naskah*.

Tandhâ-tandhâ ingkang dipunginakakên miturut Gonda lumantar Bambang-Purnama (2007: 66) kados ing ngandhap mênika.

1. < ... > : dipunginakakên manawi aksârâ, wandâ utawi têmbungipun dipunlêrêsakên utawi dipungantos..
2. (...) : dipunginakakên manawi wontên wuwuhan aksârâ sâhâ wandâ.
3. [...] : dipunginakakên manawi wontên aksârâ, wandâ utawi têmbung ingkang dipunkirangi.

4. Sabên *aparât kritik* dipunsukani nomêr kanthi ngginakakên ângkâ Arab sêratan Latin ingkang dipunpapanakên ing nginggil sisih têngên. Tulâdhânipun : ...¹, ...², ...³, ...⁴, ... lsp.

g) *Parafrase Teks*

Parafrase inggih mênikâ ngéwahi dhapukan sêkar dados dhapukan gancaran (Mulyani, 2012: 17). Ancasing nindakakên *parafrase* mênikâ kanggé ngéwahi rêrêngganing bâsâ salêbêting *teks* dados gancaran supados gampang dipunmangrêtos iisipun *teks*. Sanèsipun mênikâ *parafrase* katindakakên awit saking têmbung ing salêbêting sêkar mênikâ winatês amargi wontênipun paugêran guru gatrâ, guru lagu, sâhâ guru wilangan. Pramila prêlu katindakakên *parafrase teks*.

h) *Terjemahan Teks*

Terjemahan inggih mênikâ ngéwahi bâsâ saking bâsâ sumbêr dhatêng bâsâ *sasaran*-ipun utawi ngéwahi *makna* saking bâsâ sumbêr dhatêng bâsâ *sasaran* (Mulyani, 2014: 47). Wondéné miturut Istanti (2013: 30) *terjemahan* inggih mênikâ ngéwahi bâsâ saking bâsâ asal dhatêng basaning pamaos. *Metode terjemahan teks* kapérang dados tigang warni. Tigang warni *metode terjemahan* kados ing ngandhap mênikâ.

1. *Terjemahan harfiah* inggih mênikâ ngéwahi bâsâ sumbêr kanthi ndamêl *terjemahan*-ipun sabên têmbung-têmbungipun dipunéwahi dados bâsâ

sasaran. Wondéné *terjemahan* mênika ginanipun kanggé nandhingakên bab ingkang taksih gayut kaliyan bab bâsa.

2. *Terjemahan* isi utawi *makna* inggih mênika ngéwahi bâsa *sumber* kanthi ndamêl *terjemahan*-ipun sabên tênggung-tênggungipun dados bâsa *sasaran* ingkang jumbuh.
3. *Terjemahan bebas*, inggih mênika nêngêsi tênggung kanthi cara nggantos saking sadaya *teks* bâsa *sumber* dhatêng bâsa *sasaran* kanthi *bebas*.

Saking andharan ing nginggil, manawi *terjemahan teks Sêrat Wignyataya* botên sagêd dipungarap kanthi *terjemahan harfiah*, pramilâ tênggungan *teks Sêrat Wignyataya* kadamêl kanthi *terjemahan isi* utawi *makna*. Wondéné tênggung-tênggung ing *teks Sêrat Wignyataya* ingkang botên sagêd dipun-*terjemah*-akên kanthi *terjemahan harfiah* sâha *terjemahan isi*, salajêngipun tênggung-tênggung ing *teks Sêrat Wignyataya* dipun-*terjemah*-akên kanthi *terjemahan bebas*. *Terjemahan harfiah*, *terjemahan isi* utawi *makna*, sâha *terjemahan bebas* ing panalitèn mênika dipungarap kanthi *kontekstual*.

B. Sêkar Mâcâpat ing Salêbêt Teks-teks Jawi

Mâcâpat inggih mênika sêkar utawi gêguritan *tradisional*. Mâcâpat ugi dipunsêbut sêkar alit. Manawi dipuntingali saking kêrata bâsa, tênggipun mâcâpat inggih mênika mâcâ papat-papat, anggènipun maos sabên sakawan wandâ (Muttaqin, 2014: 8). Sêkar mâcâpat mênika cacahipun wontên sawêlas warni ing antawisipun, (1) Maskumambang, (2) Mijil, (3) Sinom, (4) Kinanthi, (5)

Asmārāndanā, (6) Gambuh, (7) Dhandhanggulā, (8) Durmā, (9) Pangkur, (10) Mēgatrūh, sāhā (11) Pocung.

Pérangan tēmbang mǎcāpat miturut Muttaqin (2014 : 11) ing antawisipun inggih mēnikā.

1. Pupuh inggih mēnikā *satuan* sēkar ing sēkar mǎcāpat. Sabēn pupuh mēnikā wontēn paugēranipun ingkang bédā-bédā.
2. Pādā inggih mēnikā dipunsēbut ugi *bait* ing bāsā Indonesia. Sabēn pupuh kadhapuk saking mapintēn-pintēn pādā.

Miturut Padmosoekotjo lumantar Mulyani, (2013: 67) sēkar mǎcāpat mēnikā kadamēl kanthi paugēran ingkang gumathok. Paugēran ingkang gumathok mēnikā inggih wontēnipun guru-gatrā, guru-wilangan, sāhā guru-lagu, ugi baliswārā sartā dāyāsastrā. Guru-gatrā, tēgēsipun wēwaton gatrā, inggih mēnikā wēwaton cacahipun utawi kathahipun gatrāning sēkar sabēn satunggal pādā. Guru-wilangan, atēgēs wēwaton cacahipun utawi kathahipun wandā utawi kêcap ing satunggal-satunggaling gatrānipun sēkar. Wondéné guru-lagu, inggih mēnikā wēwaton dhawahing swantēn ing pungkasaning gatrā. Miturut Mulyani, (2013: 69) guru-gatrā, guru-wilangan, sāhā guru-laguning sēkar mǎcāpāt kapratélakakēn ing ngandhap mēnikā.

- a. Kinanthi : 8u, 8i, 8a, 8i, 8a, 8i (6 gatrā)
- b. Pocung : 12u, 6a, 8i, 12a (4 gatrā)
- c. Asmārāndanā : 8i, 8a, 8e/o, 8a, 7a, 8u, 8a (7 gatrā)
- d. Mijil : 10i, 6o, 10e, 10i, 6i, 6u (6 gatrā)
- e. Maskumambang : 12i, 6a, 8i, 8a (4 gatrā)

- f. Pangkur : 8a, 11i, 8u, 7a, 12u, 8a, 8i (7 gatrå)
- g. Sinom : 8a, 8i, 8a, 8i, 7i, 8u, 7a, 8i, 12a (9 gatrå)
- h. Dhandhanggulå : 10i, 10a, 8e, 7u, 0i, 7a, 6u, 8a, 12i, 7a (10 gatrå)
- i. Durmå : 12a, 7i, 6a, 7a, 8i, 5a, 7i (7 gatrå)
- j. Gambuh : 7u, 10u, 12i, 8u, 8o (5 gatrå)
- k. Mëgatrüh : 12u, 8i, 8u, 8i, 8o (5 gatrå)

Ing *Teks Sêrat Wignyâtâyå* kâcå 1 (satunggal) dumugi 7 (pitu) mênikå kasêrat kanthi dhapukan sêkar mაცაპატ sakawan pupuh. *Metrum* pupuhipun inggih mênikå *metrum* Sinom, Kinanthi, Pocung, sâhå Dhandhanggula.

C. *Konsep Nisthå, Madyå, sâhå Utåmå*

Nisthå tégêsipun asor tumrapping bêbudèn (Poerwadarminta, 1939: 346). Tumindak nisthå mênikå kédah dipunsingkiri. Madyå tégêsipun sêdhêngan (Poerwadarminta, 1939: 284). Tumindak madyå mênikå tumindak ingkang cêkapan tumrapping bêbudèn. Wondéné utåmå tégêsipun bécik utawi linuwih (Poerwadarminta, 1939 : 447). Tumindak ingkang utåmå mênikå tumindak ingkang saé tumrapping bêbudèn. Satêmah tumindak utåmå mênikå sasagêd-sagêdipun dipuntindakakên kanggé nggayuh kautamaan. Miturut Tedjowirawan (2001: 189), nisthå mênikå dipunsêbabakên saking sipat sâhå tumindak ardå. Madyå mênikå saking sipat ingkang wasis ing pangintên-intên, sagêd nimbang samubarang prakawis kanthi saé. Wondéné utåmå mênikå saking kasantosaning budi.

Nisthå, madyå, sâhå utåmå tumrap abdi miturut Tedjowirawan (2001: 189), ngandharakên bilih calon abdi ingkang nglampahi tumindak nisthå mênikå wontên

7 (pitu), antawisipun (1) mangro sirah têngsipun botên gadhah pathokan, (2) bândhå sumitrå têngsipun dunyanipun tiyang sanès, (3) asaråná paturan têngsipun pados margi kanthi ngêndikakakên awonipun tiyang sanès, (4) makolèhkên awak têngsipun namung migatosakên dhiri pribadi, (5) sakuthu batin têngsipun wontên salêbêting batinipun ngraos manawi pinitados déning rājå, (6) datan anêtêpi têngsipun botên anêtêpi ing janji, sårå (7) irèn mètè têngsipun gadhah raos iri dhatêng sasaminipun. Calon abdi ingkang nglampahi tumindak madyå mênikå ugi wontên 7 (pitu), antawisipun (1) tabêri, (2) anggugu mituhu, (3) sagêd tumanduk, (4) tumindak, (5) narimèng pandum, (6) ajrih pêpacuh, sårå (7) sagêd angon ing wahyaning mångså kålå. Wondéné calon abdi ingkang nglampahi tumindak utåmå mênikå ugi wontên 7 (pitu), antawisipun (1) têmên, (2) gêmî, (3) nastiti, (4) ngati-ati, (5) angawruhi, (6) santosèng kalbu, sårå mantêp.

Miturut Endraswara (2006: 142), ing gêgayutan antawisipun abdi (tiyang alit) dhatêng Rājå (tiyang agêng), gadhah *etika* ingkang mligi. Manawi abdi mênikå sagêd nglampahi *etika* ingkang dipunsêbut milå abdi mênikå pikantuk kamulyan ing agêsang. *Etika* kasêbut ing antawisipun, abdi kêdah (a) mangrêtos wiradat (upåyå pribadi), nglampahi ombyaking kahanan (kamajuan jaman) utawi *situasi* sårå *kondisi*, (b) prigêl ing pakaryan, (c) mbiantu njagi katêntremaning nagari, (d) njagi supados nagari botên rugi (e) tumut njagi nagari saking bêbåyå, sårå (f) ampun ngantos *ikhlas* manawi nagari dipunrisak tiyang sanès.

Endraswara (2006: 145) ngandarakên bilih, abdi miturut pitunjuking *etika* rājå kapérang dados tigå inggih mênikå nisthå, madyå, sårå utåmå. Abdi ingkang nisthå mênikå, antawisipun (a) manawi pêrang gampil nyêrah dhatêng

mêngsahipun, sâhâ (b) mundur ing papêrangan amargi ajrih. Abdi ingkang madyâ mênika manawi kalah lajêng mundur kanthi alus, botên gugup, sâhâ manawi dipunsêrang malih kêdah têtêp samêktâ. Wondéné abdi ingkang utâmâ mênika manawi kalah kêdah têtêp têguh sâhâ ngatos-atos, sartâ kêdah ngémutakên sasaminipun abdi supados têtêp têguh. Abdi mênika kêdah tansah émut bibit kawitipun, antawisipun (a) kêdah tansah émut dhatêng lêluhur ingkang langkung rumiyin prihatos, (b) kêdah narimâ, (c) sagêd cêgah hâwâ nêpsu sawêtawis, (d) kêdah gadhah raos *syukur* dhumatêng Gusti ingkang Mâhâ Kuwaos, (e) kêdah njagi tiyang alit supados sagêd têntêm, (f) tansah njagi supados botên wontên abdi ingkang tumindak ardâ, (g) tansah ngupados sandhang sâhâ têdhâ, sâhâ (h) gadhah wawasan, tâtâ krami, sâhâ tumindakipun saé dhatêng sasaminipun abdi.

Miturut Babad Tanah Jawi lumantar Endraswara (2013 : 12) kêpêmimpinan Jawi kapèrang dados tigang indhakan inggih mênika nisthâ, madyâ, sâhâ utâmâ. Inggih ingkang kapisan pangarsâ nisthâ. Pangarsâ ingkang nisthâ inggih mênika pangarsâ ingkang mëlikan artâ. Pangarsâ ingkang kados mênika padatanipun rêmhêt mênika *hak*-ipun rakyat kanthi mapintên-pintên cârâ satêmah dunyanipun rakyat katingal *legal* lajêng dunyanipun dipunkuwaosi piyambak tanpâ râsâ dosâ. Pangarsâ nisthâ mênika julig sâhâ rêmhêt micârâ umuk satêmah sagêd mênika manahipun rakyat ananging sêjatosipun namung nyuwun pamrih.

Inggih ingkang kalih inggih mênika pangarsâ madyâ. Pangarsâ ingkang madyâ mênika katitik saking kalih pèrangan ing antawisipun, (1) pangarsâ purun paring sapèrangan rêjêkinipun kanggé rakyat kanthi raos *ikhlas*. Mênâpâ malih mênawis rakyat nyuwun pitulungan, pangarsâ madyâ purun paring pambiyantu.

Pangarsa madya botên badhê ndamêl sugih dhirinipun pribadhi wondéné rakyatipun sangsara. Pangarsa purun paring sapèrangan rêjêkinipun kanggé rakyat nanging botên boros. (2) Pangarsa madya sagêd ngukum rakyatipun ingkang tumindak dosa kanthi cara adil nanging taksih nggatosakên *HAM* (nganggé kira-kira lan watara). Pangarsa madya mênika botên bédâ-bédakakên tiyang ing bab ukum.

Inkang kaping tiga inggih mênika pangarsa utama. Pangarsa ingkang utama inggih mênika pangarsa ingkang berbudi bawâ lèksana. Têgèsipun purun paring dhatêng rakyat kanthi *ikhlas* lair trusing batos. Pangarsa mênika botên nyuwun mênapa-napa dhatêng rakyat kajaba namung pangabdèn ingkang trêp kaliyan kuwajibanipun. Pangarsa utama ugi têguh manahipun, mênawi janji ugi dipunwujudakên kanthi nyata. Langkung-langkung janji marang Gustinipun.

D. Panalitèn ingkang Jumbuh

Panalitèn kanthi irah-irahan *Kajian Filologi saha Konsep Nistha*, Madya, saha Utama ing *Sêrat Wigyanataya* mênika jumbuh kaliyan panalitènipun Baktya Tri Setiono (2014) kanthi irah-irahan “*Kajian Filologi saha Piwulang Moral Wontên ing Sêrat Gêmbing Baring*” saha panalitènipun Mohamad Wahyu Hidayat (2016) kanthi irah-irahan “*Kajian Filologi saha Kawruh Sajatosing Gêsang wontên ing Sêrat Suluk Warni-warni*” panalitèn ingkang jumbuh mênika dipunginakakên kanggé pandom saha *referensi* panalitèn mênika. Prakawis ingkang jumbuh saha botên jumbuh saking panalitèn ing nginggil kaandharakên ing *tabel* kados ing ngandhap mênika.

Tabel 1: Prakawis ingkang jumbuh sâhâ botên jumbuh.

No.	Prakawis	<i>Sêrat Gêmbring Baring</i>	<i>Sêrat Suluk Warni-warni</i>	<i>Sêrat Wignyâtâyâ</i>
1.	Cârâ panalitèn	Panalitèn <i>deskriptif</i> sâhâ panalitèn <i>filologi modern</i>	Panalitèn <i>deskriptif</i> sâhâ panalitèn <i>filologi modern</i>	Panalitèn <i>deskriptif</i> sâhâ panalitèn <i>filologi modern</i>
2.	<i>Objek</i> panalitèn	<i>Naskah</i> sâhâ <i>teks Sêrat Gêmbring Baring</i>	<i>Naskah</i> sâhâ <i>teks Sêrat Suluk Warni-warni</i>	<i>Naskah</i> sâhâ <i>teks Sêrat Wignyâtâyâ</i>
3.	Sêrataning <i>teks</i>	Aksârâ Jâwâ carik	Aksârâ Jâwâ carik	Aksârâ Jâwâ carik
4.	Dhapukaning <i>teks</i>	Sêkar	Sêkar	Sêkar
5.	<i>Metode transkripsi</i>	-	-	<i>Transkripsi diplomatic</i>
6.	<i>Metode transliterasi</i>	<i>Transliterasi standar</i>	<i>Transliterasi standar</i>	<i>Transliterasi strandar</i>
7.	<i>Metode suntingan</i>	<i>Suntingan edisi standar</i>	<i>Suntingan edisi standar</i>	<i>Suntingan edisi standar</i>
8.	Ancasing panalitèn	a) Ngandharakên <i>inventarisasi naskah</i> b) Ngandharakên <i>deskripsi naskah</i> c) Ndamêl <i>Transliterasi</i> d) Ndamêl <i>suntingan</i> e) Ndamêl <i>terjemahan</i> f) Ngandharakên <i>piwulan moral ing Sêrat Gêmbring Baring</i>	a) Ngandharakên <i>inventarisasi naskah</i> b) Ngandharakên <i>deskripsi naskah</i> c) Ndamêl <i>transliterasi</i> d) Ndamêl <i>suntingan</i> e) Ndamêl <i>terjemahan</i> Ngandharakên <i>kawruh sajatosing gêsang ing Sêrat Suluk Warni-warni</i>	a) Ngandharakên <i>inventarisasi naskah</i> b) Ngandharakên <i>deskripsinaskah.</i> c) Ndamêl <i>transkripsi</i> d) Ndamêl <i>transliterasi</i> e) Ndamêl <i>suntingan.</i> f) Ndamêl <i>terjemahan</i> g) Ngandharakên <i>konsep nisthâ, madyâ, utâmâ ing Sêrat Wignyâtâyâ</i>

Panalitèn Baktya Tri Setiono (2014) jumbuh kaliyan panalitèn mênikâ amargi sami-sami naliti *naskah* kanthi ngginakakên jinis panalitèn *deskriptif* sâhâ

panalitèn *filologi modern*. Kajawi mênikå, *teks-ipun mênikå sami-sami* dhapukaning sêkar mაცაპატ kaanggit mawi sêratan tangan (carik) satêmah lampahing panalitèn mênikå sami. Ananging, bédanipun manawi ing panalitèn Baktya Tri Setiono (2014) mênikå ngrêmbag piwulang *moral* ing *Sêrat Gêmbiring Baring*, déné ing panalitèn mênikå ngrêmbag *konsep* nisthå, madyå, sårå utåmå ing *teks Sêrat Wignyåtåyå*.

Panalitèn sanès ingkang jumbuh kaliyan panalitèn mênikå inggih panalitènipun Mohamad Wahyu Hidayat (2016). Panalitènipun Mohamad Wahyu Hidayat (2016) kaliyan panalitèn mênikå ugi sami-sami naliti *naskah* kanthi ngginakakên jinis panalitèn *deskriptif* sårå panalitèn *filologi modern*. Kajawi mênikå, *teks-ipun mênikå sami-sami* dhapukaning sêkar mაცაპატ kaanggit mawi sêratan tangan (carik) satêmah lampahing panalitèn mênikå sami. Ananging, wontên prakawis ingkang botên jumbuh antawisipun panalitèn mênikå. Panalitènipun Mohamad Wahyu Hidayat (2016) mênikå ngrêmbag bab kawruh sajatosing gêsang ing *Sêrat Suluk Warni-warni* déné ing panalitèn mênikå ngrêmbag *konsep* nisthå, madyå, sårå utåmå ing *teks Sêrat Wignyåtåyå*.

E. Nalaring Pikir

Panalitèn mênikå gadhah ancas ngasilakên satunggal *suntingan teks* sastra Jawi ingkang samêktå dipuntampi déning masarakat. *Teks suntingan* mênikå dipunasilakên minångkå upåyå nglêstantunakên *naskah* kinå sårå minångkå upåyå supados masarakat *awam* sagêd mangrêtos piwulang ingkang kawrat wontên ing

salêbêting *teks* mênika. *Teks* ingkang dipunpilih inggih mênika *Sêrat Wignyåtâyå*, ingkang salajêngipun dipun-*analisis* isinipun.

BAB III CĀRĀ PANALITĒN

A. Jinising PanalitĒn

PanalitĒn *naskah Sĕrat WignyĀtĀyĀ* mĕnikĀ dipuntindakakĕn kanthi ngginakakĕn kalih *metode*, inggih mĕnikĀ *metode* panalitĒn *deskriptif* kaliyan *metode* panalitĒn *filologi modern*. PanalitĒn mĕnikĀ ngginakakĕn *metode* panalitĒn *deskriptif* amargi *metode* mĕnikĀ trĕp kanggé saranĀ naliti *objek* utawi *sumber data* panalitĒn kanthi ancas ndamĕl *deskripsi*. Sasanĕsipun menika panalitĒn *deskriptif* dipunginakakĕn amargi *data* ingkang dipunkĕmpalakĕn awujud *teks* (Kaelan, 2012: 12).

Wondĕné panalitĒn *filologi* dipunginakakĕn amargi *sumber data* panalitĒn mĕnikĀ awujud *naskah sĀhĀ teks Sĕrat WignyĀtĀyĀ*. PanalitĒn *filologi* ingkang dipunginakakĕn wontĕn panalitĒn mĕnikĀ *filologi modern*.

B. Sumber Data PanalitĒn

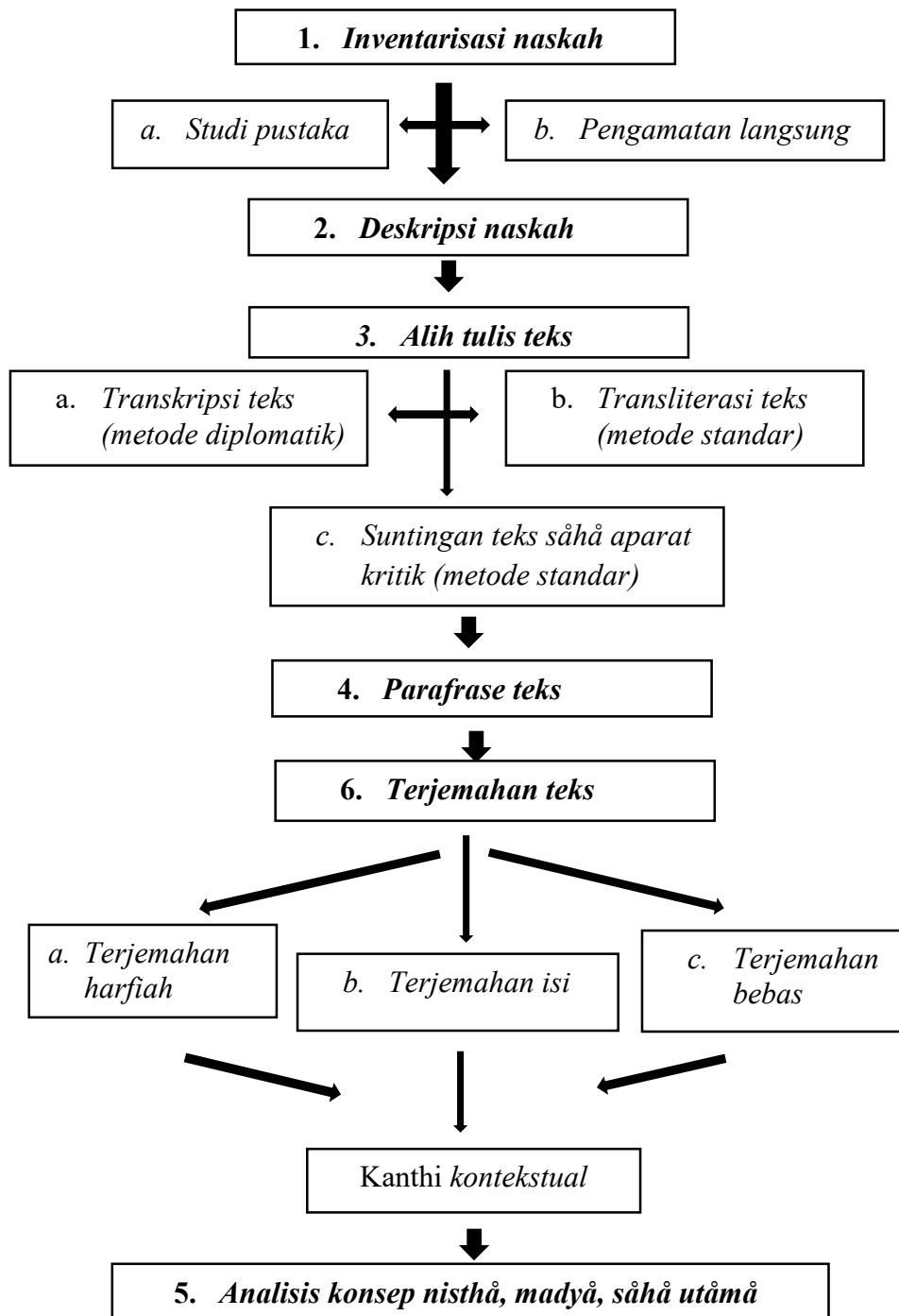
Sumber data wontĕn ing panalitĒn mĕnikĀ *teks Sĕrat WignyĀtĀyĀ*. *Naskah Sĕrat WignyĀtĀyĀ* mĕnikĀ kalĕbĕt *naskah tunggal kasimpĕn* wontĕn ing *Perpustakaan Museum Negeri SĀnĀbudĀyĀ sinĕrat mawi aksĀrĀ JĀwĀ carik* kanthi nomĕr *koleksi PB A 71. Teks Sĕrat WignyĀtĀyĀ* mĕnikĀ dhapukaning sĕkar mĀcĀpat.

C. Caranipun Ngĕmpalakĕn Data

Teknik ngĕmpalakĕn data wontĕn panalitĒn mĕnikĀ kanthi cĀrĀ maos utawi *studi pustaka sĀhĀ pengamatan langsung*. Wondĕné lampahing panalitĒn ingkang

katindakakên kanggé ngêmpalakên *data* kanthi lampahing panalitèn *filologi*.

Lampahing panalitèn mênika kaandharakên wonten ing ngandhap mênika.

Bagan 1 : Lampahing panalitèn *filologi*.

1) *Inventarisasi Naskah*

Inventarisasi naskah mênikå katindakakên mawi nyêrat asiling *studi katalog* ingkang samangké dipundadosakên *sumber* panalitèn. Ing panalitèn mênikå dipuntindakakên *pengamatan langsung* wontên ing *Perpustakaan Museum Negeri Sånåbudåyå*. Wondéné nindakakên *studi katalog* mawi mapintên-pinten *katalog*. *Katalog* ingkang kaginakakên wontên ing *studi katalog* kasêrat ing ngandhap mênikå.

- a. *Katalog Induk Naskah-naskah Nusantara Jilid 1 Museum Sonobudoyo* (Behrend, 1990).
- b. *Katalog Induk Naskah-naskah Fakultas Sastra Universitas Indonesia Jilid 3-A* (Behrend, 1997).
- c. *Katalog Induk Naskah-naskah Fakultas Sastra Universitas Indonesia Jilid 3-B* (Behrend, 1997).
- d. *Katalog Induk Naskah-naskah Nusantara Kraton Yogyakarta Jilid 2* (Lindsay, 1994).
- e. *Katalog Naskah-naskah Perpustakaan Pura Pakualaman* (Saktimulya, 2005).
- f. *Katalog Induk Naskah-naskah Nusantara Jilid 4 Perpustakaan Nasional Republik Indonesia* (Behrend, 1998).
- g. *Katalog Descriptive catalogue of the Javanese Manuscript and Printed Books in the Main Libraries of Surakarta and Yogyakarta* (Girardet, 1983).

2) *Deskripsi Naskah*

Deskripsi naskah Sêrat Wignyâtâyâ mênika dipunandharakên mawi *tabel* ingkang dipunwastani *kartu data*, ingkang salajêngipun dipunandharakên wosing *tabel*. *Deskripsi naskah* mênika ancasipun kanggé mangrêtosi andharan ingkang cêthå ngéngingi kawontênaning *naskah*.

3) *Transkripsi Teks*

Pangangkah salajêngipun inggih mênika *transkripsi teks*, *metode transkripsi* ingkang dipunginakakên ing panalitèn *filologi* inggih mênika *metode transkripsi diplomatik*. *Metode transkripsi diplomatik* dipunginakakên kanggé ndamêl *alih tulis* sêrataning *teks* ingkang kasêrat mênåpå wontênipun kados déné sêrataning *teks*-ipun ingkang dipunjumbuhakên kaliyan ukuran dlancang såhå ukuran aksaranipun. *Metode transkripsi diplomatik* mênika kanggé nglêstantunakên *naskah* ingkang dipunalih tulisakên.

4) *Transliterasi Teks*

Metode transliterasi ingkang kaginakakên wontên panalitèn mênika inggih *metode transliterasi standar*. Ancasipun inggih mênika supados nggampilakên anggenipun maos *teks*-ipun såhå sagêd dipunmangrêtosi déning masarakat umum. *Metode transliterasi standar* inggih mênika cârå ndamêl *alih tulis* sêrataning *teks* ingkang kasêrat adhêdhasar *Ejaan yang Disempurnakan* (EYD) ingkang taksih limrah. Prakawis ingkang kêdah dipungatosakên nalikå ndamêl *transliterasi teks*

Sêrat Wignyâtâyâ inggih mênika sêrataning wandâ, tândhâ pamaos, sâhâ *ejaan*-ipun.

5) *Suntingan Teks*

Suntingan ing panalitèn mênika katindakakên kanthi cârâ *suntingan teks edisi standar*. *Suntingan teks edisi standar* ngêdalakên *naskah* kanthi nglêrêsakên sêratan ingkang kasêrat lêpat sâhâ botên ajêgipun sartâ *ejaan*-ipun dipunjumbuhakên kaliyan aturan ingkang limrah. Wontên ing *suntingan teks edisi standar*, têmbung sâhâ ukârâ dipunpérang, sâhâ dipunparingi pamrayogi bab sêratan *teks* ingkang lêpat. Ancasipun inggih mênika supados nggampilakên anggenipun maos *teks*-ipun sâhâ sagêd dipunmangrêtos déning masarakat *umum*. Asiling *suntingan teks* dipuncawisakên awujud *tabel*, ingkang salajêngipun dipundamêl *aparât kritik*-ipun. Sasampunipun ndamêl *aparât kritik*, lajêng dipunandharakên kanthi têtêmbungan ingkang cêthâ.

6) *Parafrase Teks*

Parafrase inggih mênika ngêwahi dhapukan sêkar dados dhapukan gancaran (Mulyani, 2012: 17). *Ancasing* nindakakên *parafrase* mênika kanggé ngêwahi rêrênganing bâsâ salêbêting *teks* dados gancaran supados gampang dipunmangrêtos isinipun *teks*.

7) *Terjemahan Teks*

Terjemahan ing panalitèn mênika dipuntindakakên kanthi nggantos bâsa *sumber*-ipun inggih mênika bâsa Jawi, dados bâsa *sasaran* inggih mênika bâsa Indonesia. *Metode terjemahan* ingkang dipunginakakên wontên panalitèn mênika inggih *terjemahan harfiah*, *terjemahan isi utawi makna*, sâha *terjemahan bebas*. *Terjemahan harfiah* inggih mênika ngéwahi basaning *teks Sêrat Wignyâtâyâ* (bâsa Jawi) kanthi ndamêl *terjemahan*-ipun kanthi nggantos têmbung-têmbungipun dados bâsa *sasaran* (bâsa Indonesia).

Wondéné, manawi mawi *terjemahan harfiah* wosing *teks Sêrat Wignyâtâyâ* mênika dèrèng sagêd dipunmangrêtosi, lajêng kaginakakên *terjemahan isi utawi makna*. *Terjemahan harfiah* sâha *terjemahan isi* mênika adhêdhasar têngês kanthi *kontekstual*. Salajêngipun, manawi ngginakakên *terjemahan harfiah* sâha *terjemahan isi*, têmbung-têmbung wontên ing salêbêting *teks Sêrat Wignyâtâyâ* mênika dèrèng sagêd dipunmangrêtosi, lajêng kaginakakên *terjemahan bebas*.

8) *Instrumen Panalitèn*

Instrumen panalitèn wontên ing panalitèn mênika awujud *kartu data*. *Kartu data* dipunginakakên kanggé nyêrat *data-data* ingkang kasêrat wontên *teks Sêrat Wignyâtâyâ*. *Kartu data* ingkang dipunginakakên ing panalitèn mênika kaandharakên ing ngandhap mênika.

- a. *Kartu data* ingkang dipunginakakên kanggé nyêrat *deskripai naskah sâha teks Sêrat Wignyâtâyâ*

Tabel 2 : Kartu Data Deskripsi Naskah Sêrat Wignyâtâyâ

No.	Katrangan	Naskah Sêrat Wignyâtâyâ
1.	Irah-irahaning <i>naskah</i>	
2.	Nomêr <i>kodeks</i>	
3.	Papan panyimpêning <i>naskah</i>	
4.	Namanipun panyêrat sâhâ papan panyêrating <i>naskah</i>	
5.	Manggala <i>teks</i> /andharan ing wiwitaning <i>naskah</i> : a. Wêkdal anggênipun nyêrat b. Ancasing panyêrat c. Pangajab rikâlâ nyêrat	
6.	<i>Kolofon teks</i>	
7.	Kawontênan <i>naskah Sêrat Wignyâtâyâ</i>	
8.	Jinis bahan <i>naskah Sêrat Wignyâtâyâ</i>	
9.	Gunggungipun larik sabên kâcâ	
10.	Kandêlipun <i>naskah Sêrat Wignyâtâyâ</i>	
11.	Ukuraning <i>naskah Sêrat Wignyâtâyâ</i>	
12.	Ukuraning <i>teks Sêrat Wignyâtâyâ</i>	
13.	Ukuraning <i>margin teks Sêrat Wignyâtâyâ</i> a. <i>Top</i> b. <i>Bottom</i> c. <i>Right</i> d. <i>Left</i>	
14.	Samaking <i>naskah Sêrat Wignyâtâyâ</i>	
15.	Jinising <i>naskah Sêrat Wignyâtâyâ</i>	
16.	Dhapukaning <i>teks</i>	
17.	Panomêran kâcâ	
18.	Ukuraning aksârâ	
19.	Cacahing kâcâ <i>teks</i> ingkang dipuntaliti	
20.	Isining <i>naskah</i>	
21.	Jinising aksârâ <i>naskah Sêrat Wignyâtâyâ</i>	

lajêngipun *tabel*

No.	Katrangan	<i>Naskah Sêrat Wignyâtâyâ</i>	
22.	Warnining mangsi		
23.	Tapaking mangsi (kandêl mênâpâ tipis)		
24.	Basaning <i>teks</i>		
25.	<i>Watermark</i>		
26.	Wujuding aksârâ <i>teks</i>		
27.	Wujuding aksârâ carakan	hâ : nâ : câ : râ : kâ : dâ : tâ : sâ : wâ : lâ :	pâ : dhâ : jâ : yâ : nyâ : mâ : gâ : bâ : thâ : ngâ :
28.	Wujuding pasangan aksârâ carakan	hâ : nâ : câ : râ : kâ : dâ : tâ : sâ : wâ : lâ :	pâ : dhâ : jâ : yâ : nyâ : mâ : gâ : bâ : thâ : ngâ :
29.	Wujuding aksârâ murdâ	nâ : gâ : pâ : sâ : tâ : bâ :	
30.	Wujuding aksârâ swârâ	a : i :	
31.	Wujuding aksârâ rê sâhâ lê	rê :	lê :
32.	Wujuding sandhangan swârâ	wulu : suku : taling : taling tarung : pêpêt :	
33.	Wujuding sandhangan wyanjânâ	câkrâ : câkrâ kêrêt :	péngkal :

lajêngipun *tabel*

No.	Katrangan	Naskah Sêrat Wignyâtâyâ	
34.	Wujuding sandhangan panyigêg wandâ	wignyan : layar :	cêcak :
35.	Wujuding tândhå pangkon	pangkon :	
36.	Tândhå gantining pupuh		
37.	Tândhå gantining pådâ		
38.	Tândhå gantining gatrå		
39.	Wujuding ângkå jåwå		

- b. *Kartu data* ingkang dipunginakakên kanggé nyêrat asiling *transliterasi teks sâhå suntingan teks Sêrat Wignyâtâyâ*

Tabel 3 : Transliterasi sâhå suntingan teks Sêrat Wignyâtâyâ

No.	Asiling Transliterasi	Asiling Suntingan Standar

- c. *Kartu data* ingkang dipunginakakên kanggé nyêrat asiling *aparat kritik teks Sêrat Wignyâtâyâ*

Tabel 4 : Kartu data aparat kritik wontên teks Sêrat Wignyâtâyâ

No.	Transliterasi Standar	Suntingan	Sasampunipun dipun-sunting

- d. *Kartu data* ingkang dipunginakakên kanggé nyêrat asiling *terjemahan teks Sêrat Wignyâtâyâ*.

Tabel 5 : Kartu data terjemahan wontên teks Sêrat Wignyâtâyâ

No.	Asiling Suntingan Teks Sêrat Wignyâtâyâ	Terjemahan Teks Sêrat Wignyâtâyâ

- e. *Kartu data* ingkang dipunginakakên kanggé nyêrat asiling *analisis konsep nisthå, madyå, sâhå utåmå teks Sêrat Wignyâtâyâ*

Tabel 6 : Kartu data konsep nisthå, madyå, sårå utåmå teks Sêrat Wignyåtåyå

No.	Kategorisasi Jinising Tumindak	Asifat	Indikator		Katêrangan
			Teks	Terjemahan	

9) *Teknik Analisis Data*

a) *Maos sårå Reduksi Data*

Maos mênikå lampahing *analisis data* ingkang sapisan. Ancasing maos mênikå kanggé manggihakên *data* ingkang ngêwrat *konsep* nisthå, madyå, sårå utåmå ing salêbêting *teks Sêrat Wignyåtåyå*. Kajawi maos, ing panalitèn mênikå ugi katindakakên *reduksi data*, inggih mênikå kanthi ngringkês lajêng dipunpilih *data* ingkang jumbuh kaliyan *konteks objek* panalitèn (Kaelan, 2005: 69).

b) *Pengkatagorian*

Pengkatagorian utawi *klasifikasi data* katindakakên sasampunipun sadåyå *data* ingkang jumbuh kaliyan *konteks objek* panalitèn dipunkêmpalakên. Salajêngipun, *data* ingkang sampun kakêmpal dipunpilah adhêdhasar *konsep* nisthå, madyå, sårå utåmå (Kaelan, 2005: 69-70).

c) *Display Data*

Salajêngipun, *data* kasêbut dipundamêl *display data*. *Display data* inggih mênikå *mengkoordinasikan data-data* kasêbut ing satunggaling *peta* ingkang jumbuh kaliyan ancasing panalitèn. *Display data* mênikå dipuntindakakên kanthi nyêrat *data* wontên ing *kartu data* (Kaelan, 2005: 70).

d) *Penafsiran*

Penafsiran utawi *pendeskripsian* katindakakên kanggé ndamêl andharanipun utawi ngrêmbag *data* mênika kanthi *deskripsi* (Kaelan, 2005: 70). Ancasipun *penafsiran* inggih mênika kanggé ndamêl andharanipun utawi ngrêmbag *data* ing *teks Sêrat Wignyâtâyâ* kanthi *deskriptif*.

10) **Caranipun Ngêsahakên *Data***

Caranipun ngêsahakên *data* inggih mênika kanthi cara ***validitas*** sâha ***reliabilitas***. Amargi *sumber data* panalitèn mênika awujud têmbung sâha klompoking têmbung, milâ *validitas* ingkang dipunginakakên inggih mênika *validitas semantik*. *Data*-nipun panalitèn mênika inggih têtêmbungan ingkang kasêrat kanthi dhapukan sêkar. *Validitas semantik* dipunginakakên kanthi cârâ nêgêsi utawi madosi maknaning *data* jumbuh kaliyan *konteks*-ipun saking *teks Sêrat Wignyâtâyâ*.

Reliabilitas ingkang dipunginakakên wontên panalitèn mênika inggih mênika *reliabilitas intraratter* sâha *interratter*. *Reliabilitas intraratter*, inggih mênika pados *data* saking *sumber data* kanthi cârâ maos kanthi dipunambalambali milâ pikantuk *data* ingkang ajêg. *Reliabilitas intraratter* katindakaken déning panaliti kanthi mandhiri. *Reliabilitas interratter* dipuntindakakên kanthi cârâ nyuwun pambiyantu tiyang sanès kanggé mbiyantu *menganalisis data*. *Reliabilitas interratter* ugi dipungarap kanthi *mempertimbangkan verifikasi pakar*, wontên bab mênika inggih *dosen* ingkang ahli wontên ing ngèlmi *filologi*, ingkang ugi dados *dosen pembimbing* panalitèn mênika.

BAB IV ASILING PANALITÈN SÀHÀ PIRÈMBAGAN

A. Asiling Panalitèn

Sasampunipun *naskah Sêrat Wignyâtâyâ* mênikå dipuntaliti kanthi panalitèn *filologi* mênikå sagêd kapanggihakên asiling panalitènipun. Wondéné asiling panalitèn mênikå kaandharakên ing ngandhap mênikå.

1. *Inventarisasi Naskah Sêrat Wignyâtâyâ*

Panalitèn mênikå dipunwiwiti kanthi nindakakên *inventarisasi naskah*. *Inventarisasi naskah* mênikå katindakakên mawi *studi katalog*. *Inventarisasi naskah* inggih mênikå kagiyatan pados *naskah-naskah* ingkang satunggal irah-irahan sàhå ingkang satunggal *korpus* utawi isinipun sami nanging irah-irahanipun bédå. Wondéné *katalog* ingkang dipunginakakên wontên ing *studi katalog* kados ingkang kasêrat ing bab tigå kâcå 33. Anggènipun nindakakên *inventarisasi naskah* mawi *studi katalog* kados ingkang wontên ing *tabel* mênikå.

Tabel 7: Inventarisasi *naskah Sêrat Wignyâtâyâ*

No.	Papan	Kode Naskah	Jumlah
1.	Sanabudaya	L356	1
2.	Pura Pakualaman	-	-
3.	Kraton Yogyakarta	-	-
4.	FS UI	-	-
5.	PNRI	-	-
6.	Mangkunegaran	-	-
7.	Kraton Surakarta	-	-
JUMLAH			1

Adhêdhasar *studi katalog* ingkang sampun katindakakên, panaliti manggihakên *naskah Sêrat Wignyâtâyâ* mawi *Katalog Induk Naskah-naskah Nusantara Museum Sånåbudâyå Yogyakarta Jilid I* kanthi nomêr koleksi PB A 71.

Naskah mênikå kalêbêt *naskah* tunggal amargi namung kapanggihakên 1 (satunggal) *eksemplar* ingkang kasimpên ing *museum Sånåbudåyå*.

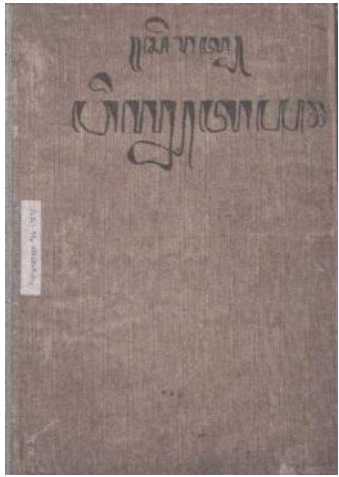
2. Deskripsi Naskah

Adhêdhasar saking *inventarisasi naskah* ingkang katindakakên kanthi *studi katalog* wontên ing *perpustakaan Museum Sånåbudåyå, Yogyakarta, sumber data* ingkang dipunginakakên ing panalitèn mênikå, inggih *naskah Sêrat Wignyåtåyå*. Salajêngipun, *deskripsi naskah Sêrat Wignyåtåyå* katindakakên mawi cârå ningali piyambak *sumber data* mênikå wontên ing *perpustakaan Museum Sånåbudåyå, Yogyakarta*. Kawontênaning *naskah Sêrat Wignyåtåyå* ingkang dipunginakakên minångkå *sumber* panalitèn kaandharakên ing *tabel* ngandhap mênikå.

Tabel 8: Asiling Deskripsi Naskah Sêrat Wignyåtåyå

No.	Katrangan	<i>Naskah Sêrat Wignyåtåyå</i>
1.	Irah-irahaning <i>naskah</i>	Irah-irahan <i>naskah</i> kasêrat wontên ing samak <i>naskah</i> dipunsêrat <i>tangan pertama</i> , indikator-ipun awit irah-irahan dipunsêrat ing samak ingkang taksih asli, inggih mênikå samak saking panyêrat, sanès ing samak saking <i>petugas perpustakaan</i> .
2.	Nomêr <i>kodeks</i>	PB A 71
3.	Papan panyimpênan <i>naskah</i>	<i>Museum Sånåbudåyå</i>
4.	Namanipun panyêrat sâhå papan panyêrating <i>naskah</i>	Radèn Sastråpuspitå abdi dalêm kêmasan Karaton Dalêm ing Suråkartå
5.	Manggala <i>teks</i> /andharan ing wiwitaning <i>naskah</i> : a. Wêkdal anggènipun nyêrat b. Ancasing panyêrat c. Pangajabipun panyêrat	a. Kasêrat ing tanggal 16 wulan rêjêb ing warså Jimawal ångkå 1837, katêdhak ing dintên <i>jum'at</i> kéliwon tanggal kaping 11 wulan <i>syawal</i> ing warså jé ångkå 1838. Manawi ing warså <i>masehi</i> kasêrat ing wulan Agustus 1907 katêdhak ing wulan November 1908.

lajêngipun *tabel*

No.	Katrangan	<i>Naskah Sêrat Wignyâtâyâ</i>
		<p>b. Ancasipun supados sagêd nuwuhakên sêsêrêpan ingkang andadosakên paédah ing pagêsanga</p> <p>c. Panyêrat paring pangajab supados <i>Sêrat Wignyâtâyâ</i> mênikâ sagêd karimat kanthi saé.</p>
6.	<i>Kolofon teks</i>	-
7.	Kawontênan <i>naskah Sêrat Wignyâtâyâ</i>	Kawontênanipun <i>naskah</i> taksih karimat kanthi saé, jilidanipun taksih saé, warni dlancangipun taksih rêsik, sêratanipun taksih cêthâ, sâhâ kacanipun taksih jangkêp
8.	Jinis bahan <i>naskah Sêrat Wignyâtâyâ</i>	Dlancang warni soklat ênèm
9.	Gunggungipun larik sabên kâcå	44 larik
10.	Kandêlipun <i>naskah Sêrat Wignyâtâyâ</i>	1 cm
11.	Ukuraning <i>naskah Sêrat Wignyâtâyâ</i>	22 cm x 34 cm
12.	Ukuraning <i>teks Sêrat Wignyâtâyâ</i>	30 cm x 17 cm
13.	Ukuraning <i>margin teks Sêrat Wignyâtâyâ</i> a. <i>Top</i> b. <i>Bottom</i> c. <i>Right</i> d. <i>Left</i>	<p>a. 2 cm</p> <p>b. 1, 5 cm</p> <p>c. 2, 5 cm</p> <p>d. 2 cm</p>
14.	Samaking <i>naskah Sêrat Wignyâtâyâ</i>	

lajêngipun *tabel*

No.	Katrangan	<i>Naskah Sêrat Wignyâtâyâ</i>
		Kawontênan samaking <i>naskah</i> mênikâ taksih saé. Jinisipun <i>bahan</i> samak <i>naskah</i> ngginakakên dlancang warni soklat.
15.	Jinising <i>naskah Sêrat Wignyâtâyâ</i>	Sastrâ
16.	Dhapukaning <i>teks</i>	Sêkar mაცპატ
17.	Panomêran kâcâ	Nomêring kâcâ wontên ing têngahing lêmbar pèrangan nginggil, dipunsêrat kanthi angka Jâwâ
18.	Ukuraning aksârâ	0, 5 cm x 0, 2 cm
19.	Cacahing kâcâ <i>teks</i> ingkang dipuntaliti	7 kâcâ
20.	Isining <i>naskah</i>	Satunggal <i>teks</i> , inggih mênikâ <i>teks Sêrat Wignyâtâyâ</i>
21.	Jinising aksârâ <i>naskah Sêrat Wignyâtâyâ</i>	Aksârâ Jâwâ
22.	Warnining mangsi	Soklat
23.	Tapaking mangsi	Kandêl
24.	Basaning <i>teks</i>	Bâsâ Jawi Anyar
25.	<i>Watermark</i>	-
26.	Wujuding aksârâ <i>teks</i>	Mucuk êri miring manêngên
27.	Wujuding aksârâ carakan	<div> <div> hâ : nâ : câ : râ : kâ : dâ : tâ : sâ : </div> <div> pâ : dhâ : jâ : yâ : nyâ : mâ : bâ : gâ : </div> </div>

lajêngipun *tabel*

No.	Katrangan	<i>Naskah Sêrat Wignyâtâyâ</i>	
		 thâ : wâ : lâ : 	
28.	Wujuding pasangan aksârâ carakan	 hâ : --- nâ : --- câ : --- râ : --- kâ : --- dâ : --- tâ : --- sâ : --- wâ : --- lâ : ---	 pâ : --- dhâ : --- jâ : --- yâ : --- nyâ : --- mâ : --- gâ : --- bâ : --- thâ : --- ngâ : ---
29.	Wujuding aksârâ murdâ	 nâ : gâ : 	

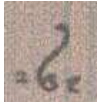
lajêngipun *tabel*

No.	Katrangan	<i>Naskah Sêrat Wigyanâyâ</i>	
		pâ : 	
		sâ : 	
		tâ : 	
		bâ : 	
30.	Wujuding aksârâ swârâ	a : 	
		i : 	
31.	Wujuding aksârâ rê sâhâ lê	rê : 	lê :
32.	Wujuding sandhangan swârâ	wulu : 	
		suku : 	
		taling : 	
		taling tarung : 	
		pêpêt : 	
		câkrâ : 	péngkal :

lajêngipun *tabel*

No.	Katrangan	Naskah Sêrat Wignyatâyâ	
		cåkrå kêrêt : 	
34.	Wujuding sandhangan panyigêg wandå	wignyan : layar : 	cêcak :
35.	Wujuding tåndhå pangkon	pangkon : 	
36.	Tåndhå gantosipun pupuh	a. b. c. d. 	
37.	Tåndhå gantosipun pådå		
38.	Tåndhå gantosipun gatrå		
39.	Wujuding ångkå jåwå	1 : 	

lajêngipun *tabel*

No.	Katrangan	<i>Naskah Sêrat Wignyâtâyâ</i>	
		2 : 	5 :
		3 : 	6 :
		4 : 	7 :

Tabel deskripsi naskah Sêrat Wignyâtâyâ ing ngingil ngandharakên kawontênaning *naskah Sêrat Wignyâtâyâ*. Adhêdhahasar saking *tabel deskripsi naskah* kasêbut, asiling kawontênaning *naskah Sêrat Wignyâtâyâ* kaandharakên wontên ngandhap mênikâ.

1) Irah-irahaning *naskah*, papan panyimpêning *naskah*, sâhâ nomer kodeks

Irah-irahanipun *naskah* ingkang dados *sumber data* panalitèn, inggih *Sêrat Wignyâtâyâ*. Irah-irahaning *naskah* mênikâ sampun cêthâ amargi sinêrat wontên ing samaking *naskah*. Irah-irahan *naskah* mênikâ dipunsêrat déning *tangan pertama indikator*-ipun awit irah-irahan dipunsêrat ing samak ingkang taksih asli, inggih mênikâ samak saking panyêrat, sanès ing samak saking *petugas perpustakaan*.

Sumber data panalitèn mênikâ minangkâ *naskah koleksi* saking *perpustakaan Museum Sânbudâyâ, Yogyakarta*. Wontên ing *sistem katalog perpustakaan Museum Sânbudâyâ, Yogyakarta*, irah-irahaning *naskah Sêrat Wignyâtâyâ* kacathêt kanthi *nomor koleksi naskah* L 356, déné jinisipun *naskah*

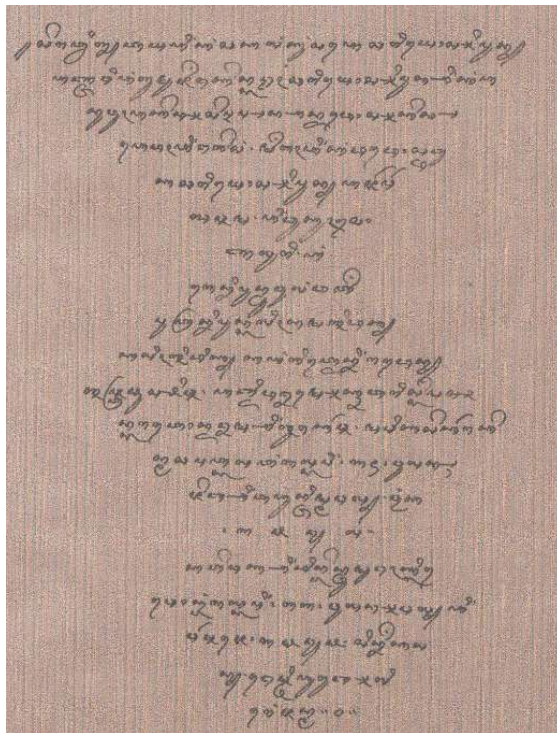
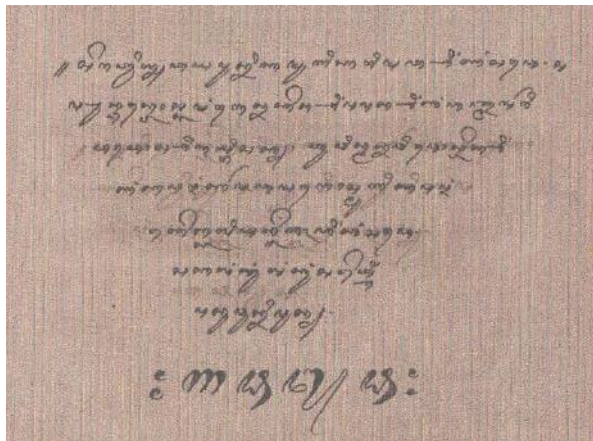
sastrå. Wondéné irah-irahaning *naskah* kacuplikakên kados *gambar* ing ngandhap mênikå.

Cuplikan 1: Sêratan irah-irahan *naskah Sêrat Wignyåtâyå*

2) Manggålå

Wontên ing *naskah Sêrat Wignyåtâyå* mênikå kapanggihakên manggålå sårå *kolofon naskah*. Manggålå *teks* isinipun arupi tanggal panyêrating *naskah* inggih mênikå ing tanggal 16 wulan rêjêb ing warså Jimawal ångkå 1837, katêdhak ing dintên *jum'at* kêliwon tanggal kaping 11 wulan *syawal* ing warså jé ångkå 1838, ancasipun supados sagêd nuwuhakên sêsêrêpan ingkang andadosakên paédah ing pagêsangan, panyêrat paring pangajab supados *Sêrat Wignyåtâyå* mênikå sagêd karimat kanthi saé. Wondéné ukårå saking manggålå *teks Sêrat Wignyåtâyå* kados ingkang sinêrat wontên ing cuplikan ngandhap mênikå.

Cuplikan2: Manggâlâ ing *Sêrat Wignyâtâyâ*

Transliterasi standar-ipun

Sêrat Wignyâtâyâ punikâ mugi karimat ingkang saé, sampun ngantos kamanggènakên ing papan ingkang anjalari dados inggal risak. Tuwin mugi diparêngakên kaliyan lènggah ingkang saé sakalangkung-langkung sangêt panuwunipun, 1838.

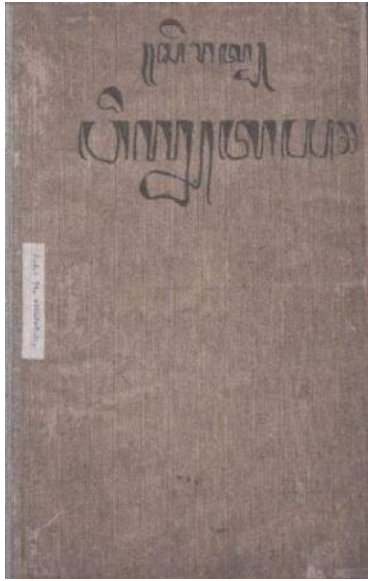
Sêrat Wignyâtâyâ ingkang sakalangkung saé cariyosipun, njawi nggumujêngakên kathah cariyosipun ingkang nuwuhakên sasêrêpan ndadosakên paédahing agêsang mênggah ingkang dados babu kacariyosakên Ajar Wargâtamâ, ing dhukuh Sonyaruri, ngènipun

wêwulang dhatêng putranipun kalih nãmã Sidak kalih Sidik. Kaanggit déning Radèn Sastrã Puspitã abdi dalêm sakrêtaris kêmasan Karaton dalêm ing Surâkartã mawi kasêkarakên mაცაპაჲt kâlã tanggal kaping 16 wulan Rêjêb ing taun Jimawal, angka 1837. Katêdhak ing dintên jumungah kliwon tanggal kaping 11 wulan Sawal ing warsã Jé 1838. Sinêngkalan ngèsthi urub salirèng janmã.

3) Kawontênan *naskah* sãhã jinis *bahan naskah*

Kawontênanipun *naskah Sêrat Wignyãtãyã* mênikã taksih wêtah, saking *perpustakaan Museum Sãnãbudãyã, Yogyakarta* sampun kasimpên ing papan ingkang mligi kanggé *naskah* mênikã, awujud dlancang *karton* ingkang dipundamêl kothak warni *abu-abu*. Jinis *bahan naskah Sêrat Wignyãtãyã* ngginakakên jinis dlancang warni soklat ênèm. Tapakipun mangsi ingkang warni soklat taksih katingal saé dados *naskah Sêrat Wignyãtãyã* taksih sagêd dipunwaos.

Jinisipun *bahan samak naskah* nganggé dlancang warni soklat. Wondéné samakipun taksih katingal saé. Saking *perpustakaan Museum Sãnãbudãyã, Yogyakarta* ugi dipunparingi samak jawi awujud kertas dlancang *folio* warni abu-abu. Kawontênaning jilidan *naskah* taksih saé. Samakipun wontên sêratan irah-irahaning *naskah*, inggih mênikã *Sêrat Wignyãtãyã*. Irah-irahan *naskah* mênikã kasêrat ing samaking *naskah* ugi wontên *nomor kodeks*-ipun, inggih PB A 71. Irah-irahan *naskah* kasêrat wontên ing samak *naskah* dipunsêrat *tangan pertama*, *indikator*-ipun awit irah-irahan dipunsêrat ing samak ingkang taksih asli, inggih mênikã samak saking panyêrat, sanès ing samak saking *petugas perpustakaan*. Wondéné nomêr *kodeks* dipunsêrat déning *petugas perpustakaan*. Wujudipun samak *naskah Sêrat Wignyãtãyã* sagêd dipunpriksani ing *gambar* ngandhap mênikã.

Cuplikan 3: Samak *Sêrat Wignyâtâyâ*

4) Ukuraning *Naskah*, ukuranipun *teks*, sâhå ukuranipun *margin*

Ukuran *naskah Sêrat Wignyâtâyâ* lebar sâhå panjang-ipun inggih mênikå 22cm x 34 cm. Kandêling *naskah* ingkang dipuntliti 1 cm. Ukuraning aksårå alit, kanthi panjangipun 0,5 cm sâhå lebar-ipun 0, 2 cm. Ukuraning *margin naskah Sêrat Wignyâtâyâ* top: 2 cm; buttom: 1,5 cm; left: 2 cm; sâhå right: 2,5 cm. Cacahing kâcå *naskah* ingkang dipuntliti wontên 7 kâcå. Cacahing larik sabên satunggal kâcå wontên 44 larik. Wondéné panomêraning kâcå dipunsêrat mawi ångkå Jåwå. Nomêring kâcå kasêrat wontên ing têngahing lêmbar pèrangan nginggil.

5) Isining *naskah*, bâså, sâhå dhapukaning *teks*

Naskah Sêrat Wignyâtâyâ mênikå kalêbêt jinis *naskah* sastra. *Teks* mênikå nyariosakên piwulang bab tumindak bécik sâhå alanipun ngupadi sandhang têdhå, ingkang dipunandharakên déning Ki Ajar Wargâtåmå saking Déså Sunyaruri dhatêng putranipun Sidak sâhå Sidik. Båsåning *naskah Sêrat Wignyâtâyâ*

ngginakakên Jawi gagrag énggal, nanging ugi wontên têtêmbungan saking bâsâ Arab, *ragam* bâsâ ingkang dipunginakakên *ragam* krâmâ-ngoko. Wondéné dhapukaning *teks* inggih mênika awujud *sêkar mაცაპა*.

6) Sêrataning *Naskah*

Naskah Sêrat Wignyâtâyâ kasêrat mawi carik ingkang aksaranipun nganggé aksârâ Jâwâ, déné wujuding aksârâ mucuk êri miring manêngên amargi sêratan mênika adhêdhasar saking wujud pucuking aksârâ Jâwâ ingkang ngajêng lancip utawi mucuk êri. Warnipun mangsi ingkang dipunginakakên wontên ing *naskah Sêrat Wignyâtâyâ* mênika warni soklat.

7) Umuring sâhâ Panganggit *Naskah*

Naskah Sêrat Wignyâtâyâ kaanggit déning Radèn Sastrâpuspitâ minangkâ abdi dalêm kêmasan Karaton Dalêm ing Surâkartâ Hadiningrat. *Naskah Sêrat Wignyâtâyâ* mênika kasêrat ing tanggal 16 wulan Rêjêb ing warsâ Jimawal, 1837. Katêdhak ing dintên jumungah kliwon tanggal 11 wulan Sawal ing warsâ Jê 1838. Manawi ing warsâ *masehi* kasêrat wulan Agustus ing warsâ 1907, sâhâ katêdhak wulan November ing warsâ 1908. Dados umuring *naskah* ing warsâ 2018 mênika sampun 110 (satunggalatus sêdâsâ) taun.

Saking andharan *deskripsi naskah* ing nginggil sagêd dipunpêndhêt dudutanipun bilih *Sêrat Wignyâtâyâ* mênika minangkâ salah satunggaling *koleksi naskah Museum Sânbudâyâ* ingkang awujud *naskah* carik jinisipun sastrâ sâhâ dhapukanipun sêkar mაცაპა. Kawontênan *naskah Sêrat Wignyâtâyâ* taksih karimat kanthi saé.

3. *Transkripsi Teks Sêrat Wignyâtâyâ*

Transkripsi inggih mênikâ kagiyatan alih tulis sêrataning *teks* mawi aksârâ ingkang sami kaliyan aksaraning *teks*. *Metode transkripsi* ingkang dipunginakakên wontên ing *teks Sêrat Wignyâtâyâ* inggih mênikâ *metode transkripsi diplomatik*. Anggènipun ndamêl alih tulis sêrataning *teks* mênikâ kados mênâpâ wontênipun, inggih kados déné sêrataning *teks*-ipun kanthi aksârâ ingkang sami. Wondéné asiling *transkripsi teks Sêrat Wignyâtâyâ* kasêrat ing *lampiran 2*.

4. *Transliterasi sâhâ Suntingan Teks Sêrat Wignyâtâyâ*

Metode transliterasi ingkang dipunginakakên ing panalitèn mênikâ *metode transliterasi standar*. *Metode transliterasi standar* mênikâ ngéwahi sêratanipun *teks* adhêdhasar *EYD (Ejaan yang Disempurnakan)* ingkang limrah. Ancasipun ndamêl *transliterasi standar* inggih mênikâ kanggé nggampilakên anggènipun maos, nêgêsi *teks sâhâ* nggampilakên anggènipun ndamêl *suntingan*. *Suntingan* mênikâ kanggé ndandosi *teks* ingkang dèrèng sagêd dipunmangrêtosî têngêsipun. Wondéné pandom *transliterasi*, pandom *suntingan*, asiling *suntingan teks*, sâhâ *aparat kritik* kaandharakên wontên ngandhap mênikâ.

a. *Pandom Transliterasi Teks Sêrat Wignyâtâyâ*

Pandom *transliterasi* dipundamêl kanggé nggampilakên alih aksaraning *teks Sêrat Wignyâtâyâ*. Pandom *transliterasi* kasêbut inggih mênikâ kadospundi panyêrating aksârâ Jâwâ sâhâ pasanganipun, panyêrating aksârâ murdâ, aksârâ swârâ, sandhangan, lsp. Pandom *transliterasi* mênikâ dipundamêl kanthi ancas kanggé nggampilakên pârâ pamaos mangrêtosî asiling *transliterasi teks Sêrat*

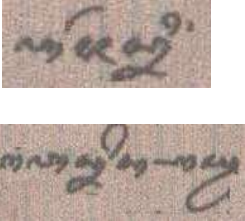
Wignyåtâyå. Pandom transliterasi teks *Sêrat Wignyåtâyå* ingkang dipunginakakên ing panalitèn mênikå kaandharakên ing ngandhap mênikå.

1) *Sistem Transliterasi Aksårå Jåwå*

a) *Aksårå Jåwå sårå Pasanganipun*

Cacahing aksårå Jåwå ingkang kasêbut dêtåwyanjånå mênikå wontên kalih dåså. Dêtåwyanjånå inggih mênikå carakan utawi urut-urutaning aksårå Jåwå (Mulyani, 2013 :3). Sêdåyå aksårå mênikå wontên pasanganipun. Aksårå Jåwå mênikå wontên sipat *silabik* ingkang têngsipun satunggal aksårå nggambarakên satunggal wandå. Aksårå Jåwå mênikå ugi asipat *konsonantal*, têngsipun sabên satunggal aksårå ingkang dipunpasangi utawi dipunpangku nggambarakên satunggal *konsonan* utawi aksårå ingkang botên madêg piyambak tanpå aksårå swårå (Mulyani, 2013: 5). Wondéné wujuding aksårå Jåwå sårå pasanganipun ingkang kapanggihakên wontên ing *Teks Sêrat Wignyåtâyå*.kaandharakên wontên *tabel* ngandhap mênikå.

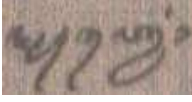

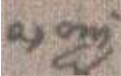
Tabel 9: Wujuding Aksårå Jåwå sårå Pasanganipun

Nåmå Aksårå	Carakan	Pasangan	Tulådå Panyêratipun	Kåcå, Gatrå	<i>Transliterasi Diplomatik</i>	<i>Transliterasi Standar</i>
hå		---		1, 5 1, 7	harja- nning tatannên haywå	harjaning tatanên aywå

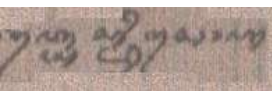

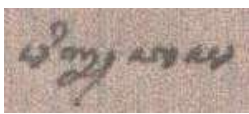

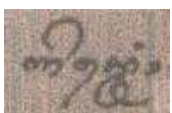
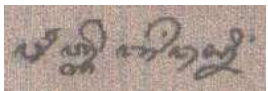
lajêngipun *tabel*

Nâmâ Aksâra	Carakan	Pasangan	Tuladhâ Panyêratipun	Kacâ, Gatrâ	Transliterasi Diplomatik	Transliterasi Standar
nâ				1, 8 1, 10	nâlâ hanglako- nni	Nâlâ anglakoni
câ				1, 15 1, 21	caritâ wus awanyci	caritâ wus awanci
râ				1, 1 3, 33	râsâ nuwun râmâ	râsâ nuwun râmâ
kâ				1, 7 1, 8	karsanné dipunwas- kithèng	karsané dipunwas- kithèng
dâ				1, 9 1, 18	widâdâ tékaddé	widâdâ tékadé
tâ				1, 3 1, 2	tabêriyâ wus mintir	tabêriyâ wus mintir

lajêngipun *tabel*

Nama Aksara	Carakan	Pasangan	Tuladhå Panyêratipun	Kacå, Gatrå	Transliterasi Diplomatik	Transliterasi Standar
så			 	1, 5 1, 4 2, 4	sannalikå warsitå yèn saru	sanalikå warsitå yèn saru
wå			 	2, 2 2, 40	wismå myat wong	wismå myat wong
lå			 	2, 7 2, 2	hamilu hang lakon ni	amilu ang lakoni
på			 	2, 28 3, 8	pangudi rêsik padhang	pangudi rêsik padhang
dhå			 	4, 37 2, 38	wadhukké sa Ndhang	wadhuké sa ndhang

lajêngipun *tabel*

Nåmå Aksårå	Carakan	Pasangan	Tulådhå Panyêratipun	Kåcå, Gatrå	Transliterasi Diplomatik	Transliterasi Standar
jä				1, 5	harjanning	Harjaning
				6, 14	banyjur	banjur
yå				3, 39	Yayi	yayi
				1, 41t yèn bisohåt yèn bisåå
nyå				6, 32	hanyuwun nga.....	anyuwun nga....
				1, 9	wignyåtåy å	wignyåtå- yå
må				4, 17	mannah	manah
				1, 18	wismå	wismå
gå				6, 22	gênthong	gênthong
				4, 7	wit gêbêng- nganning	wit gêbêngan- ing

lajêngipun *tabel*

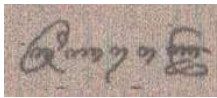

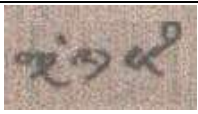

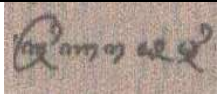

Nama Aksara	Carakan	Pasangan	Tuladhå Panyêratipun	Kacå, Gatrå	Transliterasi Diplomatik	Transliterasi Standar
bå			 	2, 39	budi	budi
				5, 26	nambut karya	nambut karya
thå			 	1, 28	dèn waskithå	dèn waskithå
				1, 12	nisthå	nisthå
ngå			 	3, 8	tumêngå	tumêngå
				1, 19	mangun ngèlmu	mangun ngèlmu

b) Aksara Murda sårå Panyêratipun

Aksara murda utawi aksara *mahaprana*, inggih mênika aksara ingkang pancênipun kédah kaucapakên kanthi abab ingkang kathah (Mulyani, 2013 :7). Ginanipun aksara murda inggih mênika kanggé nyêrat têngbung-têngbung saking ngamancå sårå kanggé tåtå-prunggu utawi pakurmatan. Aksara carakan ingkang sagêd dipunsêrat ngginakakên aksara murda cacahipun wontên 7 inggih mênika Nå,

Kå , Tå, Sâ , Pâ, Gâ , sâhå Bâ. Wujudipun aksârâ murdâ ingkang dipunginakakên ing *teks Sêrat Wignyâtâyâ* kaandharakên kados ing *tabel* mênikâ.

Tabel 10: Aksârâ Murdâ sâhå Panyêratipun

Nâma Aksârâ	Aksârâ Murdâ	Tulâdhâ Panyêratipun	Kâcå, Gatrå	Transliterasi Diplomatik	Transliterasi Standar	Terjemahan
Nå			2, 5	Sri NaréNdrå	Sri Naréndrå	<i>Ratu</i>
Tå			2, 16	NåTå	Nåtå	<i>Ratu</i>
Så			2, 19	Sang ngaji	Sang Aji	<i>Ratu</i>
På			2, 12	Sri NåråPaTi	Sri Nåråpati	<i>Ratu</i>
Gå			1, 17	ki ajar warGåTå- må	Ki Ajar Wargåtå- må	<i>Ki Ajar Wargåtå- må</i>
Bå			2, 18	PraBu	Prabu	<i>Ratu</i>

c) Aksârâ Swårå sâhå Panyêratipun

Aksârâ swårå mênikå ginanipun kanggé mujudakên aksârâ ngamâncå, langkung-langkung aksârâ Arab (Mulyani, 2013: 9). Aksârâ swårå mênikå kanggé

nyêrat aksârâ *vocal* (a, i, u, e , sâhâ o). Wujudipun aksârâ swârâ ingkang dipunginakakên ing *teks Sêrat Wignyâtâyâ* kaandharakên kados ing *tabel* mênikâ.

Tabel 11: Wujuding Aksârâ Swârâ sâhâ Panyêratipun

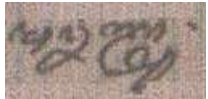
Nâma Aksârâ	Aksârâ Swârâ	Tulâdhâ Panyêratipun	Kâcâ, Gatrâ	Transliterasi Diplomatik	Transliterasi Standar	Terjemahan
a			2, 11	Allah	Allah	<i>Allah</i>
i			2, 36	Iradat a....	Iradat a....	<i>Iradat</i>

d) Wujuding Aksârâ /Lê/ sâhâ /Rê/ sâhâ Panyêratipun

Aksârâ /lê' sâhâ /rê/ mênikâ minangka lêlirunipun /lê/ sâhâ

 /rê/. Wujudipun aksârâ lê sâhâ rê ingkang dipunginakakên ing *teks Sêrat Wignyâtâyâ* kaandharakên kados ing *tabel* mênikâ.

Tabel 12: Wujuding Aksârâ Lê sâhâ Rê sâhâ Panyêratipun

Nâma Aksârâ	Wujuding Aksârâ	Tulâdhâ Panyêratipun	Kâcâ, Gatrâ	Transliterasi Diplomatik	Transliterasi Standar	Terjemahan
lê			4, 37	malêNthu ng	malênthu ng	<i>me- ngembang</i>

lajêngipun *tabel*

Nama Aksara	Wujud Aksara	Tuladhå Panyêratipun	Kaca, Gatå	Transliterasi Diplomatik	Transliterasi Standar	Terjemahan
rê			3, 8	rêsik padhang	rêsik padhang	<i>bersih dan terang</i>

e) Sandhangan

Sandhangan inggih mênika praboting aksara Jawa kanggé mbédakakên ungêling wandå ing basa Jawi (Mulyani, 2013 : 10). Wujudipun sandhangan kapérang dados sakawan, inggih mênika sandhangan swåra, sandhangan panyigêging wandå, sandhangan wyanjånå sårå tåndå pangkon. Wondéné sandhangan ingkang dipunginakakên ing *teks Sérat Wignyåtåyå* kaandharakên ing ngandhap mênika.

1. Sandhangan Swåra

Sandhangan swåra mênika cacahipun wontên gangsal, inggih mênika wulu, suku, taling, pêpêt, taling-tarung. Wujudipun sandhangan swåra ingkang dipunginakakên ing *teks Sérat Wignyåtåyå* kaandharakên kados ing *tabel* mênika.

Tabel 13: Wujuding Sandhangan Swåra

Sandhangan Swåra	Wujud	Tuladhå Panyêratipun	Transliterasi Diplomatik	Transliterasi Standar
wulu			tåtå titining	tåtå titining

lajêngipun *tabel*

Sandhangan Swarâ	Wujud	Tuladhâ Panyêratipun	Transliterasi Diplomatik	Transliterasi Standar
suku			guru	Guru
taling			gampanggé	Gampangé
taling tarung			abot kaki	abot kaki
pêpêt			gêlarring	Gêlaring

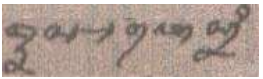

2. Sandhangan Wyanjânâ

Sandhangan wyanjânâ inggih mênikâ sandhangan minangkâ pratandhâ *konsonan* rangkêp wontên wiwitanipun wandâ. Cacahipun sandhangan wyanjânâ mênikâ wontên gangsal, inggih mênikâ cåkρά, cåkρά kêrêt, péngkal, panjing la, sâhâ panjing wa. Wujudipun sandhangan wyanjânâ ingkang dipunginakakên ing *teks Sérat Wignyâtâyâ* kaandharakên kados ing *tabel* mênikâ.

Tabel 14: Wujuding Sandhangan Wyanjânâ

Sandhangan Wyanjânâ	Wujud	Tuladhâ Panyêratipun	Transliterasi Diplomatik	Transliterasi Standar
cåkρά			ngråsâ	Ngråsâ

lajêngipun *tabel*

Sandhangan Wyanjănâ	Wujud	Tulâdhâ Panyêratipun	<i>Transliterasi Diplomatik</i>	<i>Transliterasi Standar</i>
câkrâ Kêrêt			ngrêspatènni	ngrêpatèni
péngkal			hyang	Hyang

3. Sandhangan Panyigêging Wandâ

Sandhangan panyigêging wandâ inggih mênikâ sandhangan pratândhâ *konsonan* panutuping wandâ. Sandhangan mênikâ wontên tigang warni inggih mênikâ wignyan, layar, sâhâ cêcak. Wujudipun sandhangan panyigêging wandâ ingkang dipunginakakên ing *teks Sêrat Wignyâtâyâ* kaandharakên kados ing *tabel* mênikâ.

Tabel 15: Wujuding Sandhangan Panyigêging Wandâ

Sandhangan Panyigêging Wandâ	Wujud	Tulâdhâ Panyêratipun	<i>Transliterasi Diplomatik</i>	<i>Transliterasi Standar</i>
wignyan			luwih	luwih
layar			annilar	anilar
cêcak			siyang	siyang

4. Pangkon

Tåndhå pangkon ginanipun inggih mênikå kanggé pratåndhå *konsonan* pungkasan saking wandå utawi têmbung. Tåndhå pangkon dipunginakakên minångkå pratåndhå bilih aksårå ingkang dipunpangku mênikå aksårå mati. Wujudipun tåndhå pangkon ingkang dipunginakakên ing *teks Sêrat Wignyåtåyå* kaandharakên kados ing *tabel* mênikå.

Tabel 16: Wujuding Tåndhå Pangkon

Nåmå Tåndhå	Wujud	Tulådthå Panyêratipun	<i>Transliterasi Diplomatik</i>	<i>Transliterasi Standar</i>
Pangkon			panningal /	paningal /

2) Panyêrating Aksårå /hå/

Panyêrating aksårå hå dipunpilah dados kalih jinis inggih mênikå hå ampang kaliyan hå cêthå. Aksårå hå kanthi pocapan ingkang cêthå dipun-*transliterasi* dados hå, wondéné hå kanthi pocapan ingkang ampang botên dipunsêrat hå nanging kasêrat dados *vokal* a, i, u, è/é/ê, utawi o. Tuladhanipun panyêrating hå ingkang cêthå sâhå hå ingkang ampang kaandharakên ing *tabel* ngandhap mênikå.

Tabel 17: Tulådthå Panyêrating hå ingkang ampang

Tulådthå Panyêratipun	Kåcå	<i>Transliterasi Diplomatik</i>	<i>Transliterasi Standar</i>	<i>Terjemahan</i>
	3, 9	hati	ati	<i>Hati</i>
	3, 31	hangaku	angaku	<i>mengaku</i>

Tabel 18: Tuladhå Panyêrating hå ingkang cêthå

Tuladhå Panyêratipun	Kacå	Transliterasi Diplomatik	Transliterasi Standar	Terjemahan
	1, 19	dhahar	dhahar	<i>makan</i>
	1, 5	harjanning	harjaning	<i>kesejahteraan</i>

3) Panyêrating /o/ dados /å/ utawi Taling-tarung *Palsu*

Aksårå (o) mawi *nasal* (n, m, ng, ny) ing sangajênging wandå tanpå sandhangan swårå dipunalih aksårå dados /å/. Tuladhå panyêratipun aksårå (o) mawi *nasal* kaandharakên ing *tabel* ngandhap mênikå.

Tabel 19: Tuladhå Panyêrating /o/ dados /å/ utawi Taling-tarung *Palsu*

Tuladhå Panyêratipun	Kacå	Transliterasi Diplomatik	Transliterasi Standar	Terjemahan
	4, 16	pradonggå	pradånggå	<i>gamelan</i>
	5, 8	mongkå	mångkå	<i>padahal</i>

4) Panyêrating /e/ kanthi *Diakritik* (ê), (é) sårå (è)

Panyêrating /e/ pêpêt dipunsêrat kanthi tandhå *diakritik* (ê), wondéné panyêrating /e/ taling kanthi tandhå *diakritik* (è) utawi (é). Panyêrating /e/ wontên aksårå Jåwå mênikå wontên tigang *variasi*. Tuladhå panyêratipun kados ingkang kaandharakên ing *tabel* ngandhap mênikå.

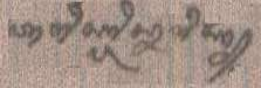
Tabel 20: Tuladhå Panyêrating /e/ pêpêt sâhå /e/ taling

Tuladhå Panyêratipun	Kacă	Transliterasi Diplomatik	Transliterasi Standar	Terjemahan
	6, 44	hawêwismå	awêwismå	<i>mempunyai rumah</i>
	1, 12	pusakanné	pusakané	<i>pegangannya</i>
	1, 19	mangun ngèlmu	mangun ngèlmu	<i>membangun ilmu</i>

5) Panyêrating Têmbung Rangkêp (Reduplikasi)

Panyêrating têmbung rangkêp wontên transliterasi mênikå ngginakakên tandhå sambung (-). Tandhå sambung (-) dipunginakakên kanggé nyêrat têmbung rangkêp supados trêp kaliyan wêwatonipun aksårå Latin. Tuladhå panyêrating têmbung rangkêp ing *teks Sêrat Wignyåtâyå* kaandharakên kados ing *tabel* mênikå.

Tabel 21: Tuladhå Panyêratipun Têmbung Rangkêp (Reduplikasi)

Tuladhå Panyêratipun	Kacă	Transliterasi Diplomatik	Transliterasi Standar	Terjemahan
	1, 38	sapådha padha	sapådha-padha	Sesama
	2, 22	panganti hanti	panganti-anti	<i>selalu dinantikan</i>
	2, 34	tarik tinnarik	tarik-tinarik	<i>tarik-menarik</i>

6) Panyêrating Têmbung Dwipurwå

Panyêrating têmbung dwipurwå wontên *ejaan* aksarå latin mênikå, wandå sapisan dipunsêrat ngginakakên *vokal* ê. Tulådha panyêrating ing têmbung dwipurwå *teks Sêrat Wignyåtåyå* kaandharakên kados ing *tabel* mênikå.

Tabel 22: Tulådha Panyêratipun Têmbung Dwipurwå

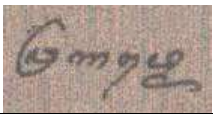

Tulådha Panyêratipun	Kacå	<i>Transliterasi Diplomatik</i>	<i>Transliterasi Standar</i>	<i>Terjemahan</i>
	1, 17	apaparab kya....	apêparab kya....	<i>bernama</i>
	1, 20	kakalih	kêkalih	<i>kedua</i>
	1, 35	mamangun bê....	mêmangun bê....	<i>membangun</i>

7) Aksarå Rangkêp ingkang Kadhapuk saking *Proses Afiksasi*

Proses Afiksasi inggih mênikå *proses* muwuhi wandå. *Afiksasi* dipunpérang dados sakawan jinis, inggih mênikå atêr-atêr, sêsêlan, panambang, sâhå wuwuhan sasarêngan. Têmbung ingkang kadhapuk saking *proses afiksasi* inggih mênikå têmbung ingkang kasêrat kanthi aksarå Jåwå ingkang angsal atêr-atêr sâhå wuwuhan sasarêngan. Aksarå pungkasan saking têmbung lingganipun dipunsêrat rangkêp. Wondéné wontên panyêrating *metode transliterasi standar* mênikå, salah satunggal aksarå rangkêp mênikå dipunicalakên. Wondéné tulådha sêratanipun aksarå rangkêp kados ing ngandhap mênikå. Tulådha panyêrating têmbung ingkang

kadhapak saking *proses afiksasi* ing *teks Sêrat Wignyâtâyâ* kaandharakên kados ing *tabel mênikâ*.

Tabel 23: Tulâdhâ Panyêratipun Têmbung ingkang Kadhapak saking Proses Afiksasi

Tulâdhâ Panyêratipun	Kâcâ	Transliterasi Diplomatik	Transliterasi Standar	Terjemahan
	6, 2	wragaddé	wragadé	<i>biayanya</i>
	6, 20	miturutti	mituruti	<i>menuruti</i>
	2, 24	usullirâ	usulirâ	<i>usulnya</i>

8) Panyêrating Aksârâ nyâ Dados /n/

Aksârâ “nyâ” manawi dipunpasangi aksârâ “jâ” sâhâ “câ” ndadosakên /n/, amargi sêratan mênikâ taksih ngginakakên tâtâ panyêrat sâhâ *ejaan* lami. Tulâdhâ panyêratipun kados ing ngandhap mênikâ.

Tabel 24: Tulâdhâ Panyêratipun Aksârâ nyâ dados n

Tulâdhâ Panyêratipun	Kâcâ	Transliterasi Diplomatik	Transliterasi Standar	Terjemahan
	1, 21	wus awanyci	wus awanci	<i>sudah saatnya</i>
	2, 24	Banyjur	banjur	<i>Lalu</i>
	3, 15	...n anyjaluk su....	...n anjaluk su....	<i>meminta</i>

9) Panyêrating Aksârâ Kapital

Panyêrating aksârâ *kapital* wontên *transliterasi* panggaotan *teks Sêrat Wignyâtâyâ* dipungayutakên kaliyan tâtâ panyêrating aksârâ Latin. Tulâdhânipun panyêrating aksârâ *kapital*, inggih mênikâ kados makatên.

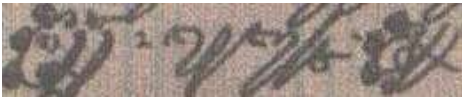

Tabel 25: Tulâdhâ Panyêrating Aksârâ Kapital

Tulâdhâ Panyêratipun	Kacâ	<i>Transliterasi Diplomatik</i>	<i>Transliterasi Standar</i>	<i>Terjemahan</i>
	3, 26	gusTi	Gusti	<i>Tuhan</i>
	2, 11	Allah	Allah	<i>Tuhan</i>
	3, 31	hyang widdhi	Hyang Widhi	<i>Tuhan</i>
	3, 39	sidak ma....	Sidak ma....	<i>Sidak</i>
	3, 41	sidik ma...	Sidik ma....	<i>Sidik</i>

10) Tândhâ Metra

Panyêrating tândhâ *metra* limrahipun dipunginakakên ing *teks-teks* aksârâ Jåwâ ingkang dhapukanipun sêkar mაცპატ. Tulâdhânipun panyêrating aksârâ *kapital*, inggih mênikâ kados makatên.

Tabel 26: Tuladhå Panyêrating Tåndhå Metra

Tåndhå Metra	Wujuding Tåndhå Metra	Transliterasi
Tåndhå gantining pupuh		/-/
		/--/
		/---/
		/----/
Tandhå gantining pàdå		//
Tandhå gantining gatrå		/

11) Panyêrating Nomêr Kåcå

Nomêripun kåcå *naskah* wontên *teks* dipunsêrat ngginakakên ångkå dipunsêrat Latin dipunapit *kurung* (kåcå.....). Manawi gantos kåcå kadadosakên ing satunggal têmbung, tåndhå *kurung* dipunsêrat dados satunggal kaliyan têmbung kasêbut. Salajêngipun, sadèrèngipun sårå sasampunipun tåndhå *kurung* dipunwuwuhi satunggal *spasi*.

Tulådhanipun: (**kåcå 1**)sapisan dosèng Widhi/ ping (**kåcå 2**) kalih doså ing Ratu/.....

b. Pandom *Suntingan Teks Sêrat Wignyâtâyâ*

Pandom *suntingan teks* dipunginakakên kanggé nggampilakên anggènipun ndamêl *suntingan* panggaotan *teks Sêrat Wignyâtâyâ*. Tândhâ-tândhâ *suntingan* ingkang dipunginakakên inggih kados makatên.

1. < ... > : dipunginakakên manawi aksârâ, wandâ utawi têngbungipun dipunlêrsakên utawi dipungantos..
2. (...) : dipunginakakên manawi wontên wuwuhan aksârâ sâhâ wandâ.
3. [...] : dipunginakakên manawi wontên aksârâ, wandâ utawi têngbung ingkang dipunkirangi.
4. Sabên *aparât kritik* dipunsukani nomêr kanthi ngginakakên angka Arab sêratan Latin ingkang dipunpapanakên ing nginggil sisih têngên. Tulâdhânipun : ...¹, ...², ...³, ...⁴,... lsp.

c. Asiling *Transliterasi sâhâ Suntingan Teks Sêrat Wignyâtâyâ*

Transliterasi ing panalitèn mênika katindakakên mawi *transliterasi standar* awit *transliterasi* mênika katindakakên kanthi cârâ nglêrsakên têtêngbungan botên trêp kaliyan *ejaan* bâsâ Jawi ingkang taksih dipunanggé sâhâ *ejaan* ingkang sampun dipunsampurnakakên (*EYD*) ingkang taksih dipunanggé. Wondéné saking asiling *transliterasi standar* wontên sêratan ingkang kasêrat kirang trêp, kados tâ têngbung-têngbung ingkang botên dipunmangrêtosi têngêsipun amargi lêpating sêratan saking panyêratan *naskah*, wuwuhan *afiksasi* ingkang kirang trêp, botên jumbuh kaliyan paugêranipun sêkar mაცაპატ utawi botên jumbuh kaliyan *konteks*-ipun ukârâ, pramilâ *suntingan teks Sêrat Wignyâtâyâ* dipuntindakakên kanthi *metode suntingan teks edisi standar*.

Suntingan ing *teks Sêrat Wignyâtâyâ* mênika katindakakên kanthi nglêrêsakên *teks* kanthi ngirangi, nggantos, utawi muwuhi aksârâ, wandâ, utawi têmbung-têmbung ingkang dipunandharakên ing nginggil, nanging botên nggantos têmbung ingkang dados *ciri khas*-ipun *teks Sêrat Wignyâtâyâ*. Wondéné pathokan kanggé *suntingan teks* mênika kajumbuhakên kaliyan *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939), *Kamus Jawa Kuna-Indonesia* (Mardiwarsito, 1981), *konteks ukârâ*, *konteks budâyâ* sâha *konteks ilmu pengetahuan*. Asiling transliterasi sâha *suntingan* kaandharakên wontên ing *tabel* ngandhap mênika.

Tabel 27: Asiling Transliterasi Standar sâha Suntingan Teks Sêrat Wignyâtâyâ

<i>Transliterasi Standar</i>	<i>Suntingan Standar</i>
Pupuh 1 : Sinom	Pupuh 1 : Sinom
(Kâcâ 1)	(Kâcâ 1)
1. /-/ rarasên wuryaning râsâ/ dèn marsudi trusing ati/ sasmitaning Kang Kawasa/ trajuné pârâ Maharsi/ puspitâ kang wus mintir/ pinidânâ jroning kalbu/ tâtâ titining râsâ/ supayané âjâ kongsi/ kêtêlah mring angkaraning tindak ardâ//	1. /-/ rarasên wuryaning râsâ/ dèn marsudi trusing ati/ sasmitaning kang Kawasa/ trajuné pârâ Maharsi/ puspitâ kang wus mintir/ pinidânâ jroning kalbu/ tâtâ titining râsâ/ supayané âjâ kongsi/ kêtêlah mring angkaraning tindak ardâ//
2. tabêriâ ngémbâ-émbâ/ ris-iris bisoâ garis/ gêlaring pârâ sujânâ/ dhonging warsitâ dèn titi/ kêmbangé ing ngaurib/ mayu harjaning prâjâ gung/ sanalikâ dèn bisâ/ krakêt lan obah ing pikir/ tontonânâ sagung warsitâ utâmâ//	2. tabêriâ ngémbâ-émbâ/ ris-iris bisoâ garis/ gêlaring pârâ sujânâ/ dhonging warsitâ dèn titi/ kêmbangé ing ngaurib/ mayu harjaning prâjâ gung/ sanalikâ dèn bisâ/ krakêt lan obah ing pikir/ tontonânâ sagung warsitâ utâmâ//
3. ing sagadug-gadugirâ/ supâyâ rêsep ing pikir/ rasanên dèn bisâ ngrâsâ/ karsané kang Mâhâ Suksmi/ tatanên aywâ wigih/	3. ing sagadug-gadugirâ/ supâyâ rêsep ing pikir/ rasanên dèn bisâ ngrâsâ/ karsané kang Mâhâ Suksmi/ tatanên aywâ wigih/

lajêngipun *tabel*

<i>Transliterasi Standar</i>	<i>Suntingan Standar</i>
<p>âjâ was-was pamapasmu/ dipunwaskithèng nâlâ/ niyatânâ siyang ratri/ ngratakênâ ing tingkah ingkang widâdâ//</p>	<p>âjâ was-was pamapasmu/ dipunwaskithèng nâlâ/ niyatânâ siyang ratri/ ngratakênâ ing tingkah ingkang widâdâ//</p>
<p>4. ngong gèbèng nèng Wignyâtâyâ/ lire wignyâ iku luwih/ tâyâ kabèh kang kinândhâ/ iki wus nyâtâ nglakoni/ pratingkahing ngaurib/ ora gampang yêktinipun/ gampangé pan sawiyah/ manungsâ pèsthi ambukti/ angèlirâ nganggo nisthâ, madyâ, tâmâ//</p>	<p>4. ngong gèbèng nèng Wignyâtâyâ/ lire wignyâ iku luwih/ tâyâ kabèh kang kinândhâ/ iki wus nyâtâ nglakoni/ pratingkahing ngaurib/ ora gampang yêktinipun/ gampangé pan sawiyah/ manungsâ pèsthi ambukti/ angèlirâ nganggo nisthâ, madyâ, tâmâ//</p>
<p>5. ora tinggalan pusâkâ/ pusakané ing ngaurib/ satuhu yèn tâtâ krâmâ/ wong anilar tâtâ krami/ nisthâ lakuning urib/tangèh kotamaning laku/ yèn tuwâ-tuwâ tuwas/ yèn tarunâ mudhâ tuni/ sêsunuan nyak-nyak karya lupâ//</p>	<p>5. ora tinggalan pusâkâ/ pusakané ing ngaurib/ satuhu yèn tâtâ krâmâ/ wong anilar tâtâ krami/ nisthâ lakuning urib/tangèh kotamaning laku/ yèn tuwâ-tuwâ tuwas/ yèn tarunâ mudhâ tuni/ sêsunuan nyak-nyak karya lupâ//</p>
<p>6. déné tâ witing caritâ/ kang kasbut Wignyâtâyâ wi/ lêlakoné janmâ sudrâ/ sandhang pâpâ wis méng ardi/ aswâtâ ingkang pasti/ èrèng-èrèng suku gunung/ kinaryâ padhêkahan/ winastan ing Sonyâruri/ apêparab Kyai Ajar Wargâtâmâ//</p>	<p>6. déné tâ witing caritâ/ kang kasbut Wignyâtâyâ wi/ lêlakoné janmâ sudrâ/ sandhang pâpâ wis méng ardi/ aswâtâ ingkang pas<th>i¹ èrèng-èrèng suku gunung/ kinaryâ padhêkahan/ winastan ing Sonyâruri/ apêparab Kyai Ajar Wargâtâmâ//</p>
<p>7. saking pruning sandhang pâpâ/ marmâ tékadé kiyai/ wismâ angêdohi prâjâ/ mêmangun martapèng dhiri/ sagung pakaryan tuwin/ mangun ngèlmu tuwajuh/ cacêgah dhahar néndrâ/ têbih ing dyah nanging magsih/ arêrayat miwah angêmuli putra//</p>	<p>7. saking pruning sandhang pâpâ/ marmâ tékadé kiyai/ wismâ angêdohi prâjâ/ mêmangun martapèng dhiri/ sagung pakaryan tuwin/ mangun ngèlmu tuwajuh/ cacêgah dhahar néndrâ/ têbih ing dyah nanging ma<k>sih²/ arêrayat miwah angêmuli putra//</p>
<p>8. mung kêkalih putranirâ/ samyâ jalu wus awanci/ nambut trapsilaning krâmâ/ mung tan bisâ nêmbadani/ saking nisthaning dhiri/ sadinâ-dinâ pan amung/ ngadhang-adhang manâwâ/ ânâ kaléyang ron</p>	<p>8. mung kêkalih putranirâ/ samyâ jalu wus awanci/ nambut trapsilaning krâmâ/ mung tan bisâ nêmbadani/ saking nisthaning dhiri/ sadinâ-dinâ pan amung/ ngadhang-adhang manâwâ/ ânâ kaléyang ron</p>

lajêngipun *tabel*

<i>Transliterasi Standar</i>	<i>Suntingan Standar</i>
aking/ putrâ kalih samyâ mituhu sawulang//	aking/ putrâ kalih samyâ mituhu sawulang//
9. tan ânâ ingkang sumêlang/ nampi wulanging Sudarmi/ ingkang sêpuh aranirâ/ Sidak kang tarunâ Sidik/ mangkânâ amadhangi/ angadhêp Sudarminipun/ marikêlu kalihnyâ/ mring Râmâ kalangkung ajrih/ Ajar Wargatama aris angandikâ//	9. tan ânâ ingkang sumêlang/ nampi wulanging Sudarmi/ ingkang sêpuh aranirâ/ Sidak kang tarunâ Sidik/ mangkânâ amadhangi/ angadhêp Sudarminipun/ marikêlu kalihnyâ/ mring Râmâ kalangkung ajrih/ Ajar Wargatama aris angandikâ//
10. babo kulup putraning wang/ sirâ kalih wus awanci/ ywâ kulina sabèng wânâ/ cêcorah sukuning ardi/ dipunpâdhâ ambudi/ ing tindak ingkang rahayu/ abot kaki ngagêsang/ ywâ ngandêlnâ ingsun maksih/ dèn waskithâ mangudi ing sandhang têdhâ//	10. babo kulup putraning wang/ sirâ kalih wus awanci/ ywâ kulina sabèng wânâ/ cêcorah sukuning ardi/ dipunpâdhâ ambudi/ ing tindak ingkang rahayu/ abot kaki ngagêsang/ ywâ ngandêlnâ ingsun maksih/ dèn waskithâ mangudi ing sandhang têdhâ//
11. sandhang iku kawruhânâ/ têngêsé sandhang ing ngaling/ ling-aling pagêring râgâ/ kang supâyâ ngrêspatèni/ sandhang nyâtâ nyimpêni/ sabarang kang sruwâ saru/ ciri saruning râgâ/ manâwâ tanpâ ling-aling/ nglêlingsêmi karya rikuh ing paningal//	11. sandhang iku kawruhânâ/ têngêsé sandhang ing ngaling/ ling-aling pagêring râgâ/ kang supâyâ ngrêspatèni/ sandhang nyâtâ nyimpêni/ sabarang kang sruwâ saru/ ciri saruning râgâ/ manâwâ tanpâ ling-aling/ nglêlingsêmi karya rikuh ing paningal//
12. utâwâ karya panulak/ marang nêpsu sawêtawis/ manâwâ datan pasandhang/ durung pêsthi yèn kuwawi/ ngampah hawaning ati/ sirâ pisah lawan kêmul/ lan manâwâ katingal/ saruning râgâ puniki/ mulâ kaki dèn tumêmên ambudiyâ//	12. utâwâ karya panulak/ marang nêpsu sawêtawis/ manâwâ datan pasandhang/ durung pêsthi yèn kuwawi/ ngampah hawaning ati/ sirâ pisah lawan kêmul/ lan manâwâ katingal/ saruning râgâ puniki/ mulâ kaki dèn tumêmên ambudiyâ//
13. marang ling-alinging râgâ/ utâwâ rêsepâ kaki/ mêmangun bêciing wismâ/ nanging yâ mung sawatawis/ wong cilik kudu cilik/ anggêré trêtib barukut/ wismâ gêng utawèndah/ wong gêdhé ingkang majibi/ wit wong gêdhé wus ginanjar kas mring Sugsmâ//	13. marang ling-alinging râgâ/ utâwâ rêsepâ kaki/ mêmangun bêci(k)ing³ wismâ/ nanging yâ mung sawatawis/ wong cilik kudu cilik/ anggêré trêtib barukut/ wismâ gêng utawèndah/ wong gêdhé ingkang majibi/ wit wong gêdhé wus ginanjar kas mring Su<k>smâ⁴ //

lajêngipun *tabel*

<i>Transliterasi Standar</i>	<i>Suntingan Standar</i>
14. lamun wong cilik kéwâlâ/ karya wismâ gêng myang bêcik/ ngungkuli sapâdhâ-padhâ/ sasâmâ-samaning abdi/ pêsthi ora lêstari/ sangsarané kang jumanggut/ ngadhêpi harjanirâ/ supâyâ tumuli nisthip/ ora ânâ wong karyo mah gêng lan éndah//	14. lamun wong cilik kéwâlâ/ karya wismâ gêng myang bêcik/ ngungkuli sapâdhâ-padhâ/ sasâmâ-samaning abdi/ pêsthi ora lêstari/ sangsarané kang jumanggut/ ngadhêpi harjanirâ/ supâyâ tumuli nisthip/ ora ânâ wong karyo mah gêng lan éndah//
15. yèn lêstari ngênggonânâ/ tumuruning wayah siwi/ ora bangêt yèn bisââ/ mulané dipunastiti/ utâwâ yèn pêpanti/ manutâ marang ratumu/ ing jaman kadéwatan/ kang tumrah praptèng samangkin/ wismâ kudu madhêp ngidul ngalorikâ//	15. yèn lêstari ngênggonânâ/ tumuruning wayah siwi/ ora bangêt yèn bisââ/ mulané dipunastiti/ utâwâ yèn pêpanti/ manutâ marang ratumu/ ing jaman kadéwatan/ kang tumrah praptèng samangkin/ wismâ kudu madhêp ngidul ngalorikâ//
16. lamun titahing Bathara/ tilar adhêpé kang pasthi/ madhêp mangulon mangétan/ pêsthi yèn nêmu bilahi/ sapisan dosèng Widhi/ ping (kâcâ 2) kalih dosâ ing ratu/ tangèh kamulyanirâ/ nuli bisâ karya pasthi/ lir sasâmâ kang pêsthi nandhang sangsârâ//	16. lamun titahing Bathara/ tilar adhêpé kang pasthi/ madhêp mangulon mangétan/ pêsthi yèn nêmu bilahi/ sapisan dosèng Widhi/ ping (kâcâ 2) kalih dosâ ing ratu/ tangèh kamulyanirâ/ nuli bisâ karya pasthi/ lir sasâmâ kang pêsthi nandhang sangsârâ//
17. iku âjâ pisan-pisan/ sirâ kaki anglakoni/ karya wismâ madhêp ngétan/ lan mangulon ora kêni/ yèn ratunirâ iki/ tan ngarombak kèblatipun/ utâwâ sandhangirâ/ yèn saru tinoning janmi/ iku sirâ dadi tan ngéman mring râgâ//	17. iku âjâ pisan-pisan/ sirâ kaki anglakoni/ karya wismâ madhêp ngétan/ lan mangulon ora kêni/ yèn ratunirâ iki/ tan ngarombak kèblatipun/ utâwâ sandhangirâ/ yèn saru tinoning janmi/ iku sirâ dadi tan ngéman mring râgâ//
18. wong saru sandhanganirâ/ antuk durâkâ ping kalih/ sapisan mring Sri Naréndrâ/ ping kalih marang sasami/ sasamining ngaurip/ kang mêsthi éwâ tumambuh/ api-api tan wikan/ lamun manungsâ ngrêsêpi/ mring sujanmâ kang saru sandhanganirâ//	18. wong saru sandhanganirâ/ antuk durâkâ ping kalih/ sapisan mring Sri Naréndrâ/ ping kalih marang sasami/ sasamining ngaurip/ kang mêsthi éwâ tumambuh/ api-api tan wikan/ lamun manungsâ ngrêsêpi/ mring sujanmâ kang saru sandhanganirâ//
19. iku amilu durâkâ/ wit kang nisthâ iku lagi/ dinukan mring Kang Kawâsâ/ têkâ nganggo	19. iku amilu durâkâ/ wit kang nisthâ iku lagi/ dinukan mring Kang Kawâsâ/ têkâ nganggo

lajêngipun *tabel*

<i>Transliterasi Standar</i>	<i>Suntingan Standar</i>
angrojongi/ nulak duning Widhi/ têkâ rumêsêb awanuh/ kang mêmanuh wong nisthâ/ amung jêng Sri Nârâpati/ yèn wong cilik kéwâlâ pan durung kuwat//	angrojongi/ nulak duning Widhi/ têkâ rumêsê<p> ⁵ awanuh/ kang mêmanuh wong nisthâ/ amung jêng Sri Nârâpati/ yèn wong cilik kéwâlâ pan durung kuwat//
20. saliyané Sri Naréndrâ/ wit Naréndrâ iku yêgti/ Allah kang Mâhâ kawâsâ/ ya Allah kang Mâhâ Suksmi/ Allah Tangala yêkti/ ya Allah kang Mâhâ Luhur/ âjâ ngisas sêlakâ/ rinèh jêng Sri Nârâpati/ âjâ watak gumunggung angas sumungah//	20. saliyané Sri Naréndrâ/ wit Naréndrâ iku yê<k>ti ⁶ / Allah kang Mâhâ kawâsâ/ ya Allah kang Mâhâ Suksmi/ Allah Tangala yêkti/ ya Allah kang Mâhâ Luhur/ âjâ ngisas sêlakâ/ rinèh jêng Sri Nârâpati/ âjâ watak gumunggung angas sumungah//
21. angaku umating Ngallah/ kang nora katingal kaki/ wanuh baé sirâ ora/ karo Allah kang tan kègsi/ têkâ sirâ sungkêmi/ nang wulang mangrèhing ratu/ lamun dinukan sirâ/ kêna nguduni ukumi/ âpâ bisâ Allahmu nulak dêdukâ//	21. angaku umating [Ng]allah ⁷ / kang nora katingal kaki/ wanuh baé sirâ ora/ karo Allah kang tan kè<k>si ⁸ / têkâ sirâ sungkêmi/ nang wulang mangrèhing ratu/ lamun dinukan sirâ/ kêna nguduni ukumi/ âpâ bisâ Allahmu nulak dêdukâ//
22. katrapan dukaning Nâtâ/ ngong paido lair batinyâ/ yèn nulungânâ mring sirâ/ mulané kudu satiti/ yèn manungsâ puniki/ tinêkênâ marang Sri Prabu/ tan kêmbâ gènè karya/ kabungahanirâ iki/ rinâ wengi rinêgsâ raharjanirâ//	22. katrapan dukaning Nâtâ/ ngong paido lair batinyâ/ yèn nulungânâ mring sirâ/ mulané kudu satiti/ yèn manungsâ puniki/ tinêkênâ marang Sri Prabu/ tan kêmbâ gènè karya/ kabungahanirâ iki/ rinâ wengi rinê<k>sâ ⁹ raharjanirâ//
23. mrih énak gonirâ néndrâ/ jinâgâ marang Sang Aji/ Bagus Sidak aturirâ/ nuwun Râma kadospundi/ dununging pangan inggi/ Râma paringâ pituduh/ Wargatâma lingirâ/ ywâ kaki dèn ngati-ati/ pambudimu marang ing wêtuning pangan//	23. mrih énak gonirâ néndrâ/ jinâgâ marang Sang Aji/ Bagus Sidak aturirâ/ nuwun Râma kadospundi/ dununging pangan inggi/ Râma paringâ pituduh/ Wargatâma lingirâ/ ywâ kaki dèn ngati-ati/ pambudimu marang ing wêtuning pangan//
24. têngésé pangan punikâ/ satuhu panganti-anti/ ing sajroné anèng dunyâ/ muluring nyâwâ pan saking/ panganirâ puniki/ yèn tilârâ angêlumpruk/ capé tan bisâ lawan/ yèn tâ banjur pêsthi mati/	24. têngésé pangan punikâ/ satuhu panganti-anti/ ing sajroné anèng dunyâ/ muluring nyâwâ pan saking/ panganirâ puniki/ yèn tilârâ angêlumpruk/ capé tan bisâ lawan/ yèn tâ banjur pêsthi mati/

lajêngipun *tabel*

<i>Transliterasi Standar</i>	<i>Suntingan Standar</i>
marmå abot sayêkti ngupâyå pangan//	marmå abot sayêkti ngupâyå pangan//
25. margå gêgayutanirå/ ngalawan suruping pati/ manungså kang tilar têdhå/ dadi trêś andhaning pati/ nadyan tanpå ling-aling/ sandhang pan nora lampus/ manåwå maksih mangan/ malah dadi laku kaki/ anyandhangå yèn tan mangan pêsthi lénå//	25. margå gêgayutanirå/ ngalawan suruping pati/ manungså kang tilar têdhå/ dadi trêś andhaning pati/ nadyan tanpå ling-aling/ sandhang pan nora lampus/ manåwå maksih mangan/ malah dadi laku kaki/ anyandhangå yèn tan mangan pêsthi lénå//
26. ananing laku kang nisthå/ galuyur datanpa wigih/ sayêkti ngupâyå pangan/ pangudiné sandhang iki/ sayêktiné kapéring/ pangan kang binuru buru/ nir madyå lan utåmå/ mung anggêré antuk bugti/ yèn wus antuk pangan kari mikir sandhang//	26. ananing laku kang nisthå/ galuyur datanpa wigih/ sayêkti ngupâyå pangan/ pangudiné sandhang iki/ sayêktiné kapéring/ pangan kang binuru buru/ nir madyå lan utåmå/ mung anggêré antuk bu<k>ti ¹⁰ / yèn wus antuk pangan kari mikir sandhang//
27. Bagus Sidik amiyarså/ nambung sabdå turiråris/ dhuh kadospundi tå råmå/ punåpå botên mantêsi/ galih sandhang prayogi/ kang karya rêsep ing kalbu/ mèsêm ki Wargåtåmå/ bènêr usulirå kaki/ wit wêtuning pangan sêkå rêsep ing tyas//	27. Bagus Sidik amiyarså/ nambung sabdå turiråris/ dhuh kadospundi tå råmå/ punåpå botên mantêsi/ galih sandhang prayogi/ kang karya rêsep ing kalbu/ mèsêm ki Wargåtåmå/ bènêr usulirå kaki/ wit wêtuning pangan sêkå rêsep ing tyas//
28. mulå aran sandhang pangan/ sandhang iku kang nuntuni/ rêsepé ingkang tumingal/ pangan tåtå titining urip/ dadi tarik tinarik/ yå sandhang yå panganipun/ yèku kakèkatirå/ kodrat lan iradat kaki/ kodrat iku sayêkti ananing pangan//	28. mulå aran sandhang pangan/ sandhang iku kang nuntuni/ rêsepé ingkang tumingal/ pangan tåtå titining urip/ dadi tarik tinarik/ yå sandhang yå panganipun/ yèku kakèkatirå/ kodrat lan iradat kaki/ kodrat iku sayêkti ananing pangan//
29. Iradat ananing sandhang/ kalih tan kênå sumingkir/ ora golèk sandhang pangan/ sayêkti kudu ngrèkoni/ mbudi ananing bukti/ lan anané sandhangipun/ mulå kudu waskithå/ ngulatkên wong ahli budi/ wit manungså kang ahli budi punikå//	29. Iradat ananing sandhang/ kalih tan kênå sumingkir/ ora golèk sandhang pangan/ sayêkti kudu ngrèkoni/ mbudi ananing bukti/ lan anané sandhangipun/ mulå kudu waskithå/ ngulatkên wong ahli budi/ wit manungså kang ahli budi punikå//

lajêngipun *tabel*

<i>Transliterasi Standar</i>	<i>Suntingan Standar</i>
30. piningit marang Hyang Suksmâ/ margâ manungsâ puniki/ myat wong budiné waskithâ/ manâwâ donyané sêpi/ miwah sandhangé sêpi/ pangané nora tumuntur/ sami éwâ kéwâlâ/ rinèmèhakên sayêkti/ nadyan tanpâ budi manâwâ sêmbâdâ//	30. piningit marang Hyang Suksmâ/ margâ manungsâ puniki/ myat wong budiné waskithâ/ manâwâ donyané sêpi/ miwah sandhangé sêpi/ pangané nora tumuntur/ sami éwâ kéwâlâ/ rinèmèhakên sayêkti/ nadyan tanpâ budi manâwâ sêmbâdâ//
31. sinung drajaté Yyang Suksmâ/ sawêtârâ sinung sugih/ sagung sanak mitrâ kadang/ rumêsêp rumojong kabti/ iku kaki dên éling/ tandhaning urip iku/ manâwâ sângkâ pangan/ marmané abot priba (kâcâ 3) di/ wong anganthi ambudi wahyaning bêdhâ//	31. sinung drajaté Yyang Suksmâ/ sawêtârâ sinung sugih/ sagung sanak mitrâ kadang/ rumêsêp rumojong ka<p>ti ¹¹ / iku kaki dên éling/ tandhaning urip iku/ manâwâ sângkâ pangan/ marmané abot priba (kâcâ 3) di/ wong anganthi ambudi wahyaning bêdh<o> ¹² //
Pupuh 2 : Kinanthi (Kâcâ 3)	Pupuh 2 : Kinanthi (Kâcâ 3)
1. /--/ sumurupâ putraning sun/ kang samyâ tinitah luwih/ sinungkasâ sugih pangan/ sugih sandhang wismâ bêtik/ luhur pangkating ngagêsang/ pâdhâ tumêmên nglakoni//	1. /--/ sumurupâ putraning sun/ kang samyâ tinitah luwih/ sinungkasâ sugih pangan/ sugih sandhang wismâ bêtik/ luhur pangkating ngagêsang/ pâdhâ tumêmên nglakoni//
2. iyâ marang wulangipun/ ing guru miwah Sudarmi/ wêwulanging bâpâ biyang/ panuntuning ngati-ati/ tan liyâ méng sandhang pangan/ âjâ ambêg kumalinggih //	2. iyâ marang wulangipun/ ing guru miwah Sudarmi/ wêwulanging bâpâ biyang/ panuntuning ngati-ati/ tan liyâ méng sandhang pangan/ âjâ ambê<k> ¹³ kumalinggih //
3. déné tâ wulanging guru/ puniku ingkang sun tuni/ ing prajat lan sugih dunyâ/ gampangé ngupâyâ bukti/ wit guru wêwulangirâ/ kang dhingin winastan ngèlmi//	3. déné tâ wulanging guru/ puniku ingkang sun tuni/ ing prajat lan sugih dunyâ/ gampangé ngupâyâ bukti/ wit guru wêwulangirâ/ kang dhingin winastan ngèlmi//
4. têngésé ngèlmi panêmu/ mijil sangking Suksmi/ kalbu iku atinirâ/ uwis sarujukan pikir/ Suksmi iku rêsik padhang/ ki Bagus Sidik miyarsi//	4. têngésé ngèlmi panêmu/ mijil sangking Suksmi/ kalbu iku atinirâ/ uwis sarujukan pikir/ Suksmi iku rêsik padhang/ ki Bagus Sidik miyarsi//

lajêngipun *tabel*

<i>Transliterasi Standar</i>	<i>Suntingan Standar</i>
5. tumêngâ turirârum/ nuwun Râmâ kadospundi/ ati pikir sapêpilah/ nyuwun dunungipun inggih/ mugi Râmâ anêdahna/ dununging pikir lan ati//	5. tumêngâ turirârum/ nuwun Râmâ kadospundi/ ati pikir sapêpilah/ nyuwun dunungipun inggih/ mugi Râmâ anêdahna/ dununging pikir lan ati//
6. Ki Wargâtâma lingnya rum/ iya kaki pilah ugi/ ati iku kang dumadya/ hawa mangan turu arib / nyandhang bêcik mangan ênak/ lumuh marang ing pakarti//	6. Ki Wargâtâma lingnya rum/ iya kaki pilah ugi/ ati iku kang dumadya/ hawa mangan turu ari<p>¹⁴ / nyandhang bêcik mangan ênak/ lumuh marang ing pakarti//
7. karyané mung mangan turu/ si pikir ingkang ngandhêgi/ karêping ati sadâya/ mrih bisa gayuh utami/ manawa si pikir ngumbar/ marang karêpe si ati//	7. karyané mung mangan turu/ si pikir ingkang ngandhêgi/ karêping ati sadâya/ mrih bisa gayuh utami/ manawa si pikir ngumbar/ marang karêpe si ati//
8. têmah nistha gêsangipun/ tandhané sakèh ing miskin/ anggêluyur saparannya/ tan anjaluk sugih-sigih/ sandhang bêcik wisma éndah/ kang jinaluk amung bukti//	8. têmah nistha gêsangipun/ tandhané sakèh ing miskin/ anggêluyur saparannya/ tan anjaluk sugih-sigih/ sandhang bêcik wisma éndah/ kang jinaluk amung bukti//
9. sinungan sêkul sapincuk/ lèlambané mung balênnyik/ rontogan baé wis trimâ/ tan timbang dènnya ngrarintih/ dhodhoki sakèh ing wisma/ mung nêmbung anyuwun paring//	9. sinungan sêkul sapincuk/ lèlambané mung balênnyik/ rontogan baé wis trimâ/ tan timbang dènnya ngrarintih/ dhodho<g>¹⁵ sakèh ing wisma/ mung nêmbung anyuwun paring//
10. ing picis utawi sêkul/ nora nyuwun dadi pyayi/ sugih arta lan busana/ sagon-goné nyuwun bugti/ yèn wus antuk kèh didhahar/ puniku karêping ati//	10. ing picis utawi sêkul/ nora nyuwun dadi pyayi/ sugih arta lan busana/ sagon-goné nyuwun bugti/ yèn wus antuk kèh didhahar/ puniku karêping ati//
11. marmâ pikir nora sarju/ yèn gung nuruti mring ati/ iya kudu sawatara/ iya mangan iya guling/ iya kudu nambut karya/ supayané antuk bukti//	11. marmâ pikir nora sarju/ yèn gung nuruti mring ati/ iya kudu sawatara/ iya mangan iya guling/ iya kudu nambut karya/ supayané antuk bukti//
12. mulané ta kudu-kudu/ wru karêping pikir ati/ dadi wruh kodrat iradat/ lan traping kawula Gusti/ Ki Bagus Sidak miyarsa/ andhêku langkung ngastuti//	12. mulané ta kudu-kudu/ wru(h)¹⁶ karêping pikir ati/ dadi wruh kodrat iradat/ lan traping kawula Gusti/ Ki Bagus Sidak miyarsa/ andhêku langkung ngastuti//

lajêngipun *tabel*

<i>Transliterasi Standar</i>	<i>Suntingan Standar</i>
13. Sidik malih ririh matur/ Rāmā inggih kadospundi/ aran Gusti lan kawulā/ dunungipun kadospundi/ Wargātāmā angandikā/ marmā ran kawulā Gusti//	13. Sidik malih ririh matur/ Rāmā inggih kadospundi/ aran Gusti lan kawulā/ dunungipun kadospundi/ Wargātāmā angandikā/ marmā ran kawulā Gusti//
14. Gusti sayêkti yèn ratu/ kawulā sirā lan mami/ sagung titah ing Hyang Suksmā/ kang datan jumênêng aji/ pun iku dadi kawulā/ kang dumadi ratu Gusti//	14. Gusti sayêkti yèn ratu/ kawulā sirā lan mami/ sagung titah ing Hyang Suksmā/ kang datan jumênêng aji/ pun iku dadi kawulā/ kang dumadi ratu Gusti//
15. Naréndrā satuhunipun/ sulihé kang Māhā Suksmi/ kinèn ngrèh sakèhing titah/ linilan aliru dhiri/ sapatan manut ing Nātā/ sansārā dènniyā urib//	15. Naréndrā satuhunipun/ sulihé kang Māhā Suksmi/ kinèn ngrèh sakèhing titah/ linilan aliru dhiri/ sapatan manut ing Nātā/ sansārā dènniyā uri<p> ¹⁷ //
16. tangèh manggéyā rahayu/ wit Naréndrā iku uwis/ pinitāyā amranātā/ sagunging kawulā sami/ nora kênā angakuwā/ urip kinaryā Hyang Widhi//	16. tangèh manggéyā rahayu/ wit Naréndrā iku uwis/ pinitāyā amranātā/ sagunging kawulā sami/ nora kênā angakuwā/ urip kinaryā Hyang Widhi//
17. kênané sirā angaku/ urip kinaryā Hyang Widhi/ yèn maksih nèng guwā garbā/ praptané dadi bēbayi/ yèn wus akir balèg sirā/ wus kawasané Sang Aji//	17. kênané sirā angaku/ urip kinaryā Hyang Widhi/ yèn maksih nèng guwā garbā/ praptané dadi bēbayi/ yèn wus akir balèg sirā/ wus kawasané Sang Aji//
18. Sidik manis aturipun/ nuwun Rāmā kadospundi/ pikir ati kinawruhan/ pintèn Rāmā kang ngawruhi/ yèn Allah kang ngawruhānā/ Allah waskithā ngukumi//	18. Sidik manis aturipun/ nuwun Rāmā kadospundi/ pikir ati kinawruhan/ pintèn Rāmā kang ngawruhi/ yèn Allah kang ngawruhānā/ Allah waskithā ngukumi//
19. pribadi wus karyanipun/ ing Allah kang Māhā Suksmi/ yèn ambakang ngawruhānā/ satuhuné pikir ati/ munggéng guwā garbaning wang/ déné ngong botèn udani//	19. pribadi wus karyanipun/ ing Allah kang Māhā Suksmi/ yèn ambakang ngawruhānā/ satuhuné pikir ati/ munggéng guwā garbaning wang/ déné ngong botèn udani//
20. prênahé panggénanipun/ utawi wujud punapi/ parandènniyā mikanānā/ dèrèng plong dunungnyā kalih/ mugi Rāmā aparingā/ tédahaning pikir ati//	20. prênahé panggénanipun/ utawi wujud punapi/ parandènniyā mikanānā/ dèrèng plong dunungnyā kalih/ mugi Rāmā aparingā/ tédahaning pikir ati//

lajêngipun *tabel*

<i>Transliterasi Standar</i>	<i>Suntingan Standar</i>
21. Sidak manis ririh usul/ wuh yayi panêmu mami/ pikir ati iku ugâ/ praboting uripku iki/ kanthi pikir lawan manah/ mangkono panêmu mami//	21. Sidak manis ririh usul/ wuh yayi panêmu mami/ pikir ati iku ugâ/ praboting uripku iki/ kanthi pikir lawan manah/ mangkono panêmu mami//
22. Sidik maléngos turipun/ lha sintên padukâ niki/ nâpâ Sidak nâpâ Allah/ yèn kakangpun Sidak pundi/ kang nâma Sidak punikâ/ manawi Allah dospundi//	22. Sidik maléngos turipun/ lha sintên padukâ niki/ nâpâ Sidak nâpâ Allah/ yèn kakangpun Sidak pundi/ kang nâma Sidak punikâ/ manawi Allah dospundi//
23. punâpâ tuwan sumurub/ kang nâma Allah kang warni/ yèn sumrap kang nâma Allah/ lha sintên kang nyumêrê (kâcâ 4) pi/ kang namâ Sidak kang pundi//	23. punâpâ tuwan sumuru<p>¹⁸ / kang nâma Allah kang warni/ yèn sumrap kang nâma Allah/ lha sintên kang nyumêrê (kâcâ 4) pi/ kang namâ Sidak kang pundi//
24. Sidak tumêngâ alinguk/ myarsâ aturé ki Sidik/ dhuh yayi ngong nora wikan/ sajêg umur lagi iki/ nêmu udur angel dahat/ pakêwuhé ing pakarti//	24. Sidak tumêngâ alinguk/ myarsâ aturé ki Sidik/ dhuh yayi ngong nora wikan/ sajêg umur lagi iki/ nêmu udur angel dahat/ pakêwuhé ing pakarti//
25. Ki Wargâtâmâ lingnyâ rum/ iyâ kulub sirâ kalih/ sarèhnâ pamikirirâ/ mrih waskithâ angincupi/ putrâ kalih dhêku turnyâ/ nuwun Râmâ kados inggih//	25. Ki Wargâtâmâ lingnyâ rum/ iyâ kulu<p>¹⁹ sirâ kalih/ sarèhnâ pamikirirâ/ mrih waskithâ angincupi/ putrâ kalih dhêku turnyâ/ nuwun Râmâ kados inggih//
26. botên sagêdâ angincup/ sumanggâ Râmâ kas pundi/ ki Wargâtâmâ lingirâ/ dhuh bènêr sirâ nak mami/ yèn sirâ pâdhâ tan bisâ/ wit gêbênganing ngaurip//	26. botên sagêdâ angincup/ sumanggâ Râmâ kas pundi/ ki Wargâtâmâ lingirâ/ dhuh bènêr sirâ nak mami/ yèn sirâ pâdhâ tan bisâ/ wit gêbênganing ngaurip//
27. lan gêbênganing prâ guru/ kang wus buntas maring ngèlmi/ têngésé buntas punikâ/ nambung bêngkas tan katawis/ darbé laku bêtah lênggah/ lawan bêtah nora guling//	27. lan gêbênganing prâ guru/ kang wus buntas maring ngèlmi/ têngésé buntas punikâ/ nambung bêngkas tan katawis/ darbé laku bêtah lênggah/ lawan bêtah nora guling//

lajêngipun *tabel*

<i>Transliterasi Standar</i>	<i>Suntingan Standar</i>
28. yan kabèh kawruh sumurup/ marang kèh dunung mumpuni/ lan pamangané tan grangsang/ tanpà ngakarêman tuwin/ tabêri paring nugràhå/ lire nugràhå puniki//	29. yan kabèh kawruh sumurup/ marang kèh dunung mumpuni/ lan pamangané tan grangsang/ tanpà ngakarêman tuwin/ tabêri paring nugràhå/ lire nugràhå puniki//
29. ambênêrkên wong kaliru/ tingkahé kang tan sayogi/ juwèh karyå rêsep ing tyas/ maksih ngawulå Sang Aji/ lan ora tilar agåmå/ kiwå têngên anêtêpi//	29. ambênêrkên wong kaliru/ tingkahé kang tan sayogi/ juwèh karyå rêsep ing tyas/ maksih ngawulå Sang Aji/ lan ora tilar agåmå/ kiwå têngên anêtêpi//
30. sabarang pakaryan muluk/ tan ånå dipunwêgahi/ tur wruh têmbung gêndhing têmbang/ ambodho mring sastrå tuwin/ nêkung tâtå kramanirå/ tan ngêndhak gunaning janmi//	30. sabarang pakaryan muluk/ tan ånå dipunwêgahi/ tur wruh têmbung gêndhing têmbang/ ambodho mring sastrå tuwin/ nêkung tâtå kramanirå/ tan ngêndhak gunaning janmi//
31. mring pradånggå wasis/ wong ingkang mangkono kaki/ mbok manåwå iku biså/ nuduhakên kasajati/ kang ngawruhi pikir manah/ yèku kang ran ahli budi//	31. mring pradånggå wasis/ wong ingkang mangkono kaki/ mbok manåwå iku biså/ nuduhakên kasajati/ kang ngawruhi pikir manah/ yèku kang ran ahli budi//
32. prêmatiné pårå guru/ ing wêgtu ingsun udani/ klêbu pasêmon talung bab/ kukilå rênå malipis/ Ki Bagus Sidik turirå/ paran Råmå pasêmon tri//	32. prêmatiné pårå guru/ ing wê<k>tu ²⁰ ingsun udani/ klêbu pasêmon talung bab/ kukilå rênå malipis/ Ki Bagus Sidik turirå/ paran Råmå pasêmon tri//
33. hambå nyuwun dunungipun/ Ki Wargåtåmå lingnya ris/ iyå kaki dunungirå/ kukilå puniku pêksi/ kang pasthi guru samangkyå/ amusung lakuning pêksi//	33. hambå nyuwun dunungipun/ Ki Wargåtåmå lingnya ris/ iyå kaki dunungirå/ kukilå puniku pêksi/ kang pasthi guru samangkyå/ amusung lakuning pêksi//
Pupuh 3 : Pocung (Kåcå 4)	Pupuh 3 : Pocung (Kåcå 4)
1. /---/ anggêluyur/ mung rékané dèn go laku/ sagung kang tumingal/ supåyå kèlu kang ati/ déné tanpà lèrèn wus pêsthi lumampah//	1. /---/ anggêluyur/ mung rékané dèn go laku/ sagung kang tumingal/ supåyå kèlu kang ati/ déné tanpà lèrèn wus pêsthi lumampah//
2. jroning mlaku/ niru lir wali tumungkul/ manåwå ngêlangak/	2. jroning mlaku/ niru lir wali tumungkul/ manåwå ngêlangak/

lajêngipun *tabel*

<i>Transliterasi Standar</i>	<i>Suntingan Standar</i>
ing kang sinawang mung langit/ awang-awang uwung-uwung karsanirâ//	ing kang sinawang mung langit/ awang-awang uwung-uwung karsanirâ//
3. pamrihipun/ ono awohing kang kèlu/ laju ngalap bêrkah/ ngèlmu cuwil lan ginaib/ rèhning âlâ puniku asipat murah//	3. pamrihipun/ <âna> ²¹ awohing kang kèlu/ laju ngalap bêrkah/ ngèlmu cuwil lan ginaib/ rèhning âlâ puniku asipat murah//
4. dangu-dangu/ iyâ âna kang tumuntur/ laju ngalap bêrkah/ sapabé ngèlmu sacuwil/ pisan pindho nyâtâ yèn kèh brêkahirâ//	4. dangu-dangu/ iyâ âna kang tumuntur/ laju ngala<p> ²² bêrkah/ saabé ²³ ngèlmu sacuwil/ pisan pindho nyâtâ yèn kèh brêkahirâ//
5. atinipun/ amêmpêng gènirâ gluyur/ wus nyaragi kathah/ kasupèn lakuné dadi/ kêrêp manggon ing wismané pârâ putrâ//	5. atinipun/ amêmpêng gènirâ gluyur/ wus < nyêraki > ²⁴ kathah/ kasupèn lakuné dadi/ kêrêp manggon ing wismané pârâ putrâ//
6. dèn pisungsung/ tinurut anjalukipun/ pakarêmanirâ/ lami-lami sâyâ dadi/ pârâ putrâ lami-lami sâyâ kêmbâ//	6. dèn pisungsung/ tinurut anjalukipun/ pakarêmanirâ/ lami-lami sâyâ dadi/ pârâ putrâ lami-lami sâyâ kêmbâ//
7. pârâ sunu/ jinalukâ nora angsung/ mângkâ pakarêman/ wus kabanjur angrakêti/ kêtagiyan tékadé wurung dandanan//	7. pârâ sunu/ jinalukâ nora angsung/ mângkâ pakarêman/ wus kabanjur angrakêti/ kêtagiyan tékadé wurung dandanan//
8. ngèlmunipun/ tinapakakên tan payu/ luwéning padharan/ narimâ sêgâ sapiring/ pan mangkono angsaré laku kukilâ//	8. ngèlmunipun/ tinapakakên tan payu/ luwéning padharan/ narimâ sêgâ sapiring/ pan mangkono angsaré laku kukilâ//
9. sanggonipun/ êndi kang kêna cinucuk/ gyâ kêrêb sinâbâ/ nucuki karo gondholi/ saru nisthâ nora pisan ginaliyâ//	9. sanggonipun/ êndi kang kêna cinucuk/ gyâ kêrê<p> ²⁵ sinâbâ/ nucuki karo gondholi/ saru nisthâ nora pisan ginaliyâ//
10. âpâ namung/ wadhuké bisâ malênthung/ pakarêmanirâ/ tan kétang sathithik jangji/ wus kataman sanggon-goné laju néndrâ//	10. âpâ namung/ wadhuké bisâ malênthung/ pakarêmanirâ/ tan kétang sathithik jangji/ wus kataman sanggon-goné laju néndrâ//
11. iku dudu/ mangunah lakuning ngèlmu/ dipunawasirâ/ mring Sujânâ wêtu iki/ durung pêsthi ngèlmunirâ wus sanyâtâ//	11. iku dudu/ mangunah lakuning ngèlmu/ dipunawasirâ/ mring Sujânâ wêtu iki/ durung pêsthi ngèlmunirâ wus sanyâtâ//

lajêngipun *tabel*

<i>Transliterasi Standar</i>	<i>Suntingan Standar</i>
12. dyan dhêmukun/ gumuru ingkang linangkung/ ngèlmu sasêbrotan/ kéwâlâ ginawé gaib/ gyâ ngalapdho dadi guru mrih tinutâ/	12. dyan dhêmukun/ gumuru ingkang linangkung/ ngèlmu sasêbrotan/ kéwâlâ ginawé gaib/ gyâ ngalapdho dadi guru mrih tinutâ/
13. Sidik matur/ kadospundi dunungipun/ ngalapdo punikâ/ Ki Wargâtâmâ lingnyâ ris/ angalapdho mangkéné ing dunungirâ//	13. Sidik matur/ kadospundi dunungipun/ ngalapdo punikâ/ Ki Wargâtâmâ lingnyâ ris/ angalapdho mangkéné ing dunungirâ//
14. anggêguru/ lagi sadhélâ ambanjur/ ngalih gurunirâ/ kang bisâ ganêb ngungkuli/ mring guruné kang (kâcâ 5) dhingin ing sawusirâ//	14. anggêguru/ lagi sadhélâ ambanjur/ ngalih gurunirâ/ kang bisâ ganê<p> ²⁶ ngungkuli/ mring guruné kang (kâcâ 5) dhingin ing sawusirâ//
15. bisâ antuk/ kang nyondhong karsanipun/ dyan mandhirèng tingkah/ sêsorah lawan sasami/ ngênês-ênêsing panggaliyé kang samyâ//	15. bisâ antuk/ kang nyondhong karsanipun/ dyan mandhirèng tingkah/ sêsorah lawan sasami/ ngênês-ênêsing panggaliyé kang samyâ//
16. amêrtamu/ marang wismanipun laju/ nindakakên wêwulang/ ing lair ginawé gaib/ ingkang laju korub laju puruhitâ//	16. amêrtamu/ marang wismanipun laju/ nindakakên wêwulang/ ing lair ginawé gaib/ ingkang laju koru<p> ²⁷ laju puruhitâ//
17. nora rikuh/ dyan kadugâ dadi guru/ sawusé kalakwan/ sinêrêg marang kang paring/ pangakuné kang winulangakên punikâ//	17. nora rikuh/ dyan kadugâ dadi guru/ sawusé kalakwan/ sinêrêg marang kang paring/ pangakuné kang winulangakên punikâ//
18. paringipun/ guruné ingkang rumuhun/ yèn kang dhingin tasnyâ/ wulangipun guru kang kari/ kang mangkono iku ratuning musibat//	18. paringipun/ guruné ingkang rumuhun/ yèn kang dhingin tasnyâ/ wulangipun guru kang kari/ kang mangkono iku ratuning musibat//
19. iyâ iku/ nyatané karêp ing kalbu/ tan mikir kotaman/ anggêré nampani tindhih/ miwah abon-abon sawêtaranirâ//	19. iyâ iku/ nyatané karêp ing kalbu/ tan mikir kotaman/ anggêré nampani tindhih/ miwah abon-abon sawêtaranirâ//
20. mângkâ tuhu/ durung wruh lakuning ngèlmu/ Sidik aturirâ/ Râmâ guru rênâ inggih/ kadospundi dunungipun guru rênâ//	20. mângkâ tuhu/ durung wruh lakuning ngèlmu/ Sidik aturirâ/ Râmâ guru rênâ inggih/ kadospundi dunungipun guru rênâ//
21. kula nyuwun/ tédahan ingkang puniku/ Ajar Wargâtâmâ/	21. kula nyuwun/ tédahan ingkang puniku/ Ajar Wargâtâmâ/

lajêngipun *tabel*

<i>Transliterasi Standar</i>	<i>Suntingan Standar</i>
mèsêm angandikan aris/ guru rênâ puniku jalaranirâ//	mèsêm angandikan aris/ guru rênâ puniku jalaranirâ//
22. drajatipun/ asêpêsamun/ sêpi maring nalar/ nora kuwaté nadhahi/ angluwéné wadhuk laju ngémabâ-émabâ//	22. drajatipun/ asêpêsamun/ sêpi maring nalar/ nora kuwaté nadhahi/ angluwéné wadhuk laju ngémabâ-émabâ//
23. lakunipun/ sujânâ kang uwis antuk/ drajat kanugrahan/ ing nginjên dèn waskithani/ wus nyâtâ mat sabarang kêkiwasirâ//	23. lakunipun/ sujânâ kang uwis antuk/ drajat kanugrahan/ ing nginjên dèn waskithani/ wus nyâtâ mat sabarang kêkiwasirâ//
24. iku banjur/ kadugâ dumadi guru/ tan kêna wong nabdâ/ ngrarâsâ lakuning gaib/ dyan cumalak nambungi mèt rêsep ing tyas//	24. iku banjur/ kadugâ dumadi guru/ tan kêna wong nabdâ/ ngrarâsâ lakuning gaib/ dyan cumalak nambungi mèt rêsep ing tyas//
25. mamrih korupsi/ ing warsitané sadâ rum/ nulyâ puruwitâ/ mring anggané dèn rênani/ ing sabarang karsané kang puruhitâ//	25. mamrih korupsi/ ing warsitané sa(b)da ²⁸ rum/ nulyâ puruwitâ/ mring anggané dèn rênani/ ing sabarang karsané kang puruhitâ//
26. muhing ngunung/ tingkahé sangêt ginunggung/ wawêjanganirâ/ panêmu sangking/ ing muridé kang waskithâ panêmunyâ//	26. muhing ngunung/ tingkahé sangêt ginunggung/ wawêjanganirâ/ panêmu sangking/ ing muridé kang waskithâ panêmunyâ//
27. angganipun/ satuhuné tan wruh ngèlmu/ iku kawruhânâ/ âjâ kasusu nak mami/ sauripku iki durung wruh sanyâtâ//	27. angganipun/ satuhuné tan wruh ngèlmu/ iku kawruhânâ/ âjâ kasusu nak mami/ sauripku iki durung wruh sanyâtâ//
28. pârâ guru/ kang putus sabarang kawruh/ lan èmpêring lampah/ lêlakon kanggoning ngèlmi/ kang mupakat ing guru wêtu punikâ//	28. pârâ guru/ kang putus sabarang kawruh/ lan èmpêring lampah/ lêlakon kanggoning ngèlmi/ kang mupakat ing guru wêtu punikâ//
29. mung salugu/ tutur nêmpil wulangipun/ guruné ing ngarsâ/ tanpâ nglakoni punapi/ dadi ngèlmu suwârâ ing aranirâ//	29. mung salugu/ tutur nêmpil wulangipun/ guruné ing ngarsâ/ tanpâ nglakoni punapi/ dadi ngèlmu suwârâ ing aranirâ//
30. mângkâ ngèlmu/ sayêktiné nganggo laku/ nglakoni supâyâ/ sumurup dadining ngèlmi/ angurangi turu angurangi mangan//	30. mângkâ ngèlmu/ sayêktiné nganggo laku/ nglakoni supâyâ/ sumurup dadining ngèlmi/ angurangi turu angurangi mangan//
31. sabar maklum/ kataman saktan barênjul/ mêmpeṅ nambut karyâ/ sakaryâ-karyané amrih/	31. sabar maklum/ kataman saktan barênjul/ mêmpeṅ nambut karyâ/ sakaryâ-karyané amrih/

lajêngipun *tabel*

<i>Transliterasi Standar</i>	<i>Suntingan Standar</i>
antuk pangan panganti-antining gêsang//	antuk pangan panganti-antining gêsang//
32. aja amung/ sadina-dina galuyur/ mring gyaning pra putra/ prèluné mamrih rijèki/ aja kongsi rêkasa manambut karya//	32. aja amung/ sadina-dina galuyur/ mring gyaning pra putra/ prèluné mamrih rijèki/ aja kongsi rêkasa manambut karya//
33. iku dadu/ lakuning wong gayuh ngèlmu/ wêwulanganira/ asli saka tutur nempil/ Bagus Sidik sumêla manis turira//	33. iku d<u>du²⁹ / lakuning wong gayuh ngèlmu/ wêwulanganira/ asli saka tutur nempil/ Bagus Sidik sumêla manis turira//
34. kula nuwun/ Rama paran dunungipun/ pasemon ping tingga/ winastan guru malipis/ Wargatama aris pangandikanira//	34. kula nuwun/ Rama paran dunungipun/ pasemon ping ti[ng]ga³⁰ / winastan guru malipis/ Wargatama aris pangandikanira//
35. iya kulup/ guru malipis puniku/ kang agampang ngrènah/ mring janma kang darbè kati/ ngalap bêkah nora agé pinaringan//	35. iya kulup/ guru malipis puniku/ kang agampang ngrènah/ mring janma kang darbè kati/ ngalap bêkah nora agé pinaringan//
36. dèn but-êmbut/ supaya atiné riwut/ banjur gèlêm nékad/ rinakêt ing sabda wingit/ ingkang ngalap bêkah jinaluan wragad//	36. dèn but-êmbut/ supaya atiné riwut/ banjur gèlêm nékad/ rinakêt ing sabda wingit/ ingkang ngalap bêkah jinalu(k)an³¹ wragad//
37. dèn pêpatut/ mamrih kènané binubut/ tan kèndhat sung bat-bat/ ngibarating bangsa rungsit/ yèn wus kèrut rinakêtan ajrih wragad//	37. dèn pêpatut/ mamrih kènané binubut/ tan kèndhat sung bat-bat / ngibarating bangsa rungsit/ yèn wus kèru<d>³² rinakêtan ajrih wragad//
38. tan binubut/ wragadira kinasut/ tanjaning kang wragad/ sinambut dhingin ginigit/ ginunturan ing sabda supadi kangkat//	38. tan binubut/ wragadira kinasut/ tanjaning kang wragad/ sinambut dhingin ginigit/ ginunturan ing sabda supadi kangkat//
39. amangikut/ sèbiting wragad rinayut/ pitunaning tékat/ rinêgêm ing anggit-anggit/ sinêmayan pamêjangé kudu ngruwat//	39. amangikut/ sèbiting wragad rinayut/ pitunaning téka<d>³³ / rinêgêm ing anggit-anggit/ sinêmayan pamêjangé kudu ngruwat//
40. wragadipun/ kang wus tinampi wus samun/ kêsaut pinangan/ kinèn nyaré sarumiyin/ ywa kasusuan dhandhang mring wêwêjangan//	40. wragadipun/ kang wus tinampi wus samun/ kêsaut pinangan/ kinèn nyaré sarumiyin/ ywa kasusuan dhandhang mring wêwêjangan//

lajêngipun *tabel*

<i>Transliterasi Standar</i>	<i>Suntingan Standar</i>
<p>Pupuh 4 : Dhandhanggulå</p> <p>(Kåcå 6)</p> <p>1. /----/ yèn wus akèh pawèwèhé nuli/ ngémbå-émbå ingkang wus utåmå/ mratélakaké wragadé/ kabèh ingkang wus katur/ durung biså mangké nglironi/ yèn mêmépèng karsanirå/ kinèn malih jujul/ nusuli wragadirå/ yèn tan biså nusuli waragad malih/ kabanjur tan winêjang//</p> <p>2. kawruhåná kang mangkånå kaki/ saluguné ngèlmuné kuciwå/ yêkti ngèlmu sèrèng méndé/ sångkå sayêktinipun/ mung ginawé lantaran urip/ lamun anambut karya/ myang ngawulèng Ratu/ kinurangan sandhang têdhå/ pakarêmanirå tan biså nyélaki/ amijil akalirå//</p> <p>3. kang mangkono supayané ngosil/ Bagus Sidik umatur tumêngå/ kadospundi sajatiné/ hambå sumêrap guru/ amét garwå sémah ing murid/ mugi kajarwanånå/ kang Råmå lingnyå rum/ dhuh guru ingkang mangkånå/ tåndhå durung anjajah sabarang ngèlmi/ nora sastrå susilå//</p> <p>4. sastrå iku jènggèlènging warni/ wus satuhu kang kapårå nyåtå/ susilå iku patrapé/ angémbå-émbå kang wus/ antuk sihé kang Måhå Sugsmi/ rèh maksih nèng jaman/ miwah umuripun/ kurang såkå wêwatêsan/ miwah durung nglakoni anandhang kingnis/ ngråså sanyatanirå//</p> <p>5. kèhing ngèlmu kasusu si ati/ dáyå-dáyå anuli antukå/ pangan kang gampang têkané/ banjur</p>	<p>Pupuh 4 : Dhandhanggulå</p> <p>(Kåcå 6)</p> <p>1. /----/ yèn wus akèh pawèwèhé nuli/ ngémbå-émbå ingkang wus utåmå/ mratélakaké wragadé/ kabèh ingkang wus katur/ durung biså mangké nglironi/ yèn mêmépèng karsanirå/ kinèn malih jujul/ nusuli wragadirå/ yèn tan biså nusuli waragad malih/ kabanjur tan winêjang//</p> <p>2. kawruhåná kang mangkånå kaki/ saluguné ngèlmuné kuciwå/ yêkti ngèlmu sèrèng méndé/ sångkå sayêktinipun/ mung ginawé lantaran urip/ lamun anambut karya/ myang ngawulèng Ratu/ kinurangan sandhang têdhå/ pakarêmanirå tan biså nyélaki/ amijil akalirå//</p> <p>3. kang mangkono supayané <asil>³⁴/ Bagus Sidik umatur tumêngå/ kadospundi sajatiné/ hambå sumêrap guru/ amét garwå sémah ing murid/ mugi kajarwanånå/ kang Råmå lingnyå rum/ dhuh guru ingkang mangkånå/ tåndhå durung anjajah sabarang ngèlmi/ nora sastrå susilå//</p> <p>4. sastrå iku jènggèlènging warni/ wus satuhu kang kapårå nyåtå/ susilå iku patrapé/ angémbå-émbå kang wus/ antuk sihé kang Måhå Sugsmi/ rèh maksih nèng jaman/ miwah umuripun/ kurang såkå wêwatêsan/ miwah durung nglakoni anandhang kingnis/ ngråså sanyatanirå//</p> <p>5. kèhing ngèlmu kasusu si ati/ dáyå-dáyå anuli antukå/ pangan kang gampang têkané/ banjur</p>

lajêngipun *tabel*

<i>Transliterasi Standar</i>	<i>Suntingan Standar</i>
kênâ pinuluk/ pikirirâ kasor tan wasis/ mambêng tiwasing patrap/ kabanjur kalantur/ sarèh ning maksih tarunâ/ anuli ring supêkêt rakêting ati/ nêmpuh saruning tingkah//	kênâ pinuluk/ pikirirâ kasor tan wasis/ mambêng tiwasing patrap/ kabanjur kalantur/ sarèh ning maksih tarunâ/ anuli ring supêkêt rakêting ati/ nêmpuh saruning tingkah//
6. guru ingkang mangkono puniki/ têtahané nandhang kasangsârâ/ sanggoné kabéré-béré/ sawênèhânâ guru/ kang ngupâyâ wêtuning bukti/ ngidêri muridirâ/ kéwâlâ kang cukup/ bisâ nyampêti ing karsâ/ dipunbruki yèn wus sudâ kang rijêki/ nuli ngalih péncokan//	6. guru ingkang mangkono puniki/ têtahané nandhang kasangsârâ/ sanggoné kabéré-béré/ sawênèhânâ guru/ kang ngupâyâ wêtuning bukti/ ngidêri muridirâ/ kéwâlâ kang cukup/ bisâ nyampêti ing karsâ/ dipunbruki yèn wus sudâ kang rijêki/ nuli ngalih péncokan//
7. ingkang pancén bisâ mituruti/ iku aran guru nir sasânâ/ tanpâ wismâ ngêndi goné/ mampir kéwâlâ amung/ ânâ manèh guru anami/ anggênthong ngumosikâ/ Sidik aturipun/ Râmâ paran wardinirâ/ gênthong ngumos Wargâtâmâ lingnyâ ris/ gênthong ngumos punikâ//	7. ingkang pancén bisâ mituruti/ iku aran guru nir sasânâ/ tanpâ wismâ ngêndi goné/ mampir kéwâlâ amung/ ânâ manèh guru anami/ anggênthong ngumosikâ/ Sidik aturipun/ Râmâ paran wardinirâ/ gênthong ngumos Wargâtâmâ lingnyâ ris/ gênthong ngumos punikâ//
8. guru nampik manungsâ kang miskin/ lamun ingkang pruwitâ malarat/ ora akèh bidunyané/ trapé têkâ tumambuh/ nanging ora bangêt cinêngil/ pamrihé âjâ kêmbâ/ rêmbês-êmbêsipun/ kêdhik-kêdhik anggénirâ/ bisâ rêmbês ginawé sambèn anganti/ kang akèh dunyanirâ//	8. guru nampik manungsâ kang miskin/ lamun ingkang pruwitâ malarat/ ora akèh bidunyané/ trapé têkâ tumambuh/ nanging ora bangêt cinêngil/ pamrihé âjâ kêmbâ/ rêmbês-êmbêsipun/ kêdhik-kêdhik anggénirâ/ bisâ rêmbês ginawé sambèn anganti/ kang akèh dunyanirâ//
9. dyan jinênggung saking sabdâ manis/ kumarampyang sumringahâ tanggab/ nambung bêngkas panggunggungé/ supâyâ bisâ korup/ mring panuntun asas tisanti/ santi murkaning driyâ/ kang kêlantur-lantur/ tumuntur lêjar ambayar/ artâ arti tinêkênan maring ati/ tatas tanpâ was-uwas//	9. dyan jinênggung saking sabdâ manis/ kumarampyang sumringahâ tangga<p>³⁵ / nambung bêngkas panggunggungé/ supâyâ bisâ korup/ mring panuntun asas tisanti/ santi murkaning driyâ/ kang kêlantur-lantur/ tumuntur lêjar ambayar/ artâ arti tinêkênan maring ati/ tatas tanpâ was-uwas//

lajêngipun tabel

<i>Transliterasi Standar</i>	<i>Suntingan Standar</i>
10. Bagus Sidak aturirå manis/ nuwun Råmå kawulå wuningå/ guru galuyur patrapé/ botên jênak alungguh/ datan asêsaré ing pasthi/ bêtah acêgah dhahar/ mung saré tuwajuh/ tanpå garwå tanpå wismå/ sanggèn-gèné mung saré dhumatêng bukti/ sawêtawis acêgah//	10. Bagus Sidak aturirå manis/ nuwun Råmå kawulå wuningå/ guru galuyur patrapé/ botên jênak alungguh/ datan asêsaré ing pasthi/ bêtah acêgah dhahar/ mung saré tuwajuh/ tanpå garwå tanpå wismå/ sanggèn-gèné mung saré dhumatêng bukti/ sawêtawis acêgah//
11. purunipun lumêbêt ing pasthi/ lamun dipunaturi kang ngarså/ anyuwun ngalap bêrkahé/ Wargåtåmå lingipun/ kang mangkono puniku kaki/ jalarané ing ngarså/ duk anampi ngèlmu/ saking guruné ing ngarså/ datan sinung dumununging ingkang ngèlmi/ amung kinèn ngupåyå//	11. purunipun lumêbêt ing pasthi/ lamun dipunaturi kang ngarså/ anyuwun ngalap bêrkahé/ Wargåtåmå lingipun/ kang mangkono puniku kaki/ jalarané ing ngarså/ duk anampi ngèlmu/ saking guruné ing ngarså/ datan sinung dumununging ingkang ngèlmi/ amung kinèn ngupåyå//
12. sangkaå sik tyasirå pribadi/ mångkå guru kang mulang magkånå/ sayêkti anggané dhéwé/ tan wruh ing dunungipun/ dadi sampyuh guru lan murid/ nampi wulang kêmandhang/ swårå kumarumpyung/ nora wruh panggonanirå/ rumangsané yèn ngèlmu puniku gampil/ katêlahé anglambrang//	12. sangkaå sik tyasirå pribadi/ mångkå guru kang mulang magkånå/ sayêkti anggané dhéwé/ tan wruh ing dunungipun/ dadi sampyuh guru lan murid/ nampi wulang kêmandhang/ swårå kumarumpyung/ nora wruh panggonanirå/ rumangsané yèn ngèlmu puniku gampil/ katêlahé anglambrang//
13. yèn amêjangaké maring ngèlmi/ nora bédå lawan gurunirå/ kinèn anggolèki dhéwé/ tan wus catur- cinatur/ kang cinatur anggå pribadi/ paran tå bisanirå/ pamané wong iku/ biså golèki priyånggå/ nora susah puruwitå pêsthi wasis/ pruwitå kinaryåå//	13. yèn amêjangaké maring ngèlmi/ nora bédå lawan gurunirå/ kinèn anggolèki dhéwé/ tan wus catur- cinatur/ kang cinatur anggå pribadi/ paran tå bisanirå/ pamané wong iku/ biså golèki priyånggå/ nora susah puruwitå pêsthi wasis/ pruwitå kinaryåå//
14. lamun sirå puruwitå kaki/ amiliyå ing sabiså-biså/ ingkang wus akèh umuré/ bécik martabatipun/ Bagus Sidik ngarirå manis/ Råmå paran artinyå pramatining laku/ Wargåtåmå angandikå/ iyå kaki	14. lamun sirå puruwitå kaki/ amiliyå ing sabiså-biså/ ingkang wus akèh umuré/ bécik martabatipun/ Bagus Sidik ngarirå manis/ Råmå paran artinyå pramatining laku/ Wargåtåmå angandikå/ iyå kaki

lajêngipun *tabel*

<i>Transliterasi Standar</i>	<i>Suntingan Standar</i>
pramatining laku iki/ kang bêcik martabatnyâ//	pramatining laku iki/ kang bêcik martabatnyâ//
15. awêwismâ kanthi garwâ siwi/ kaabdèkên marang (kâcâ 7) Sri Naréndrâ/ iyâ sapangkat-pangkaté/ maksih ngawulèng ratu/ wismanirâ ngrêsèpkên ati/ gumrining latarirâ/ nora nânâ uwuh/ nora tinggal ing saréngat/ sapolahé tinirusâ maning janmi/ bêtah wungu lan lènggah//	15. awêwismâ kanthi garwâ siwi/ kaabdèkên marang (kâcâ 7) Sri Naréndrâ/ iyâ sapangkat-pangkaté/ maksih ngawulèng ratu/ wismanirâ ngrêsèpkên ati/ gumrining latarirâ/ nora nânâ uwuh/ nora tinggal ing saréngat/ sapolahé tinirusâ maning janmi/ bêtah wungu lan lènggah//
16. karêmané guyon lan raré lit/ miwah uning sandining dwiasthâ/ lumaku kapujanggané/ sagung pakaryan putus/ yèku kang aran pruwitan bêcik/ nisthâ madyâ utâmâ/ rinêgên tan korupsi/ marang sagung pakarêman/ yèku ingkang mêmayu harjaning nagri/ pantês ginuronan//	16. karêmané guyon lan raré lit/ miwah uning sandining dwiasthâ/ lumaku kapujanggané/ sagung pakaryan putus/ yèku kang aran pruwitan bêcik/ nisthâ madyâ utâmâ/ rinêgên tan korupsi/ marang sagung pakarêman/ yèku ingkang mêmayu harjaning nagri/ pantês ginuronan//
17. Sidik matur Râmâ kadospundi/ dunungipun sandining dwiasthâ/ Wargâtâmâ andikané/ dwiasthâ batinipun/ dwi kêkalih kawulâ Gusti/ iyâ kakékatirâ/ déné lairipun/ kodrat kalawan iradat/ tâtâ kramaning iku ratu patih/ kang asthâ bab sapisan//	17. Sidik matur Râmâ kadospundi/ dunungipun sandining dwiasthâ/ Wargâtâmâ andikané/ dwiasthâ batinipun/ dwi kêkalih kawulâ Gusti/ iyâ kakékatirâ/ déné lairipun/ kodrat kalawan iradat/ tâtâ kramaning iku ratu patih/ kang asthâ bab sapisan//
18. kudu manut paréntahé Gusti/ kaping kalih wruh têkaning pangan/ dipunrumangsâ nikmaté/ kang kaping têlu kudu/ jroning urip ngupâyâ bukti/ ping pat nut tâtâ gâmbâ/ paréntahing Ratu/ ping limâ pangganggonirâ/ âjâ nganti angémbâ mring pârâ Gusti/ ping nêmbâ wruhâ ing kadang//	18. kudu manut paréntahé Gusti/ kaping kalih wruh têkaning pangan/ dipunrumangsâ nikmaté/ kang kaping têlu kudu/ jroning urip ngupâyâ bukti/ ping pat nut tâtâ gâmbâ/ paréntahing Ratu/ ping limâ pangganggonirâ/ âjâ nganti angémbâ mring pârâ Gusti/ ping nêmbâ wruhâ ing kadang//
19. kaping pitu dèn srêgêp sumiwi/ ing Sang Prabu manâpâ ngawulâ/ ping wolu bisâ agawé/ marang lêmêsing têtumbung/ Sidak ganyâ umatur aris/ Râmâ hambâ uningâ/ raré dados guru/	19. kaping pitu dèn srêgêp sumiwi/ ing Sang Prabu manâpâ ngawulâ/ ping wolu bisâ agawé/ marang têtumbung/ Sidak ganyâ umatur aris/ Râmâ hambâ uningâ/ raré dados guru/

lajêngipun *tabel*

<i>Transliterasi Standar</i>	<i>Suntingan Standar</i>
dèrèng gègriyâ priyânggâ/ tan ngawulâ ing Ratu karyané naming/ bêrah pakaryan kasar//	dèrèng gègriyâ priyânggâ/ tan ngawulâ ing Ratu karyané naming/ bêrah pakaryan kasar//
20. Wargâtâmâ gumujêng lingnyâ ris/ iku dudu guru iku aran/ dirgâ mumuk bangsat amoh/ gampang pèthèanipun/ kurang sandhang kurang rijêki/ gumêndhung mrih tinutâ/ dènirâ ngêbunkus/ mulêg sinrang ing marutâ/ lêng-ulêngan ngumamêng grânâ matuki/ karya singiting râgâ//	20. Wargâtâmâ gumujêng lingnyâ ris/ iku dudu guru iku aran/ dirgâ mumuk bangsat amoh/ gampang pèthè(k)anipun ³⁶ / kurang sandhang kurang rijêki/ gumêndhung mrih tinutâ/ dènirâ ngêbu<ng>kus ³⁷ / mulê<k> ³⁸ sinrang ing marutâ/ lêng-ulêngan ngumamêng grânâ matuki/ karya singiting râgâ//
21. nora luwih pituturku kaki/ pambudimu ing wêtuning pangan/ sêtitèknâ pakolèhé/ abot-abot satuhu/ wong ambudi wêtuning bukti/ anané laku nisthâ/ wong kadènyâ luru/ ing wêtuning sandhang têdhâ/ ing tokité wong ngawulâ jêng sinipi/ amung ngèngèr kéwâlâ//	21. nora luwih pituturku kaki/ pambudimu ing wêtuning pangan/ sêtitèknâ pakolèhé/ abot-abot satuhu/ wong ambudi wêtuning bukti/ anané laku nisthâ/ wong kadènyâ luru/ ing wêtuning sandhang têdhâ/ ing tokité wong ngawulâ jêng sinipi/ amung ngèngèr kéwâlâ//
22. sandhang têdhâ ngupâyâ pribadi/ pangan sangking paringing Narèndrâ/ ginawé pusâkâ baé/ kinaryâ jagi prêlu/ yèn nampèni dhawuhing Gusti/ makajang pasisiran/ bisââ kacukup/ nora kongsi kathèthèran/ âjâ amung wêtuning sandhang myang bukti/ karya nuruti hâwâ//	22. sandhang têdhâ ngupâyâ pribadi/ pangan sangking paringing Narèndrâ/ ginawé pusâkâ baé/ kinaryâ jagi prêlu/ yèn nampèni dhawuhing Gusti/ makajang pasisiran/ bisââ kacukup/ nora kongsi kathèthèran/ âjâ amung wêtuning sandhang myang bukti/ karya nuruti hâwâ//
23. rinâ wengi kang dèn olak-alik/ ing pamêtu paringé Sang Nâtâ/ nora niat nambut gawé/ nglakoni sébâ tungguk/ pijêr pamit piapi sakit/ ngrasanâ marang désâ/ kêbal pajêgipun/ yèn wus olèh andrawinâ/ sâyâ kêsèt sébâ tunggukan ginalih/ tansah kulinèng sudrâ//	23. rinâ wengi kang dèn olak-alik/ ing pamêtu paringé Sang Nâtâ/ nora niat nambut gawé/ nglakoni sébâ tungguk/ pijêr pamit piapi sakit/ ngrasanâ marang désâ/ kêbal pajêgipun/ yèn wus olèh andrawinâ/ sâyâ kêsè<d> ³⁹ sébâ tunggukan ginalih/ tansah kulinèng sudrâ//
24. lawan ânâ panggawé ngaurip/ ingkang langkung angèl patrapirâ/ wong maoni barang gawé/ sak ânâ-ananipun/ barang	24. lawan ânâ panggawé ngaurip/ ingkang langkung angèl patrapirâ/ wong maoni barang gawé/ sak ânâ-ananipun/ barang

lajêngipun *tabel*

<i>Transliterasi Standar</i>	<i>Suntingan Standar</i>
catur myang barang warni/ maoni wêwangunan/ iku angèl tuhu/ ing lairé wus mupakat/ nora nânâ panggawé kang luwih gampil/ lir wong maoni ikâ//	catur myang barang warni/ maoni wêwangunan/ iku angèl tuhu/ ing lairé wus mupakat/ nora nânâ panggawé kang luwih gampil/ lir wong maoni ikâ//
25. nanging têmên angèling pakarti/ pan anané maoni punikâ/ tau nglakoni anggané/ kâya ingkang sinaru/ âjâ kâya wêtu puniki/ calcul wêtuning lésan/ anggané tanpå pêcus/ kumrêcêk waonanirâ/ rêbut unggul wanguné anggané wasis/ tau nglakoni karyâ//	25. nanging têmên angèling pakarti/ pan anané maoni punikâ/ tau nglakoni anggané/ kâya ingkang sinaru/ âjâ kâya wêtu puniki/ calcul wêtuning lésan/ anggané tanpå pêcus/ kumrêcêk waonanirâ/ rêbut unggul wanguné anggané wasis/ tau nglakoni karyâ//
26. kang winaon jêbul mung nêng lathi/ anêtêpi manâwâ manungsâ/ nora rênâ lamun kasor/ putrâ kalih andhêku/ nampi wulanging rèng Sudarmi/ sakâlâ sami gagas/ kadadéyanipun/ ing sabên dinâ tan kêndhat/ Wargâtâmâ wêwulang mring putrâ kalih/ énggalé kang caritâ//	26. kang winaon jêbul mung nêng lathi/ anêtêpi manâwâ manungsâ/ nora rênâ lamun kasor/ putrâ kalih andhêku/ nampi wulanging rèng Sudarmi/ sakâlâ sami gagas/ kadadéyanipun/ ing sabên dinâ tan kêndhat/ Wargâtâmâ wêwulang mring putrâ kalih/ énggalé kang caritâ//
27. Wargâtâmâ rêhning wus awanci/ mapat marang ing kamoksanirâ/ dumugi wêwatêsanyo/ mulih mring angsalipun/ putrâ kalih sampun rumanti/ bêrsihi jisimirâ/ ing Râmâ tumuntus/ sirâ Nyai Wargâtâmâ/ duk tinilar ing guru laki bok Nyai/ kalangkung susahirâ//	27. Wargâtâmâ rêhning wus awanci/ mapat marang ing kamoksanirâ/ dumugi wêwatêsanyo/ mulih mring angsalipun/ putrâ kalih sampun rumanti/ bêrsihi jisimirâ/ ing Râmâ tumuntus/ sirâ Nyai Wargâtâmâ/ duk tinilar ing guru laki bok Nyai/ kalangkung susahirâ//
28. mulat putrâ kalih pan wus wanci/ gyâ tinilar maring ramanirâ/ kalârâ-lârâ atiné/ énggalé pun angwuwus/ Nyai Wargâtâmâ ngêmasi/ dumunul mring kamugsan/ raré kalih wau/ kalangkung susah ing nâlâ/ dèrèng sémah tinilar ing yayah bibi/ sangêt kothênging driyâ//	28. mulat putrâ kalih pan wus wanci/ gyâ tinilar maring ramanirâ/ kalârâ-lârâ atiné/ énggalé pun angwuwus/ Nyai Wargâtâmâ ngêmasi/ dumunul mring kam<ok>san ⁴⁰ / raré kalih wau/ kalangkung susah ing nâlâ/ dèrèng sémah tinilar ing yayah bibi/ sangêt kothênging driyâ//

5. Aparat Kritik sâhâ Cathêtan Aparat Kritik Teks Sêrat Wignyâtâyâ

Aparat kritik wontên panalitèn mênikâ dipunginakakên kanggé ngandharakên asiling *suntingan teks Sêrat Wignyâtâyâ* ing nginggil. Andharaning *suntingan teks Sêrat Wignyâtâyâ* mênikâ kanthi ngirangi, nggantos, utawi muwuhi aksârâ, wandâ mênâpâ déné têmbung ingkang kajumbuhakên kaliyan *ejaan* ingkang lumampah. *Aparat kritik* mênikâ minangkâ wujud tanggêl jawab ilmiah salêbêting panalitèn *teks Sêrat Wignyâtâyâ*. Wondéné *aparat kritik*-ipun kasêrat wontên ing *tabel* ing ngandhap mênikâ.

Tabel 28: Aparat Kritik Teks Sêrat Wignyâtâyâ

No	Transliterasi	Suntingan	Transliterasi Teks sasampunipun dipun-sunting	Katrangan (Pupuh, Pâdâ, Gatrâ)
1.	aswâtâ ingkang pasti èrèng-èrèng suku gunung	pas<th>i	aswâtâ ingkang pasthi èrèng-èrèng suku gunung	Sin, 6, 5
2.	têbih ing dyah nanging magsih	ma<k>sih	têbih ing dyah nanging maksih	Sin, 7, 8
3.	mêmangun bêciing wismâ	bêci(k)ing	mêmangun bêciking wismâ	Sin, 13, 3
4.	wit wong gêdhé wus ginanjar kas mring Sugsmâ	Su<k>smâ	wit wong gêdhé wus ginanjar kas mring Suksmâ	Sin, 13, 9
5.	têkâ rumêsêb awanuh	rumêsê<p>	têkâ rumêsêp awanuh	Sin, 19, 6
6.	wit Naréndrâ iku yêgti	yê<k>ti	wit Naréndrâ iku yêkti	Sin, 20, 2
7.	angaku umating Ngallah	[Ng]allah	angaku umating Allah	Sin, 21, 1
8.	karo Allah kang tan kègsi	kè<k>si	karo Allah kang tan kèksi	Sin, 21, 4
9.	rinâ wengi rinêgsâ raharjanirâ	rinê<k>sâ	rinâ wengi rinêksâ raharjanirâ	Sin, 22, 9
10.	mung anggêré antuk bugti	bu<k>ti	mung anggêré antuk bukti	Sin, 26, 8

lajêngipun *tabel*

No	<i>Transliterasi</i>	<i>Suntingan</i>	<i>Transliterasi Teks sasampunipun dipun-sunting</i>	Katrangan (Pupuh, Påðå, Gatrå)
11.	rumêsêp rumojong kabti	ka<p>ti	rumêsêp rumojong kapti	Sin, 31, 4
12.	wong anganthi ambudi wahyaning bêdhå	bêdh<o>¹⁴	wong anganthi ambudi wahyaning bêdho	Sin, 31, 9
13.	åjå ambêg kumalinggih	ambê<k>	åjå ambêk kumalinggih	Kin, 2, 6
14.	håwå mangan turu arib	ari<p>	håwå mangan turu arip	Kin, 6, 4
15.	dhodhoki sakèh ing wismå	dhodho<g>i	Dhodhogi sakèh ing wismå	Kin, 9, 5
16.	wru karêping pikir ati	wru(h)	wruh karêping pikir ati	Kin, 12, 2
17.	sansårå dènnnyå urib	uri<p>	sansårå dènnnyå urip	Kin, 15, 6
18.	punåpå tuwan sumurub	sumuru<p>	punåpå tuwan sumurup	Kin, 23, 1
19.	iyå kulub sirå kalih	kulu<p>	iyå kulup sirå kalih	Kin, 24, 2
20.	ing wêgtu ingsun udani	wê<k>tu	ing wêktu ingsun udani	Kin, 33, 2
21.	ono awohing kang kèlu	<ånå>	ånå awohing kang kèlu	Poc, 3, 2
22.	laju ngalab bêrkah	ngala<p>	laju ngalap bêrkah	Poc, 4, 3
23.	sapabé ngèlmu sacuwil	saabé	sababé ngèlmu sacuwil	Poc, 4, 4
24.	wus nyaragi kathah	<nyêraki>	wus nyêraki kathah	Poc, 5, 3
25.	gyå kêrêb sinåbå	kêrê<p>	gyå kêrêp sinåbå	Poc, 9, 3
26.	kang biså ganêb ngungkuli	ganê<p>	kang biså ganêp ngungkuli	Poc, 14, 3
27.	ingkang laju korub laju puruhitå	koru<p>	ingkang laju korup laju puruhitå	Poc, 16, 5
28.	ing warsitané sadå rum	sa(b)då	ing warsitané sabdå rum	Poc, 25, 2
29.	iku dadu	d<u>du	iku dudu	Poc, 33, 1

lajêngipun *tabel*

No	<i>Transliterasi</i>	<i>Suntingan</i>	<i>Transliterasi Teks sasampunipun dipun-sunting</i>	Katrangan (Pupuh, Påðå, Gatrå)
30.	pasêmon ping tinggå	ti[ng]gå	pasêmon ping tigå	Poc, 34, 3
31.	ingkang ngalap bêrkah jinaluan wragad	jinalu(k)an	ingkang ngalap bêrkah jinalukan wragad	Poc, 36, 5
32.	yèn wus kérut rinakêtan ajrih wragad	kéru<d>	yèn wus kérud rinakêtan ajrih wragad	Poc, 37, 5
33.	pitunaning tékat	téka<d>	pitunaning tékad	Poc, 39, 3
34.	kang mangkono supayané ngosil	<asil>	kang mangkono supayané asil	Dha, 3, 1
35.	kumarampyang sumringahå tanggab	tangga<p>	kumarampyang sumringahå tanggap	Dha, 9, 2
36.	gampang pêthèanipun	pêthè(k)anipun	gampang pêthèkanipun	Dha, 20, 4
37.	dênirå ngêbunkus	ngêbu<ng>kus	dênirå ngêbungkus	Dha, 20, 7
38.	mulêg sinrang ing marutå	mulê<k>	mulêk sinrang ing marutå	Dha, 20, 8
39.	såyå kêsèt sébå tunggukan ginalih	kêsè<d>	såyå kêsèd sébå tunggukan ginalih	Dha, 23, 9
40.	dumunul mring kamugsan	kam<ok>san	dumunul mring kamoksan	Dha, 28, 16

Saking *tabel aparat kritik* mênikå sagêd dipunmangrêtos bilih *suntingan teks* ingkang katindakakên mênikå ngrêmbag *koreksi sêrataning teks* kanthi ngirangi, nggantos, utawi muwuh aksårå, wandå mênåpå déné têtêmbungan. Anggènipun nindakakên *suntingan teks* mênikå ngginakakên pandom ingkang sampun kaandarakên ing bab sadèrèngipun ingkang kajumbuhakên kaliyan *Baoesastra Djawa sårå konteks-ipun* ukårå. Wondéné andharan utawi pirêmbagan saking *tabel aparat kritik* ing nginggil inggih mênikå kados makatên.

1) pas<th>i

Wontên ing prakawis mênikå aksårå /t/ dipungantos aksårå /th/ amargi têngbung ‘pasti’ ing *teks*/ aswåtå ingkang **pasti** èrèng-èrèng suku gunung/.... mênikå ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têngêsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilå mujudakên têngbung ‘pasthi’ ingkang têngêsipun sami kaliyan têngbung ‘pêsthi’. Têngbung ‘pêsthi’ têngêsipun ‘tinakdir utawi mêtsthi’ (Poerwadarminta, 1939: 488).

2) ma<k>sih

Wontên ing prakawis mênikå aksårå /g/ dipungantos aksårå /k/ amargi têngbung ‘magsih’ ing *teks*/ têbih ing dyah nanging **magsih** /.... mênikå ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têngêsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilå mujudakên têngbung ‘maksih’ ingkang têngêsipun ‘isih’ (Poerwadarminta, 1939: 287).

3) bêci(k)ing

Prakawis mênikå ing aksårå /k/ dipunsêrat tåndhå (...) atêngês aksårå /k/ mênikå minångkå wuwuhan saking panaliti amargi têngbung ‘bêciing’ ing *teks*/ mêmangun **bêciing** wismå /.... mênikå ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têngêsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilå mujudakên têngbung ‘bêciking’ mênikå saking têngbung linggå ‘bêcik’ angsal panambang ‘-ing’ manawi ngokonipun angsal panambang ‘-é’ , pramilå dados têngbung andhahan ‘bêciké’ ingkang miturut *konteks*-ipun têngêsipun ‘prayogané’ (Poerwadarminta, 1939: 43).

4) Su<k>små

Wontên ing prakawis mênikå aksårå /g/ dipungantos aksårå /k/ amargi têngbung ‘Sugsmå’ ing *teks*/ wit wong gêdhé wus ginanjar kas mring **Sugsmå** /.... mênikå ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têngêsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilå mujudakên têngbung ‘Suksmå’ ingkang têngêsipun alus (Poerwadarminta, 1939: 571). Ananging manawi dipuntingali saking *konteks*-ipun ‘Suksmå’ mênikå têngêsipun ‘Allah’.

5) rumêsê<p>

Wontên ing prakawis mênikå aksårå /b/ dipungantos aksårå /p/ amargi têngbung ‘rumêsêb’ ing *teks*/ têng **rumêsêb** awanuh /.... mênikå ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têngêsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilå mujudakên têngbung ‘rumêsêp’ ingkang têngêsipun ‘mlêbu ambles tumrap barang cuwèr’ (Poerwadarminta, 1939: 529).

6) yê<k>ti

Wontên ing prakawis mênikå aksårå /g/ dipungantos aksårå /k/ amargi têngbung ‘yêgti’ ing *teks*/ wit Naréndrå iku **yêgti** /.... mênikå ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têngêsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilå mujudakên têngbung ‘yêgti’ ingkang têngêsipun ‘nyåtå’ (Poerwadarminta, 1939: 176).

7) [Ng]allah

Prakawis mênikå ing aksårå /ng/ dipunsêrat tåndhå [...] atêngês aksårå /ng/ mênikå dipunkirangi utawi dipunicali amargi têngbung ‘Ngallah’ ing *teks*/ angaku umating **Ngallah** /.... mênikå ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têngêsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilå mujudakên têngbung ‘Allah’

ingkang têngsipun ‘Roh Kang Maha Sampurna kang nitahaké jagad saisiné’ (Poerwadarminta, 1939: 7).

8) kè<k>si

Wontên ing prakawis mênikå aksårå /g/ dipungantos aksårå /k/ amargi têngbung ‘kègsi’ ing *teks* /karo Allah kang tan **kègsi** /.... mênikå ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têngsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilå mujudakên têngbung ‘kèksi’ ingkang têngsipun ‘katon’ (Poerwadarminta, 1939: 195).

9) rinê<k>så

Wontên ing prakawis mênikå aksårå /g/ dipungantos aksårå /k/ amargi têngbung ‘rinêgså’ ing *teks* /rinå wengi **rinêgså** raharjanirå /.... mênikå ing *Baoesastra Djawa* botên èrèng wontên têngsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilå mujudakên têngbung ‘rinêkså’ mênikå saking têngbung linggå ‘rêkså’ angсал sêsêlan ‘-in-’, pramilå dados têngbung andhahan ‘rinêkså’, ‘rêkså’ têngsipun ‘jågå’ (Poerwadarminta, 1939: 526)

10) bu<k>ti

Wontên ing prakawis mênikå aksårå /g/ dipungantos aksårå /k/ amargi têngbung ‘bugti’ ing *teks* /mung anggêré antuk **bugti** /.... mênikå ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têngsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilå mujudakên têngbung ‘bukti’ ingkang têngsipun ‘pangan’ (Poerwadarminta, 1939: 52).

11) ka<p>ti

Wontên ing prakawis mênikå aksårå /b/ dipungantos aksårå /p/ amargi têngbung ‘kabti’ ing *teks* /rumêsêp rumojong **kabti** /.... mênikå ing *Baoesastra*

Djawa botên wontên têngêsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilâ mujudakên têngbung ‘kapti’ ingkang têngêsipun ‘karêp’ (Poerwadarminta, 1939: 188).

12) bêdh<o>

Wontên ing prakawis mênikâ aksârâ *vocal* /â/ dipungantos aksârâ *vokal* /o/ amargi têngbung ‘bêdhâ’ ing *teks* / wong anganthi ambudi wahyaning **bêdhâ** //.... mênikâ ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têngêsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilâ mujudakên têngbung ‘bêdho’ ingkang têngêsipun ‘wurung’ (Poerwadarminta, 1939: 38).

13) ambê<k>

Wontên ing prakawis mênikâ aksârâ /g/ dipungantos aksârâ /k/ amargi têngbung ‘ambêg’ ing *teks* / âjâ **ambêg** kumalinggih /.... mênikâ ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têngêsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilâ mujudakên têngbung ‘ambêk’ ingkang têngêsipun ‘awatak’ (Poerwadarminta, 1939: 8).

14) ari<p>

Wontên ing prakawis mênikâ aksârâ /b/ dipungantos aksârâ /p/ amargi têngbung ‘arib’ ing *teks* / hâwâ mangan turu **arib**/... mênikâ ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têngêsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilâ mujudakên têngbung ‘arip’ ingkang têngêsipun ‘krâsâ ngantuk banget’ (Poerwadarminta, 1939: 19).

15) dhodho<g>i

Wontên ing prakawis mênikâ aksârâ /k/ dipungantos aksârâ /g/ amargi têngbung ‘dhodhoki’ ing *teks* / **dhodhoki** sakèh ing wismâ /.... mênikâ ing *Baoesastra Djawa* têngêsipun botên trêp kaliyan *konteks*-ipun. Sasampunipun

dipun-*sunting* pramilâ mujudakên têmbung ‘dhodhogi’. . Têmbung ‘dhodhogi’ mênikâ asiling saking têmbung linggâ ‘dhodhog’ angsal panambang ‘i’, ‘dhodhog’ têngêsipun ‘dijaguri tumrap lawang’ (Poerwadarminta, 1939: 110).

16) wru(h)

Prakawis mênikâ ing aksârâ /h/ dipunsêrat tândhâ (...) atêngs aksârâ /h/ mênikâ minangkâ wuwuhan saking panaliti amargi têmbung ‘wru’ ing *teks*/**wru** karêping pikir ati /.... mênikâ ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têngêsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilâ mujudakên têmbung ‘wruh’ ingkang têngêsipun ‘wêruh’ (Poerwadarminta, 1939: 670).

17) uri<p>

Wontên ing prakawis mênikâ aksârâ /b/ dipungantos aksârâ /p/ amargi têmbung ‘urib’ ing *teks*/*sansârâ dènni* **urib** /.... mênikâ ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têngêsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilâ mujudakên têmbung ‘urip’ ingkang têngêsipun ‘nyâwâ’ (Poerwadarminta, 1939: 445).

18) sumuru<p>

Wontên ing prakawis mênikâ aksârâ /b/ dipungantos aksârâ /p/ amargi têmbung ‘sumurub’ ing *teks*/ punâpâ tuwan **sumurub** /.... mênikâ ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têngêsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilâ mujudakên têmbung ‘sumurup’ mênikâ sami têngêsipun kaliyan ‘sumêrêp’ inggih mênikâ ‘wêruh’ (Poerwadarminta, 1939: 234).

19) kulu<p>

Wontên ing prakawis mênikâ aksârâ /b/ dipungantos aksârâ /p/ amargi têmbung ‘kulub’ ing *teks*/ iya **kulub** sirâ kalih /.... mênikâ ing *Baoesastra*

Djawa botên wontên têngêsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilâ mujudakên têngbung ‘kulup’ ingkang têngêsipun ‘tholé utawi anggèr’ (Poerwadarminta, 1939: 445).

20) wê<k>tu

Wontên ing prakawis mênikâ aksârâ /g/ dipungantos aksârâ /k/ amargi têngbung ‘wêgtu’ ing *teks*/ ing **wêgtu** ing sun udani /.... mênikâ ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têngêsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilâ mujudakên têngbung ‘wêktu’ ingkang têngêsipun ‘wayah utawi ing nalikâ’ (Poerwadarminta, 1939: 660).

21) <ânâ>

Prakawis mênikâ ing têngbung ‘ânâ’ dipunsêrat tândhâ <...> atêngês têngbung ‘ânâ’ mênikâ minangkâ gantosipun saking têngbung sadèngipun inggih mênikâ têngbung ‘ono’ ing *teks*/ **ono** awohing kang kèlu /.... amargi têngbung ‘ono’ mênikâ ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têngêsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilâ mujudakên têngbung ‘ânâ’ ingkang têngêsipun ‘dumunung ing’ (Poerwadarminta, 1939: 10).

22) ngala<p>

Wontên ing prakawis mênikâ aksârâ /b/ dipungantos aksârâ /p/ amargi têngbung ‘ngalab’ ing *teks*/ laju **ngalab** bêkah /.... mênikâ ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têngêsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilâ mujudakên têngbung ‘ngalap’ ingkang têngêsipun ‘njupuk utawi ngêpèk’ (Poerwadarminta, 1939: 375). Wondéné têngbung ‘ngalap bêkah’ têngêsipun ‘nunut supâyâ katut olèh bêkah’ (Poerwadarminta, 1939: 375).

23) saabé

Wontên ing prakawis mênikå aksårå /p/ dipungantos aksårå // amargi têngbung ‘sapabé’ ing *teks* / **sapabé** ngèlmu sacuwil /.... mênikå ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têngêsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilå mujudakên têngbung ‘sababé’. Têngbung ‘sababé’ mênikå asiling saking têngbung linggâ ‘sabab’ angsal panambang ‘-é’, ‘sabab’ têngêsipun ‘kang dadi jalarané’ (Poerwadarminta, 1939: 536).

24) <nyêraki>

Prakawis mênikå ing têngbung ‘nyêraki’ dipunsêrat tåndhå <...> atêngês têngbung ‘nyêraki’ mênikå minångkå gantosipun saking têngbung sadèrèngipun inggih mênikå têngbung ‘nyaragi’ ing *teks* / wus **nyaragi** kathah /.... amargi têngbung ‘nyaragi’ mênikå ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têngêsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilå mujudakên têngbung ‘nyêraki’ ingkang têngêsipun ‘nyêdhaki’ (Poerwadarminta, 1939: 363).

25) kêrê<p>

Wontên ing prakawis mênikå aksårå /b/ dipungantos aksårå /p/ amargi têngbung ‘kêrêb’ ing *teks* / gyå **kêrêb** sinåbå /.... mênikå ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têngêsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilå mujudakên têngbung ‘kêrêp’ ingkang têngêsipun ‘lêté ora suwé’ (Poerwadarminta, 1939: 214).

26) ganê<p>

Wontên ing prakawis mênikå aksårå /b/ dipungantos aksårå /p/ amargi têngbung ‘ganêb’ ing *teks* / kang biså **ganêb** ngungkuli /.... mênikå ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têngêsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilå

mujudakên têmbung ‘ganêp’ ingkang têngêsipun ‘ora kurang ora luwih’ (Poerwadarminta, 1939: 131).

27) **koru<p>**

Wontên ing prakawis mênika aksara /b/ dipungantos aksara /p/ amargi têmbung ‘korub’ ing *teks*/ ingkang laju **korub** laju puruhita /.... mênika ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têngêsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilâ mujudakên têmbung ‘korup’ ingkang têngêsipun ‘pantês’ (Poerwadarminta, 1939: 246).

28) **sa(b)da**

Prakawis mênika ing aksara /b/ dipunsêrat tandha (...) atêngs aksara /b/ mênika minangka wuwuhan saking panaliti amargi têmbung ‘sada’ ing *teks*/ ing warsitané **sada** rum /.... mênika ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têngêsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilâ mujudakên têmbung ‘sabda’ ingkang têngêsipun ‘swara, gunem utawi têtêmbungan’ (Poerwadarminta, 1939: 536).

29) **d<u>du**

Wontên ing prakawis mênika aksara vocal /a/ dipungantos aksara vokal /u/ amargi têmbung ‘dadu’ mênika têngêsipun ‘abang ênom’ (Poerwadarminta, 1939: 63) pramilâ botêp trep kaliyan *kontek-ipun* ing *teks*/ iku **dadu** /.... . Sasampunipun dipun-*sunting* pramilâ mujudakên têmbung ‘dudu’ ingkang têngêsipun ‘mratélakaké yèn séjé utawi liya’ (Poerwadarminta, 1939: 71).

30) **ti[ng]ga**

Prakawis mênika ing aksara /ng/ dipunsêrat tandha [...] atêngs aksara /ng/ mênika dipunkirangi utawi dipunicali amargi têmbung ‘tingga’ ing *teks*/

pasêmon ping **tinggâ** /.... mênikâ ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têngêsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilâ mujudakên têngbung ‘tigâ’ ingkang têngêsipun ‘têlu’ (Poerwadarminta, 1939: 605).

31) jinalu(k)an

Prakawis mênikâ ing aksârâ /k/ dipunsêrat tândhâ (...) atêgês aksârâ /k/ mênikâ minangkâ wuwuhan saking panaliti amargi têngbung ‘jinaluan’ ing *teks*/ ingkang ngalap bêkah **jinaluan** wragad /.... mênikâ ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têngêsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilâ mujudakên têngbung ‘jinalukan’. Têngbung ‘jinalukan’ mênikâ saking têngbung linggâ ‘jaluk’ angsal sêsêlan ‘-in-’ sâhâ panambang ‘-an’. Têngbung ‘jaluk’ têngêsipun ‘nglairaké pêpêngénané arêp darbèni’ (Poerwadarminta, 1939: 79).

32) kèru<d>

Wontên ing prakawis mênikâ aksârâ /t/ dipungantos aksârâ /d/ amargi têngbung ‘kérut’ ing *teks*/ yèn wus kèrut rinakêtan ajrih wragad//.... mênikâ ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têngêsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilâ mujudakên têngbung ‘kérud’ ingkang têngêsipun ‘kèli’ (Poerwadarminta, 1939: 197).

33) téka<d>

Wontên ing prakawis mênikâ aksârâ /t/ dipungantos aksârâ /d/ amargi têngbung ‘tékat’ ing *teks*/ pitunaning **tékat** /.... mênikâ ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têngêsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilâ mujudakên têngbung ‘tékad’ ingkang têngêsipun ‘kaantêpaning ati’ (Poerwadarminta, 1939: 596).

34) <asil>

Prakawis mênikå ing têmbung ‘asil’ dipunsêrat tândhå <...> atêgês têmbung ‘asil’ mênikå minangkå gantosipun saking têmbung sadèrèngipun inggih mênikå têmbung ‘ngosil’ ing *teks* / kang mangkono supayané **ngosil** / amargi têmbung ‘ngosil’ mênikå ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têtêgêsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilå mujudakên têmbung ‘asil’ ingkang têtêgêsipun ‘biså olèh utawi kèlakon kang disêdyå’ (Poerwadarminta, 1939: 20).

35) tangga<p>

Wontên ing prakawis mênikå aksårå /b/ dipungantos aksårå /p/ amargi têmbung ‘tanggab’ ing *teks* / kumarampyang sumringahå **tanggab** / mênikå ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têtêgêsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilå mujudakên têmbung ‘tanggap’ ingkang têtêgêsipun ‘kalawan gape anggoné nâmpå utawi mangsuli’ (Poerwadarminta, 1939: 591).

36) pêthè(k)anipun

Prakawis mênikå ing aksårå /k/ dipunsêrat tândhå (...) atêgês aksårå /k/ mênikå minangkå wuwuhan saking panaliti amargi têmbung ‘pêthèanipun’ ing *teks* / gampang **pêthèanipun** / mênikå ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têtêgêsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilå mujudakên têmbung ‘pêthèkanipun’. Têmbung ‘pêthèkanipun’ mênikå saking têmbung linggå ‘pêthèk’ angsal panambang ‘-an’. Têmbung ‘pêthèk’ têtêgêsipun ‘pambadé’ (Poerwadarminta, 1939: 489).

37) ngêbu<ng>kus

Wontên ing prakawis mênika aksara /n/ dipungantos aksara /ng/ amargi têngbung ‘ngêbunkus’ ing *teks*/ dênira **ngêbunkus** /.... mênika ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têngsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilâ mujudakên têngbung ‘ngêbungkus’. Têngbung ‘ngêbungkus’ mênika saking têngbung linggâ ‘bungkus’ angsal atêr-atêr anuswara ‘N-’, ‘bungkus’ têngsipun ‘buntêlan’ (Poerwadarminta, 1939: 54).

38) mulê<k>

Wontên ing prakawis mênika aksara /g/ dipungantos aksara /k/ amargi têngbung ‘mulêg’ ing *teks*/ **mulêg** sinrang ing maruta /.... mênika ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têngsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilâ mujudakên têngbung ‘mulêk’ ingkang têngsipun ‘mubêng’ (Poerwadarminta, 1939: 324).

39) kêsè<d>

Wontên ing prakawis mênika aksara /t/ dipungantos aksara /d/ amargi têngbung ‘kêsèt’ ing *teks*/ sâyâ **kêsèt** sébâ tunggukan ginalih /.... mênika ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têngsipun. Sasampunipun dipun-*sunting* pramilâ mujudakên têngbung ‘kêsèd’ ingkang têngsipun ‘sungkang utawi ora gêlêm tumandang ing gawé’ (Poerwadarminta, 1939: 215).

40) Kam<ok>san

Wontên ing prakawis mênika aksara /u/ sâha /g/ dipungantos aksara /o/ sâha /k/ amargi têngbung ‘kamugsan’ ing *teks*/ dumunul mring **kamugsan** /.... mênika ing *Baoesastra Djawa* botên wontên têngsipun. Sasampunipun dipun-

sunting pramilâ mujudakên têmbung ‘kamoksan’. Têmbung ‘kamoksan’ mênikâ asiling saking têmbung linggâ ‘muksâ’ angsal atêr-atêr ‘ka-‘ sâhâ panambang ‘-an’, ‘muksâ’ têngêsipun ingkang têngêsipun ‘oncat utawi luwar sâkâ ragané’ (Poerwadarminta, 1939: 324).

Adhêdhasar asiling *transliterasi standar* panggaotan *teks Sêrat Wignyâtâyâ* wontên aksârâ ingkang lêpat utawi botên jumbuh kaliyan paugêran sêkar mაცაპატ ananging botên dipun-*sunting* kados tâ aksârâ /o/ ing pupuh dhandhanggula pādā 26 (nêm liku) / nora rênâ lamun **kasor**/... sâhâ 27 (pitu likur) /dumugi **wêwatêsannyo**/... gatrâ kaping 3 (tigâ). Miturut paugêrang sêkar mაცაპატ guru wilangan sâhâ guru lagunipun ing sêkar mაცაპატ dhandhanggula gatrâ kaping 3 (tigâ) mênikâ ‘8 e’. Prakawis mênikâ botên dipun-*sunting* awit kalêpatan mênikâ dipunanggêp manawi dipunsêngâjâ déning panyêrat *teks naskah* kanggé nyukani aksârâ ingkang abot.

6. *Terjemahan sâhâ Cathêtan Terjemahan ing Teks Sêrat Wignyâtâyâ*

a. *Terjemahan Teks Sêrat Wignyâtâyâ*

Panalitèn mênikâ ngginakakên tigang *metode terjemahan* inggih mênikâ *terjemahan harfiah*, *terjemahan isi* utawi *makna*, sâhâ *terjemahan bebas*. *Terjemahan harfiah* dipunginakakên kanthi cârâ ndamêl *terjemahan*-ing têmbung mbâkâ têmbung saking bâsâ Jawi dhatêng bâsâ Indonesia. Ananging, manawi *terjemahan harfiah* mênikâ botên sagêd dipuncakakên amargi wontênipun têmbung-têmbung tartamtu ingkang botên sagêd dipunalihbasakakên kanthi *terjemahan harfiah*, milâ salajengipun katindakakên *terjemahan isi* utawi *makna* sartâ *terjemahan bebas*.

Terjemahan makna dipunginakakên kanthi cårå nêgêsi têmbung-têmbung saking bâså Jåwi dipunimbangi salinanipun kanthi têmbung-têmbung bâså Indonesia ingkang méh sami. Wondéné terjemahan bebas dipuntindakakên kanthi cårå nggantos sadâyå teks bâså Jåwå dhatêng bâså Indonesia kanthi bébas.

Têtêmbungan ingkang botên dipun-*terjemah*-akên ing *teks Sêrat Wignyåtâyå* mênikå dipunandharakên ing cathêtan *terjemahan*. Cathêtan *terjemahan* mênikå minangkå wujud tanggêl jawab saking asiling terjemahan utawi alih bâså ingkang sampun kadamêl. Cathêthan *terjemahan* kadamêl kanggé ngampilakên anggènipun nêgêsi tembung ingkang dipun-*terjemah*-akên.

Proses terjemahan ingkang dipunginakakên wontên panalitèn mênikå adhêdhasar bâså Indonesia *standar* wontên *kamus Bausastra Jawa-Indonesia* (Prawiroatmodjo, 1981) sårå kajumbuhakên kaliyan *konteks*-ipun. *Terjemahan* panggaotan *teks Sêrat Wignyåtâyå* dipunginakakên kanggé ngampilakên pamaos mangrêtosî bâså aslining *teks* supados sagêd mangrêtosî ugi isining *teks Sêrat Wignyåtâyå*. Wondéné asiling *terjemahan teks Sêrat Wignyåtâyå* kandharakên wontên *tabel* ngandhap mênikå.

Tabel 29: Asiling Suntingan sårå Terjemahan Teks Sêrat Wignyåtâyå

<i>Suntingan Standar</i>	<i>Terjemahan</i>
Pupuh 1 : Sinom	Pupuh 1 : Sinom
(Kåcå 1)	(Kåcå 1)
1. /-/ rarasên wuryaning råså/ dèn marsudi trusing ati/ sasmitaning Kang Kawasa/ trajuné pårå Maharsi/	1. /-/ tatalah segala rasa/ biasakanlah hingga ke dalam hati/ segala pertanda dari Yang Kuasa/

lajêngipun *tabel*

<i>Suntingan Standar</i>	<i>Terjemahan</i>
puspita kang wus mintir/ pinidana jroning kalbu/ tata titining rasa/ supayané aja kongsi/ ketela mring angkaraning tindak arda//	tersirat melalui (olah rasa dan olah pikir) Pendita Luhur/ bunga yang sudah menonjol (hasil olah rasa dan olah pikirnya)/ tertanam di dalam kalbu/ rasa itu harus ditata dengan sangat hati-hati/ supaya jangan sampai/ terlanjur ke dalam perbuatan angkara murka//
2. taberia ngembâ-embâ/ ris-iris bisoa garis/ gelaring para Sujana/ dhonging warsita den titi/ kembangé ing ngaurip/mayu harjaning praja gung/ sanalika den bisa/ kraket lan obah ing pikir/ tontonana sagung warsita utama//	2. rajinlah menirukan (mencontoh)/ dipilah-pilah supaya bisa sesuai/ pemikirannya para orang pandai/ paham ajaran (nasihat) yang harus diperhatikan/ itu adalah bunganya di dalam kehidupan/ menjaga kesejahteraan Kerajaan Agung/ dengan demikian kamu seharusnya/ menyatu dan melakukan olah pikir/ perhatikanlah semua nasihat yang utama//
3. aja was-was pamapasmu/ ing sagadug-gadugira/ supaya resêp ing pikir/ rasanen den bisa ngrasa/ karsané kang Maha Suksmi/ tatanen aywa wigih/dipunwaskitheng nala/ niyatana siyang ratri/ ngratakena ing tingkah ingkang widada//	3. sebisa-bisamu/ supaya merasuk ke dalam pikiran/ rasakanlah supaya bisa merasakan/ kehendak Tuhan/ tatalah jangan takut/jangan khawatir pemikiranmu/ rasakanlah di dalam hati/ niatilah siang dan malam/ sertailah di dalam tindakan yang lestari (baik)//
4. ngong gebeng neng Wignyataya/ lire wignya iku luwih/ taya kabeh kang kinandha/ iki wus nyata nglakoni/ pratingkahing ngaurip/ ora gampang yektinipun/ gampangé pan sawiyah/ manungsa pesthi ambukti/ angelira nganggo nistha, madya, tama//	4. ku ikat di dalam Wignyataya/ yang artinya wignya itu lebih/ taya adalah semua yang diucapkan/ semua ini sudah pasti dijalani/ perbuatan di kehidupan/ sebenarnya tidak mudah/ mudahnya hanya apabila seenaknya saja/ manusia pasti akan menjumpai/ susahnya membedakan perilaku nista (hina), madya dan utama//

lajêngipun *tabel*

<i>Suntingan Standar</i>	<i>Terjemahan</i>
5. ora tinggalan pusâkâ/ pusakané ing ngaurip/ satuhu yèn tâtâ krâmâ/ wong anilar tâtâ krami/ nisthâ lakuning urip/ tangèh kotamaning laku/ yèn tuwâ-tuwâ tuwas/ yèn tarunâ mudhâ tuni/ sêsusunan nyak-nyak karya lupâ//	5. tidak meninggalkan pegangan/ pegangan di dalam kehidupan/ (yaitu) tata krama/ orang yang meninggalkan tata krama/ akan nista dalam tujuan hidupnya/ sangat jauh dari tujuan keutamaan/ jika tua celaka/ jika masih muda merugi/ anak-anak lupa dalam tata krama//
6. déné tâ witing caritâ/ kang kasbut Wignyâtâyâ wi/ lêlakoné janmâ sudrâ/ sandhang pâpâ wis méng ardi/ aswâtâ ingkang pasthi/ èrèng-èrèng suku gunung/ kinaryâ padhêkahan/ winastan ing Sonyâruri/ apêparab Kyai Ajar Wargâtâmâ//	6. sedangkan awal mula cerita/ yang disebut Wignyataya itu adalah/ kisah manusia sudra/ menderita tinggal di gunung/ memuji yang sudah pasti/ dijurang kaki gunung/ ada sebuah padukuhan/ yang disebut Sonyaruri/ bernama Kyai Ajar Wargatama//
7. saking pruning sandhang pâpâ/ marmâ tékadé kiyai/ wismâ angêdohi præjâ/ mêmangun martapèng dhiri/ sagung pakaryan tuwin/ mangun ngèlmu tuwajuh/ cacêgah dhahar néndrâ/ têbih ing dyah nanging maksih/ arêrayat miwah angêmulu putra//	7. akibat menderitanya/ dan tekatnya Kyai untuk/ bertempat tinggal menjauhi Kerajaan/ membangun diri dengan cara bertapa / semua pekerjaannya dan/ membangun ilmu dengan serius/ mencegah makan dan tidur/ jauh dari wanita tetapi masih/ menikah dan memiliki putra//
8. mung kêkalih putranirâ/ samyâ jalu wus awanci/ nambut trapsilaning krâmâ/ mung tan bisâ nêmbadani/ saking nisthaning dhiri/ sadinâ-dinâ pan amung/ ngadhang-adhang manâwâ/ ânâ kaléyang ron aking/ putrâ kalih samyâ mituhu sawulang//	8. dia hanya mempunyai dua putra/ semuanya laki-laki dan sudah berumur/ menyambut kehidupan berumah tangga/ namun mereka tidak bisa memantaskan diri/ dikarenakan terlalu nistanya diri/ setiap hari hanya/ menghadang jikalau/ ada daun kering yang jatuh/ kedua putra sama-sama sepengetahuan//
9. tan ânâ ingkang sumêlang/ nampi wulanging Sudarmi/ ingkang sêpuh aranirâ/ Sidak kang tarunâ Sidik/ mangkânâ amadhang/ angadhêp	9. tidak ada yang khawatir/ menerima pelajaran dari Ayahnya/ yang tua namanya/ Sidak sedangkan yang muda Sidik/ sehingga untuk

lajêngipun *tabel*

<i>Suntingan Standar</i>	<i>Terjemahan</i>
Sudarminipun/ marikêlu kalihnya/ mring Rãmã kalangkung ajrih/ Ajar Wargatama aris angandikã//	<i>pencerahan/ mereka menghadap Ayahnya/ keduanya sangat hormat/ kepada Ayahnya terlebih sangat takut/ Ajar Wargatama berbicara manis//</i>
10. babo kulup putraning wang/ sirã kalih wus awanci/ ywã kulina sabèng wãna/ cêcorah sukuning ardi/ dipunpãdhã ambudi/ ing tindak ingkang rahayu/ abot kaki ngagêsang/ ywã ngandêlnã ingsun maksih/ dèn waskithã mangudi ing sandhang têdhã//	10. <i>duh Nak (Nggèr) putraku/ kalian berdua sudah berumur/ jangan terbiasa pergi ke hutan/ disela-sela kaki gunung/ saharusnya kalian pikirkan/ di dalam bertindak yang baik (selamat)/ hidup itu berat Nak (Ngger)/ jangan hanya mengandalkanku/ pikirlah dengan hati-hati dalam mencari sandang (pakaian) dan pangan//</i>
11. sandhang iku kawruhãna/ têngêsé sandhang ing ngaling/ ling-aling pagêring rãgã/ kang supayã ngrêspatêni/ sandhang nyatã nyimpêni/ sabarang kang sruwã saru/ ciri saruning rãgã/ manãwã tanpã ling-aling/ nglêlingsêmi karyã rikuh ing paningal//	11. <i>ketahuilah sandang itu/ artinya adalah sandang (pakaian) penutup/ penutup untuk pagar (keamanan) raga/ yang supaya bisa menyenangkan hati/ sandang (pakaian) itu sesungguhnya benar-benar untuk menyimpan/ semua barang yang serba tidak sopan/ ciri-ciri raga yang tidak sopan/ adalah apabila tanpa penutup/ memalukan dan tidak enak bila dipandang//</i>
12. utãwã karyã panulak/ marang nêpsu sawêtawis/ manãwã datan pasandhang/ durung pêsthi yèn kuwawi/ ngampah hawaning ati/ sirã pisah lawan kêmul/ lan manãwã katingal/ saruning rãgã puniki/ mulã kaki dèn tumêmên ambudiyã//	12. <i>atau sebagai penolak (pencegah)/ terhadap nafsu sementara/ apabila tidak memakai sandang (pakaian)/ belum tentu jika kuat/ menahan hawa nafsu di hati/ jika kamu tidak memakai penutup/ dan apabila terlihat/ ragamu itu menjadi tidak sopan/ oleh karena itu Nak (Ngger) pikirlah dengan serius//</i>
13. marang ling-alinging rãgã/ utãwã rêsepã kaki/ mêmangun bêciking wismã/ nanging yã	13. <i>terhadap penutupnya raga/ atau buatlah nyaman (sopan) dalam pandangan Nak/ membangun</i>

lajêngipun *tabel*

<i>Suntingan Standar</i>	<i>Terjemahan</i>
<p>mung sawatawis/ wong cilik kudu cilik/ anggêré trêtib barukut/ wismâ gêng utawèndah/ wong gêdhé ingkang majibi/ wit wong gêdhé wus ginanjar kas mring Suksmâ//</p>	<p><i>rumah yang baik (indah)/ tetapi tidak berlebihan/ orang kecil haruslah kecil/ yang penting tertata dan tertutup rapat/ rumah besar atau indah/ orang besar yang berkewajiban/ karena orang besar sudah mendapatkan amanah dari Tuhan//</i></p>
<p>14. lamun wong cilik kéwâlâ/ karya wismâ gêng myang bécik/ ngungkuli sapâdhâ-padhâ/ sasâmâ-samaning abdi/ pêsthi ora lêstari/ sangsarané kang jumanggut/ ngadhêpi harjanirâ/ supâyâ tumuli nisthip/ ora ânâ wong karya mah gêng lan éndah//</p>	<p>14. <i>sedangkan apabila orang kecil/ membuat rumah besar dan baik/ itu bisa menandingi sesamanya/ sesama abdi (bawahan)/ hal itu pasti tidak baik/ maka sengsara yang akan mengikuti/ untuk mendapat kesejahteraan/ supaya tidak menjadi nista/ tidak ada orang yang membuat rumah besar dan indah//</i></p>
<p>15. yèn lêstari ngênggonânâ/ tumuruning wayah siwi/ ora bangêt yèn bisââ/ mulané dipunastiti/ utawâ yèn pêpanti/ manutâ marang ratumu/ ing jaman kadéwatan/ kang tumrah praptèng samangkin/ wismâ kudu madhêp ngidul ngalorikâ//</p>	<p>15. <i>apabila baik tempatilah/ hingga turun ke anak cucu/ tetapi itu tidak mungkin/ oleh karena itu harus serba hati-hati/ atau jika membuat rumah/ patuhilah ratumu/ di jaman para Dewa/ yang turun temurun hingga nanti/ rumah harus menghadap selatan dan utaramu//</i></p>
<p>16. lamun titahing Bathara/ tilar adhêpé kang pasti/ madhêp mangulon mangétan/ pêsthi yèn nêmu bilahi/ sapisan dosèng Widhi/ ping (kâcâ 2) kalih dosâ ing ratu/ tangèh kamulyanirâ/ nuli bisâ karya pasthi/ lir sasâmâ kang pêsthi nandhang sangsârâ//</p>	<p>16. <i>seandainya ketentuan dari Dewa/ meninggalkan menghadap yang pasti (ketentuan yang sudah pasti)/ apabila menghadap barat dan timur/ pasti akan mejumpai celaka/ pertama dosa kepada Tuhan/ yang (kâcâ 2) kedua dosa kepada ratu/ dan kamu akan jauh dari kemuliaan/ itu sudah bisa dipastikan/ sehingga sesamanya pasti akan mengalami kesengsaraan//</i></p>
<p>17. iku âjâ pisan-pisan/ sirâ kaki anglakoni/ karya wismâ madhêp ngétan/ lan mangulon ora kêni/</p>	<p>17. <i>hal seperti itu jangan sekali-kali/ kamu melakukannya Nak (Ngger)/ membuat rumah</i></p>

lajêngipun *tabel*

<i>Suntingan Standar</i>	<i>Terjemahan</i>
yèn ratunirå iki/ tan ngarombak kèblatipun/ utåwå sandhangirå/ yèn saru tinoning janmi/ iku sirå dadi tan ngéman mring rågå//	<i>menghadap timur/ dan barat itu tidak boleh/ jika ratumu itu/ tidak merombak kiblatnya/ atau sandhangnya (pakaiannya)/ apabila tidak sopan dipandang manusia/ berarti kamu menjadi orang yang tidak sayang terhadap ragamu//</i>
18. wong saru sandhanganirå/ antuk duråká ping kalih/ sapisan mring Sri Naréndrå/ ping kalih marang sasami/ sasamining ngaurip/ kang mēsthi éwå tumumbuh/ api-api tan wikan/ lamun manungså ngrēsēpi/ mring sujanmå kang saru sandhanganirå//	18. <i>orang yang tidak sopan pakaiannya itu/ akan mendapatkan dosa berlipat/ yang pertama dosa terhadap ratu/ dan yang kedua dosa terhadap sesamanya/ sesama makhluk/ yang pasti mereka seperti tidak menghiraukan/ ataupun berpura-pura tidak melihat/ seandainya manusia meresapi (ikut menikmati)/ terhadap manusia yang tidak sopan pakaiannya//</i>
19. iku amilu duråká/ wit kang nisthå iku lagi/ dinukan mring Kang Kawåså/ tēkā nganggo angrojongi/ nulak duning Widhi/ tēkā rumēsēp awanuh/ kang mēmanuh wong nisthå/ amung jēng Sri Nāråpati/ yèn wong cilik kéwålå pan durung kuwat//	19. <i>manusia itu akan ikut berdosa/ sebab yang nista itu sedang/ mendapat teguran dari Yang Maha Kuasa/ hal jelas disepakati/ menolak perintah Tuhan/ apabila hal itu terbiasa diresapi (dilakukan)/ yang terbiasa itu adalah orang yang nista/ hanya Sang Ratu/ apabila orang kecil saja belum kuat//</i>
20. saliyané Sri Naréndrå/ wit Naréndrå iku yēkti/ Allah kang Måhå kawåså/ ya Allah kang Måhå Suksmi/ Allah Tangala yēkti/ ya Allah kang Måhå Luhur/ åjå ngisas sēlakå/ rinèh jēng Sri Nāråpati/ åjå watak gumunggung angas sumungah//	20. <i>selain Sang Ratu/ sebab Ratu itu nyata/ Allah Yang Maha Kuasa/ Allah Yang Maha Lembut (Maha sempurna)/ Allah Ta'ala itu nyata/ ya Allah Yang Maha Besar/ jangan menghindari hukuman/ sabar serahkan kepada Sang Ratu/ jangan bersifat sombong, merasa paling hebat, dan congkak//</i>
21. angaku umating Allah/ kang nora katingal kaki/ wanuh baé sirå ora/ karo Allah kang tan	21. <i>mengaku umatnya Allah/ yang tidak kamu lihat Nak (Ngger)/ kamu saja tidak terbiasa/</i>

lajêngipun *tabel*

<i>Suntingan Standar</i>	<i>Terjemahan</i>
kèksi/ têkâ sirâ sungkêmi/ nang wulang mangrèhing ratu/ lamun dinukan sirâ/ kêna nguduni ukumi/ âpa bisâ Allahmu nulak dèdukâ//	dengan Allah yang tidak terlihat/ hal itu saja sudah bisa membuatmu bersujud/ ratu itu punya cara dalam memberi ajaran/ jika kamu sedang ditegur/ bahkan bisa mengharuskan menghukum/ apa bisa Allah (Tuhanmu) mengurungkan amarah//
22. katrapan dukaning Nâtâ/ ngong paido lair batinyâ/ yèn nulungânâ mring sirâ/ mulané kudu satiti/ yèn manungsâ puniki/ tinêkênâ marang Sri Prabu/ tan kêmbâ gèné karya/ kabungahanirâ iki/ rinâ wengi rinêksâ raharjanirâ//	22. mendapat hukuman Ratu/ aku tidak percaya (salahkan) lair dan batin/ apabila memberi pertolongan kepadamu/ oleh karena itu harus berhati-hati/ apabila manusia itu/ berpegangan kepada Sang Ratu/ tanpa ragu bekerjanya/ kebahagiaannya ini/ pagi dan malam selalu terjaga keselamatannya//
23. mrih énak gonirâ néndrâ/ jinâgâ marang Sang Aji/ Bagus Sidak aturirâ/ nuwun Râmâ kadospundi/ dununging pangan inggih/ Râmâ paringâ pituduh/ Wargatâmâ lingirâ/ ywâ kaki dèn ngati-ati/ pambudimu marang ing wêtuning pangan//	23. supaya nyenyak tidurmu/ terjaga oleh Sang Ratu/ Bagus Sidak bertanya/ Bagaimana yang Ayah inginkan/ apa yang dimaksud pangan/ Ayah berilah nasihat/ Wagatama mengatakannya/ kalian harus berhati-hati Nak (Ngger)/ pemikiranmu perihal mendapatkan pangan (mencari nafkah)//
24. têngésé pangan punikâ/ satuhu panganti-anti/ ing sajroné anèng dunyâ/ muluring nyâwâ pan saking/ panganirâ puniki/ yèn tilârâ angêlumpruk/ capé tan bisâ lawan/ yèn tâ banjur pêsthi mati/ marmâ abot sayêkti ngupâyâ pangan//	24. yang dimaksud dengan pangan adalah/ sebenarnya adalah yang selalu dinantikan/ di dalam kehidupan di dunia/ panjangnya nyawa (usia) itu dari/ panganmu itu/ apabila sakit dan lemas/ lemas dan tidak bisa bergerak/ jika berlanjut pasti akan mati/ oleh karena itu sesungguhnya mencari pangan itu berat//
25. margâ gêgayutanirâ/ ngalawan suruping pati/ manungsâ kang tilar têdhâ/ dadi trêś andhaning	25. karena kaitannya/ melawan kematian/ manusia yang tidak makan/ menjadi takut akan mati/

lajêngipun *tabel*

<i>Suntingan Standar</i>	<i>Terjemahan</i>
pati/ nadyan tanpâ ling-aling/ sandhang pan nora lampus/ manâwâ maksih mangan/ malah dadi laku kaki/ anyandhangâ yèn tan mangan pêsthi lénâ//	<i>meskipun tanpa penutup/ atau sandang (pakaian) tidak akan mati/ apabila masih makan/ malah menjadi sarananmu/ berpakaianpun apabila tidak makan pasti akan mati//</i>
26. ananing laku kang nisthâ/ galuyur datanpa wigih/ sayêkti ngupâyâ pangan/ pangudiné sandhang iki/ sayêktiné kapéring/ pangan kang binuru buru/ nir madyâ lan utâmâ/ mung anggêré antuk bukti / yèn wus antuk pangan kari mikir sandhang//	26. <i>adanya perbuatan yang nista/ pergi kesana-kemari (berkelana) tanpa takut/ demi mencari makan (pangan)/ harapannya juga mendapat sandang (pakaian)/ sebenarnya terbagi menjadi/ pangan yang tergesa-gesa/ hilang madya dan utama/ asalkan mendapatkan makan/ apabila sudah mendapat pangan tinggal memikirkan sandang//</i>
27. Bagus Sidik amiyarsâ/ nambung sabdâ turirâris/ dhuh kadospundi tâ Râmâ/ punâpâ botên mantêsi/ galih sandhang prayogi/ kang karyâ rêsep ing kalbu/ mèsêm ki Wargâtâmâ/ bènêr usulirâ kaki/ wit wêtuning pangan sêkâ rêsep ing tyas//	27. <i>Bagus Sidik memperhatikan/ dan berkata dengan tutur kata yang manis/ dhuh bagaimana Ayah/ apakah tidak baik/ merasakan sandang (pakaian) yang baik/ yang membuat nyaman (enak dipandang) di kalbu/ Ki Wargatama tersenyum/ benar usulmu Nak (Ngger)/ sebab keluarnya pangan (mencari nafkah) itu dari kesenangan dalam hati//</i>
28. mulâ aran sandhang pangan/ sandhang iku kang nuntuni/ rêsepé ingkang tumingal/ pangan tâtâ titining urip/ dadi tarik tinarik/ yâ sandhang yâ panganipun/ yèku kakèkatirâ/ kodrat lan iradat kaki/ kodrat iku sayêkti ananing pangan//	28. <i>sehingga yang disebut sandang pangan adalah/ sandang itu yang menjaga/ keindahan yang terlihat/ pangan adalah yang sarana kehidupan/ jadi saling tarik menarik/ ya sandang ya pangannya/ yaitu hakikatnya/ kodrat dan iradatnya/ kodrat itu adalah sudah pasti dengan adanya pangan//</i>
29. Iradat ananing sandhang/ kalih tan kêna sumingkir/ ora golèk sandhang pangan/ sayêkti kudu ngrèkoni/ mbudi ananing bukti/	29. <i>Iradat adalah adanya sandang/ keduanya tidak bisa dipisahkan/ tidak mencari sandang pangan/ sudah pasti harus mencari akal/</i>

lajêngipun *tabel*

<i>Suntingan Standar</i>	<i>Terjemahan</i>
lan anané sandhangipun/ mula kudu waskithâ/ ngulatkên wong ahli budi/ wit manungsâ kang ahli budi punikâ//	memikirkan mendapat makan/ dan mendapat sandangnya/ sehingga harus awas (bersungguh-sungguh)/ menirukan orang yang ahli budi/ sebab orang ahli budi itu//
30. piningit marang Hyang Suksmâ/ margâ manungsâ puniki/ myat wong budiné waskithâ/ manâwâ donyané sêpi/ miwah sandhangé sêpi/ pangané nora tumuntur/ sami éwâ kéwâlâ/ rinèmèhakên sayêkti/ nadyan tanpâ budi manâwâ sêmbâdâ//	30. terjaga kepada Tuhan/ karena manusia itu/ melihat orang yang berbudi baik/ apabila dunia ini sepi/ dan sandangnya sepi/ pangannyapun tidak mengikuti/ sama sekali tidak disukai/ pasti akan diremehkan/ meskipun tidak berbudi apabila kecukupan//
31. sinung drajaté Hyang Suksmâ/ sawêtârâ sinung sugih/ sagung sanak mitrâ kadang/ rumêsêp rumojong kapti/ iku kaki dên éling/ tandhaning urip iku/ manâwâ sangkâ pangan/ marmané abot priba (kâcâ 3) di/ wong anganthi ambudi wahyaning bêdhâ//	31. diberi keluhuran oleh Tuhan/ seketika diberi kaya/ seluruh sanak, mitra, dan kerabat/ bermaksud ikut mendekati (banyak yang setuju)/ itu Nak (Ngeer) yang harus diingat/ tandanya hidup itu/ apabila pangan yang dituju/ oleh sebab itu berat dalam diri (kâcâ 3)/ orang yang menunggu datangnya akhirnya tidak jadi //
Pupuh 2 : Kinanthi (Kâcâ 3)	Pupuh 2 : Kinanthi (Kâcâ 3)
1. /--/ sumurupâ putraning sun/ kang samyâ tinitah luwih/ sinungkasâ sugih pangan/ sugih sandhang wismâ bêcik/ luhur pangkating ngagêsang/ pâdhâ tumêmên nglakoni//	1. /--/ ketahuilah putraku/ orang-orang yang ditakdirkan dengan kelebihan/ diberi kekayaan pangan/ kaya sandang serta rumah yang indah/ tinggi pangkatnya di kehidupan/ mereka itu orang-orang yang bersungguh-sungguh menjalani//
2. iyâ marang wulangipun/ ing guru miwah sudarmi/ wêwulanging bâpâ biyang/ panuntuning ngati-ati/ tan liyâ	2. ya terhadap ajarannya/ guru dan juga ayahnya/ ajarannya ayah ibu/ dituntun dengan berhati-hati/ tidak lain hanya

lajêngipun *tabel*

<i>Suntingan Standar</i>	<i>Terjemahan</i>
méng sandhang pangan/ aja ambêk kumalinggih //	untuk mencari sandang dan pangan/ jangan bersifat seakan-akan berkedudukan//
3. déné ta wulanging guru/ puniku ingkang sun tuni/ ing prajat lan sugih dunya/ gampangé ngupaya bukti/ wit guru wêwulangirã/ kang dhangin winastan ngèlmi//	3. sedangkan ajarannya guru/ itu yang harus aku ikuti/ berkedudukan dan kaya harta/ gampangnya mencari makan/ sebab guru mengajarkan/ yang utama disebut ilmu//
4. têngsé ngèlmi panêmu/ mijil sangking Suksmi/ kalbu iku atinirã/ uwis sarujukan pikir/ Suksmi iku rêsik padhang/ Ki Bagus Sidik miyarsi//	4. maksudnya ilmu pengetahuan/ lahir dari kalbu/ kalbu itu hatinya/ yang sudah disetujui pemikiran/ kalbu itu bersih (suci) dan terang/ Ki Bagus Sidik memperhatikan//
5. tumênga turirãrum/ nuwun Rãmã kadospundi/ ati pikir sapêpilah/ nyuwun dunungipun inggih/ mugi Rãmã anêdahna/ dununging pikir lan ati//	5. berbicara dengan tutur kata yang halus dan manis/ bagaimana yang Ayah inginkan/ mohon penjelasannya/ semoga Ayah menjelaskan/ yang dimaksud pikir dan hati//
6. Ki Wargatãma lingnya rum/ iya kaki pilah ugi/ ati iku kang dumadya/ hãwa mangan turu arip/ nyandhang bêcik mangan ênak/ lumuh marang ing pakarti//	6. Ki Wargatama berkata dengan tutur kata yang halus dan manis/ iya Nak (Ngger) dibedakan juga/ hati itu yang menciptakan (menyebabkan)/ nafsu makan tidur dan mengantuk/ berpakaian bagus dan makan enak/ malas terhadap pekerjaan//
7. karyané mung mangan turu/ si pikir ingkang ngandhêgi/ karêping ati sadaya/ mrih bisa gayuh utami/ manawa si pikir ngumbar/ marang karêpé si ati//	7. pekerjaannya hanya makan dan tidur/ si pikirilah yang menghentikannya/ keinginan hati semua/ supaya bisa menggapai keutamaan/ apabila si pikir membiarkan/ terhadap keinginan hati//
8. têmah nistha gêsangipun/ tandhané sakèh ing miskin/ anggêluyur saparannya/ tan anjaluk sugih-sigih/ sandhang bêcik wismã éndah/ kang jinaluk amung bukti//	8. akhirnya nista hidupnya/ tandanya banyak yang miskin/ berkelana kemana saja/ tanpa meminta kekayaan/ pakaian bagus dan rumah yang indah/ yang diminta hanyalah makan//

lajêngipun *tabel*

<i>Suntingan Standar</i>	<i>Terjemahan</i>
9. sinungan sêkul sapincuk/ lêlambané mung balênyik/ rontogan baé wis trimå/ tan timbang dènniyå ngrarintih/ dhodhogi sakèh ing wismå/ mung nêmbung anyuwun paring//	9. diberi nasi sepincuk/ tanpa menggunakan apa-apa hanya lembek/ rontokan saja sudah terima/ daripada merintih- rintih/ mengetuk pintu banyak rumah/ hanya untuk meminta- minta//
10. ing picis utawi sêkul/ nora nyuwun dadi pyayi/ sugih artå lan busånå/ sagon-goné nyuwun bugti/ yèn wus antuk kèh didhahar/ puniku karêping ati//	10. meminta uang atau nasi/ tidak meminta menjadi priyayi (pejabat)/ kaya uang dan pakaian/ dimanapun minta makan/ apabila sudah mendapatkan banyak lalu dimakan/ itu yang menjadi keinginan hati//
11. marmå pikir nora sarju/ yèn gung nuruti mring ati/ iyå kudu sawatårå/ iyå mangan iyå guling/ iyå kudu nambut karya/ supayané antuk bukti//	11. oleh sebab itu pikirannya tidak setuju/ jika lebih berat menuruti hati/ sebaiknya hanya seperlunya/ iya makan dan juga tidur/ dan juga harus bekerja/ supaya mendapat makan//
12. mulané tå kudu-kudu/ wruh karêping pikir ati/ dadi wruh kodrat iradat/ lan traping kawulå Gusti/ Ki Bagus Sidak miyarså/ andhèku langkung ngastuti//	12. maka dari itu harus sangat/ mengetahui maksudnya pikir dan hati/ sehingga mengetahui kodrat dan iradat/ dan menerapan kawula Gusti (hamba dan Tuhan)/ Ki Bagus Sidak memperhatikan/ sujud dan terlebih menyembah//
13. Sidik malih ririh matur/ Råmå inggi kadospundi/ aran Gusti lan kawulå/ dunungipun kadospundi/ Wargåtåmå angandikå/ marmå ran kawulå Gusti//	13. Sidik kembali berbicara halus/ bagaimanakah Ayah/ yang dimaksud kawula dan Gusti/ penjelasannya bagaimana/ Wargatama berbicara/ sehingga yang disebut kawula Gusti//
14. Gusti sayêkti yèn ratu/ kawulå sirå lan mami/ sagung titah ing Hyang Suksmå/ kang datan jumênêng Aji/ pun iku dadi kawulå/ kang dumadi ratu Gusti//	14. Gusti itu sudah pasti penguasa segalanya/ kawula itu adalah kalian dan aku/ segala sesuatu sudah diciptakan oleh Tuhan/ yang tidak menjadi ratu/ itupun menjadi kawula/ dan yang menjadi ratu (penguasa) itu Gusti//

lajêngipun *tabel*

<i>Suntingan Standar</i>	<i>Terjemahan</i>
15. Naréndrâ satuhunipun/ sulihé kang Mâhâ Suksmi/ kinèn ngrèh sakèhing titah/ linilan aliru dhiri/ sapatan manut ing Nâtâ/ sansâra dènniyâ urip//	15. Ratu (penguasa) yang sesungguhnya/ yaitu disebut Tuhan/ bertugas memerintah semua ciptaanNya/ direlakan menukar diri (diperbolehkan sebagai wakil) bersumpah patuh kepada ratu/ sengsara hidupnya//
16. tangèh manggéyâ rahayu/ wit Naréndrâ iku uwis/ pinitâyâ amranâtâ/ sagunging kawulâ sami/ nora kêna angakuwâ/ urip kinaryâ Hyang Widhi//	16. jauh dari keselamatan/ sebab ratu itu sudah/ dipercaya menata/ semua hambanya/ tidak boleh menyuruh mengakui (menamakan)/ hidup sebagai Tuhan//
17. kênané sirâ angaku/ urip kinaryâ Hyang Widhi/ yèn maksih nèng guwâ garbâ/ praptané dadi bēbayi/ yèn wus akir balèg sirâ/ wus kawasané Sang Aji//	17. yang diperbolehkan adalah kamu mengaku/ hidup karena diciptakan Tuhan/ apabila masih di dalam kandungan/ sehingga menjadi bayi/ dan apabila kamu sudah akhir baligh/ sudah diawasi oleh Sang Ratu//
18. Sidik manis aturipun/ nuwun Râmâ kadospundi/ pikir ati kinawruhan/ pintèn Râmâ kang ngawruhi/ yèn Allah kang ngawruhânâ/ Allah waskithâ ngukumi//	18. Sidik berbicara dengan tutur kata manis/ bagaimana yang Ayah inginkan/ diketahuinya pikir dan hati/ berapa Ayah yang memberi tahu/ apabila Allah yang memberi tahu/ Allah pasti akan bijaksana dalam memberi hukuman//
19. pribadi wus karyanipun/ ing Allah kang Mâhâ Suksmi/ yèn amba kang ngawruhânâ/ satuhuné pikir ati/ munggéng guwâ garbaning wang/ déné ngong botèn udani//	19. pribadi sudah menjadi ciptaanNya/ Allah yang maha lembut (Maha Sempurna)/ luas yang harus diketahui/ sesungguhnya pikir hati/ berada sejak di dalam kandungan/ akan tetapi aku tidak akan menjelaskannya secara detail//
20. prênahé panggénanipun/ utawi wujud punapi/ parandènniyâ mikanânâ/ dèrèng plong dunungnyâ kalih/ mugi Râmâ aparingâ/ tédahaning pikir ati//	20. di mana tempatnya/ atau bagaimana wujudnya/ meskipun demikian harus kamu ketahui/ belum paham penjelasan keduanya/ semoga Ayah dapat

lajêngipun *tabel*

<i>Suntingan Standar</i>	<i>Terjemahan</i>
	<i>memberikan/ penjelasan pikir hati//</i>
21. Sidak manis ririh usul/ wuh yayi panêmu mami/ pikir ati iku ugâ/ praboting uripku iki/ kanthi pikir lawan manah/ mangkono panêmu mami//	21. <i>Sidak memberi usul dengan manis dan halus/ pikir hati itu juga/ peralatan hidupku ini/ dengan adanya pikir dan hati/ seperti itu pendapatku//</i>
22. Sidik maléngos turipun/ lha sintên padukâ niki/ nâpâ Sidak nâpâ Allah/ yèn kakangpun Sidak pundi/ kang nâma Sidak punikâ/ manawi Allah dospundi//	22. <i>Sidik berkata dengan membuang muka/ lha siapa anda ini/ apakah Sidak apakah Allah/ apabila kakak Sidak dimana/ yang bernama Sidak itu/ apabila Allah bagaimana//</i>
23. punâpâ tuwan sumurup/ kang nâma Allah kang warni/ yèn sumrap kang nâma Allah/ lha sintên kang nyumêrê (kâcâ 4) pi/ kang namâ Sidak kang pundi//	23. <i>apakah tuan mengetahui/ yang disebut Allah/ jikalau mengetahui yang disebut Allah/ lha siapa yang memberi tahu (kâcâ 4)/ yang bernama Sidak yang mana//</i>
24. Sidak tumêngâ alinguk/ myarsâ aturé ki Sidik/ dhuh yayi ngong nora wikan/ sajêg umur lagi iki/ nêmu udur angel dahat/ pakêwuhé ing pakarti//	24. <i>Sidak seraya menoleh/ melihat perkataan Ki Sidik/ dhuh adiku tidak tahu/ seumur-umur baru kali ini/ menemui debat yang sangat sulit/ sulit untuk dipikirkan//</i>
25. Ki Wargâtâmâ lingnyâ rum/ iyâ kulup sirâ kalih/ sarèhnâ pamikirirâ/ mrih waskithâ angincupi/ putrâ kalih dhêku turnyâ/ nuwun Râmâ kados inggih//	25. <i>Ki Wargatama berkata dengan tutur kata yang manis dan halus/ iya Nak (Ngger) kalian berdua/ sabarlah dalam pemikiran kalian/ supaya bisa memegangnya/ kedua putra berkata dengan hormat/ bagaimanakah yang Ayah inginkan//</i>
26. botên sagêdâ angincup/ sumanggâ Râmâ kas pundi/ ki Wargâtâmâ lingirâ/ dhuh bènêr sirâ nak mami/ yèn sirâ pâdhâ tan bisâ/ wit gêbênganing ngaurip//	26. <i>tidak bisakah memegang/ silahkan Ayah bagaimana/ Ki wargatama berkata/ dhuh benar kalian anakku/ apabila kalian saling tidak bisa/ sebab pegangan hidup//</i>
27. lan gêbênganing prâ guru/ kang wus buntas maring ngèlmi/ têngêsé buntas punikâ/ nambung bêngkas tan katawis/ darbé laku	27. <i>dan pegangan para guru/ yang sudah tuntas ilmunya/ yang dimaksud tuntas itu adalah/ menyambung ketidaktahuan/</i>

lajêngipun *tabel*

<i>Suntingan Standar</i>	<i>Terjemahan</i>
bêtah lênggah/ lawan bêtah nora guling//	<i>mempunyai sikap tahan untuk terjaga/ dan tahan untuk tidak tidur//</i>
28. yan kabèh kawruh sumurup/ marang kèh dunung mumpuni/ lan pamangané tan granggsang/ tanpå ngakarêman tuwin/ tabêri paring nugrahå/ lire nugrahå puniki//	28. <i>apabila mengetahui semua ilmu/ dan semua pengetahuan mumpuni/ dan keinginan untuk makan tidak berlebihan/ tanpa keinginan (tidak ambisius) dan/ gemar memberi keselamatan/ maksudnya keselamatan itu//</i>
29. ambênêrkên wong kaliru/ tingkahé kang tan sayogi/ juwèh karyå rêsep ing tyas/ maksih ngawulå Sang Aji/ lan ora tilar agåmå/ kiwå têngên anêtêpi//	29. <i>membenarkan orang yang salah/ tindakannya yang tidak pantas/ banyak bicara untuk membuat senangnya hati/ masih menjadi hamba Sang Ratu/ dan tidak meninggalkan agama/ baik dan buruk dijalani//</i>
30. sabarang pakaryan muluk/ tan ånå dipunwêgahi/ tur wruh têmbung gêndhing têmbang/ ambodho mring sastrå tuwin/ nêkung tâtå kramanirå/ tan ngêndhak gunaning janmi//	30. <i>segala pekerjaan ditekuni/ tidak ada yang dijauhinya/ dan juga mengetahui segala kata music dan lagu (menguasai bahasa yang baik)/ berpura-pura bodoh terhadap sastra (ilmu) dan/ baik (rendah hati) tata kramanya/ tidak meninggalkan kelebihan (keutamaan) manusia//</i>
31. mring pradånggå wasis/ wong ingkang mangkono kaki/ mbok manåwå iku biså/ nuduhakên kasajati/ kang ngawruhi pikir manah/ yèku kang ran Ahli Budi//	31. <i>pintar terhadap gamelan/ orang yang seperti itu Nak (Ngger)/ barangkali itu bisa/ menunjukan sejatinya/ yang menjelaskan pikir hati/ yaitu yang disebut Ahli Budi//</i>
32. prêmatiné pârå guru/ ing wêktu ingsun udani/ klêbu pasêmon talung bab/ kukilå rênå malipis/ Ki Bagus Sidik turirå/ paran Råmå pasêmon tri//	32. <i>pesan para guru/ yang saat ini akan aku jelaskan detail/ termasuk gambaran tiga bab/ burung, senang, halus / Ki Bagus Sidik berkata/ bagaimana tiga gambaran yang Ayah maksud//</i>
33. hambå nyuwun dunungipun/ Ki Wargåtåmå lingnyå ris/ iyå kaki dunungirå/ kukilå puniku pêksi/ kang pasthi guru samangkyå/ amusung lakuning pêksi//	33. <i>hamba mohon penjelasannya/ Ki Wargatama berkata dengan halus dan manis/ seperti ini Nak (Ngger) penjelasannya/ kukila (burung) itu burung/ yang pasti</i>

lajêngipun *tabel*

<i>Suntingan Standar</i>	<i>Terjemahan</i>
	<i>guru seperti itu/ mencontoh sifatnya burung//</i>
Pupuh 3 : Pocung (Kåcå 4)	Pupuh 3 : Pocung (Kåcå 4)
1. /---/ anggêluyur/ mung rékané dèn go laku/ sagung kang tumingal/ supâyå kèlu kang ati/ déné tanpå lèrèn wus pêsthi lumampah//	1. <i>Bepergian kesana-kemari/ yang inginnya dijadikan tujuan/ semua yang terlihat/ supaya mengesankan hati/ sedangkan tanpa istirahat sudah pasti berjalan//</i>
2. jroning mlaku/ niru lir wali tumungkul/ manåwå ngêlangak/ ingkang sinawang mung langit/ awang-awang uwung-uwung karsanirå//	2. <i>caranya berjalan/ menirukan seperti wali yang unggul/ apabila menoleh ke atas/ yang dilihatnya hanya langit/ keinginannya tinggi dan berlebihan//</i>
3. pamrihipun/ ånå awohing kang kèlu/ laju ngalap bêkah/ ngèlmu cuwil lan ginaib/ rêhning ålå puniku asipat murah//	3. <i>imbalannya/ ada hasilnya yang menghampiri/ lalu berharap supaya mendapatkan berkah/ ilmu yang retak dan gaib/ sebab yang buruk itu bersifat murah//</i>
4. dangu-dangu/ iyå ånå kang tumuntur/ laju ngalap bêkah/ sababé ngèlmu sacuwil/ pisan pindho nyåtå yèn kèh brêkahirå//	4. <i>lama-lama/ lantas ada yang terhanyut/ lalu berharap supaya mendapatkan berkah/ karena ilmunya hanya sekeping/ sekali ataupun dua kali terlihat banyak berkahnya//</i>
5. atinipun/ amêmpêng gènirå gluyur/ wus nyêraki kathah/ kasupèn lakuné dadi/ kêrêp manggon ing wismané pårå putrå//	5. <i>dalam hatinya/ sangat senang kesana-kemari (berkelana)/ sudah banyak yang didekati/ lupa dengan tujuannya/ sering tinggal di rumahnya para putra (murid)//</i>
6. dèn pisungsung/ tinurut anjalukipun/ pakarêmanirå/ lami-lami sâyå dadi/ pårå putrå lami-lami sâyå kêmbå//	6. <i>yang diharapkannya (berupa imbalan)/ dituruti keinginannya/ kesenangannya/ lama-lama semakin menjadi-jadi/ para putra (murid) lama-lama semakin ragu//</i>
7. pårå sunu/ jinalukå nora angsung/ mångkå pakarêman/ wus kabanjur angrakêti/	7. <i>para anak (murid)/ dimintapun tidak memberi/ padahal kesenangan/ sudah terlanjur</i>

lajêngipun *tabel*

<i>Suntingan Standar</i>	<i>Terjemahan</i>
kêtagiyan tékadé wurung dandanan//	<i>melekat/ dan ketagihan tetapi tekadnya tidak jadi dibenahi//</i>
8. ngèlmunipun/ tinapakakên tan payu/ luwéning padharan/ narimå sêgå sapiring/ pan mangkono angsaré laku kukilå//	8. <i>ilmunya/ diterapkanpun tidak laku/ laparnya perut/ menerima nasi sepiring/ begitulah kekuatannya hidupnya burung//</i>
9. sanggonipun/ êndi kang kêna cinucuk/ gyå kêrêp sinåbå/ nucuki karo gondholi/ saru nisthå nora pisan ginaliyå//	9. <i>dimanapun tempatnya/ yang mana bisa dipatuk/ segera sering didatangi/ mematuk dan mengambil sesuka hati/ buruk, nista (hina) jangan sekalipun memikirkannya//</i>
10. åpå namung/ wadhuké biså malênthung/ pakarêmanirå/ tan kêtang sathithik jangji/ wus kataman sanggon-goné laju néndrå//	10. <i>yang penting hanya/ perutnya bisa mengembang (kenyang)/ kesenangannya/ tidak perduli sedikit asalkan/ sudah tertampung nyaman dimanapun tujuan tidurnya//</i>
11. iku dudu/ mangunah lakuning ngèlmu/ dipunawasirå/ mring Sujånå wêtu iki/ durung pêsthi ngèlmunirå wus sanyåtå//	11. <i>itu bukan/ menggapai tujuannya ilmu/ harus kamu memperhatikan/ orang pandai saat ini/ belum tentu ilmunya sudah nyata//</i>
12. dyan dhêmukun/ gumuru ingkang linangkung/ ngèlmu sasêbrotan/ kéwålå ginawé gaib/ gyå ngalapdho dadi guru mrih tinutå//	12. <i>meskipun berdukun/ berguru kepada yang lebih unggul/ ilmu yang hanya sedapatnya/ hanya dibuat samar/ selanjutnya merangkap menjadi guru supaya ditiru//</i>
13. Sidik matur/ kadospundi dunungipun/ ngalapdho punikå/ Ki Wargåtåmå lingnyå ris/ angalapdho mangkéné ing dunungirå//	13. <i>Sidik berkata/ bagaimana maksudnya/ merangkap menjadi guru itu/ Ki Wargatama berkata dengan halus dan manis/ merangkap dadi guru itu maksudnya//</i>
14. anggêguru/ lagi sadhélå ambanjur/ ngalih gurunirå/ kang biså ganêp ngungkuli/ mring guruné kang (kåcå 5) dhingin ing sawusirå//	14. <i>berguru/ baru sebentar lantas/ pindah gurunya/ yang bisa lengkap melebihi/ terhadap gurunya yang pertama dan sesudahnya (kåcå 5) //</i>
15. biså antuk/ kang nyondhong karsanipun/ dyan mandhirèng tingkah/ sêsorah lawan sasami/	15. <i>bisa mendapatkan/ yang menyetujui kemauannya/ meskipun mandiri di dalam tindakannya/ berpidato kepada</i>

lajêngipun *tabel*

<i>Suntingan Standar</i>	<i>Terjemahan</i>
ngênês-ênêsing panggaliyé kang samyâ//	sesama/ membuat miris perasaan sesamanya//
16. amêrtamu/ marang wismanipun laju/ nindakakên wêwulang/ ing lair ginawé gaib/ ingkang laju korup laju puruhitâ//	16. bertamu/ tujuannya kerumahnya/ menjalankan pengajaran/ yang nyata dibuat samar/ yang dilakukannya supaya menjadi guru yang pantas//
17. nora rikuh/ dyan kadugâ dadi guru/ sawusé kalakwan/ sinêrêg marang kang paring/ pangakuné kang winulangakên punikâ//	17. tidak segan/ meskipun diduga menjadi guru/ sesudahnya tindakannya/ menyegerakan kepada yang memberi/ alasannya yang diajarkan seperti itu//
18. paringipun/ guruné ingkang rumuhun/ yèn kang dhingin tasnyâ/ wulangipun guru kang kari/ kang mangkono iku ratuning musibat//	18. pemberiaannya/ gurunya yang dahulu/ apabila yang pertama sudah selesai/ pelajarannya guru yang terakhir/ yang seperti itu adalah ratunya musibah//
19. iyâ iku/ nyatané karêp ing kalbu/ tan mikir kotaman/ anggêré nampani tindhih/ miwah abon-abon sawêtaranirâ//	19. yaitu/ sebenarnya keinginan dihati/ yang tidak memikirkan keutamaan/ asalkan menerima upah/ serta perlengkapan sementara//
20. mângkâ tuhu/ durung wruh lakuning ngèlmu/ Sidik aturirâ/ Râmâ guru rênâ inggih/ kadospundi dunungipun guru rênâ//	20. sesungguhnya/ belum mengetahui tujuannya ilmu/ Sidik berkata/ Ayah guru yang senang itu/ bagaimanakah yang dimaksud dengan guru yang senang//
21. kula nyuwun/ tédahan ingkang puniku/ Ajar Wargâtâmâ/ mèsêm angandikan aris/ guru rênâ puniku jalaranirâ//	21. saya mohon/ penjelasannya yang itu/ Ajar Wargatama/ tersenyum dan berkata dengan halus dan manis/ guru yang senang itu dikarenakan//
22. drajatipun/ asêpêsamun/ sêpi maring nalar/ nora kuwaté nadhahi/ angluwéné wadhuk laju ngémbâ-émbâ//	22. derajatnya/ sangat rendah/ sepi dalam pemikiran/ tidak kuat menerima/ laparnya perut tetapi berpura-pura//
23. lakunipun/ sujânâ kang uwis antuk/ drajat kanugrahan/ ing nginjên dèn waskithani/ wus nyâtâ mat sabarang kêkiwasirâ//	23. kisahnya/ orang pandai yang sudah mendapatkan/ derajat keselamatan/ saat melihat harus diketahui/ sudah jelas melihat bermacam keburukan//

lajêngipun *tabel*

<i>Suntingan Standar</i>	<i>Terjemahan</i>
24. iku banjur/ kadugå dumadi guru/ tan kêna wong nabdå/ ngraråså lakuning gaib/ dyan cumalak nambungi mèt rêsep ing tyas//	24. itu lantas/ diduga menjadi guru/ tidak bisa orang berbicara/ merasakan tujuan yang samar/ meskipun mendahului menyambung mencari kesenangan hati//
25. mamrih korup/ ing warsitané sabdå rum/ nulyå puruwitå/ mring anggané dèn rênani/ ing sabarang karsané kang puruhitå//	25. supaya sesuai/ terhadap nasihat dan perkataan yang halus dan manis/ sehingga yang berguru/ mereka harus menyukainya/ terhadap keinginanannya guru//
26. muhing ngunung/ tingkahé sangêt ginunggung/ wawêjanganirå/ panêmu sangking/ ing muridé kang waskithå panêmunyå//	26. bila dirasakan/ tindakannya sangat dipuji/ nasihatnya/ pemikirannya dari/ muridnya yang pandai pikirannya//
27. angganipun/ satuhuné tan wruh ngèlmu/ iku kawruhånå/ åjå kasusu nak mami/ sauripku iki durung wruh sanyåtå//	27. ia itu/ sesungguhnya tidak mengerti ilmu/ itu ketahuilah/ jangan tergesa-gesa anakku/ sepanjang hidupku ini sesungguhnya belum pernah kutemui//
28. pårå guru/ kang putus sabarang kawruh/ lan èmpêring lampah/ lêlakon kanggoning ngèlmi/ kang mupakat ing guru wêtu punikå//	28. para guru/ yang pandai segala ilmu/ dan bagaikan hidup/ perjalanan kegunaan ilmu/ yang disepakati guru di saat ini//
29. mung salugu/ tutur nêmpil wulangipun/ guruné ing ngarså/ tanpå nglakoni punapi/ dadi ngèlmu suwårå ing aranirå//	29. hanya apa adanya/ berkata sedikit pelajarannya/ gurunya di depan tanpa melakukan apapun/ menjadi ilmu suara namanya//
30. mångkå ngèlmu/ sayêktiné nganggo laku/ nglakoni supåyå/ sumurup dadining ngèlmi/ angurangi turu angurangi mangan//	30. padahal ilmu itu/ sesungguhnya menggunakan tindakan/ bertindak supaya/ mengerti bagaimana ilmu itu/ mengurangi tidur dan mengurangi makan//
31. sabar maklum/ kataman saktan barênjul/ mêmpeñg nambut karyå/ sakaryå-karyané amrih/ antuk pangan panganti-antining gêsang//	31. sabar dan maklum/ menemui keinginan tidak sama/ rajin bekerja/ bekerja apapun asalkan/ mendapat pangan sebagai penyambung hidup//
32. åjå amung/ sadinå-dinå galuyur/ mring gyaning præ putrå/ præluné	32. jangan hanya/ setiap hari kesana kemari/ pergi ke rumah para putra (murid)/ tujuannya

lajêngipun *tabel*

<i>Suntingan Standar</i>	<i>Terjemahan</i>
mamrih rijêki/ âjâ kongsi rêkâsâ manambut karya//	untuk mencari rizki/ jangan sampai bekerja keras//
33. iku dudu/ lakuning wong gayuh ngèlmu/ wêwulanganirâ/ asli sâkâ tutur nêmpil/ Bagus Sidik sumêlâ manis turirâ//	33. itu bukan/ perbuatannya orang yang menggapai ilmu/ pelajarannya/ asli dari sedikit perkataan/ Bagus Sidik menyela dengan perkataan yang manis//
34. kulâ nuwun/ Râmâ paran dunungipun/ pasêmon ping tigâ/ winastan guru malipis/ Wargâtâmâ aris pangandikanirâ//	34. saya mohon/ Ayah jelaskan maksudnya/ gambaran yang ketiga/ yang disebut guru yang halus/ Wargatama berbicara dengan halus dan manis//
35. iyâ kulup/ guru malipis puniku/ kang agampang ngrênah/ mring janmâ kang darbê kati/ ngalap bêrkah nora agé pinaringan//	35. iya Nak (Ngger)/ guru yang halus itu/ adalah yang mudah memberi nasihat/ terhadap manusia yang memiliki timbangan/ mengharap limpahan berkah tidak segera diberikan//
36. dèn but-êmbut/ supâyâ atiné riwut/ banjur gèlêm nékad/ rinakêt ing sabdâ wingit/ ingkang ngalap bêrkah jinalukan wragad//	36. diterus-teruskan/ supaya hatinya bergejolak/ lantas mau berbuat nekad/ dekat dengan perkataan yang menakut-nakuti/ yang mengharap limpahan berkah dimintai biaya//
37. dèn pêpatut/ mamrih kênané binubut/ tan kèndhat sung bat- bat / ngibarating bângsâ rungsit/ yèn wus kèrud rinakêtan ajrih wragad//	37. harus dicontoh/ supaya bisa diambil/ tanpa henti disebut- sebut/ ibaratnya sudah mendalam (sudah membudaya)/ apabila sudah terhanyut maka akan berdekatan takut dengan biaya//
38. tan binubut/ wragadirâ kinasut/ tanjaning kang wragad/ sinambut dhingin ginigit/ ginunturan ing sabdâ supadi kangkat//	38. tidak diambil/ biayanya tertutup/ yang menggunakan biaya/ disambut dahulu/ dijatuhi perkataan supaya keangkat//
39. amangikut/ sêbiting wragad rinayut/ pitunaning tékad / rinêgêm ing anggit-anggit/ sinêmayan pamêjangé kudu ngruwat//	39. mengikuti/ sedikit biaya diberikan/ hitungannya tekad/ digenggam dibuat-buat/ dijanjikan dan dinasihati harus diruwat//
40. wragadipun/ kang wus tinampi wus samun/ kêsaut pinangan/	40. biayanya/ yang sudah diterima sudah habis/ digunakan untuk

lajêngipun *tabel*

<i>Suntingan Standar</i>	<i>Terjemahan</i>
kinèn nyaré sarumiyin/ ywå kasusuan dhandhang mring wêwêjangan//	makan/ disuruh tidur hadulu/ jangan tergesa-gesa mengatakan baik dalam menasihati//
Pupuh 4 : Dhandhanggulå (Kåcå 6)	Pupuh 4 : Dhandhanggulå (Kåcå 6)
1. /---/ yèn wus akèh pawèwèhé nuli/ ngémbå-émbå ingkang wus utåmå/ mratélakaké wragadé/ kabèh ingkang wus katur/ durung biså mangké nglironi/ yèn mêmpeñg karsanirå/ kinèn malih jujul/ nusuli wragadirå/ yèn tan biså nusuli waragad malih/ kabanjur tan winêjang//	1. /---/ apabila sudah banyak pemberiannya lalu/ mengaku yang sudah utama/ menguraikan biayanya/ dari semua yang sudah diberikan/ apabila nanti belum bisa mengganti/ apabila besar keinginannya/ disuruh lagi mengembalikan/ memberikan lagi biayanya/ apabila tidak bisa memberikan lagi biaya/ akhirnya tidak diajar (nasihati)//
2. kawruhåná kang mangkåná kaki/ saluguné ngèlmuné kuciwå/ yêkti ngèlmu sèrèng méndé/ sångkå sayêktinipun/ mung ginawé lantaran urip/ lamun anambut karya/ myang ngawulèng Ratu/ kinurangan sandhang têdhå/ pakarêmanirå tan biså nyélaki/ amijil akalirå//	2. ketahuilah kamu yang seperti itu/ sesungguhnya ilmu kecewa/ sungguh ilmu kurang/ dari yang sesungguhnya/ hanya dibuat sebagai sarana untuk hidup/ seandainya bekerja/ dan mengabdikan kepada ratu/ kekurangan sandang dan pangan/ kesenangannya tidak bisa dihindari/ akhirnya munculah akalunya//
3. kang mangkono supayané asil/ Bagus Sidik umatur tumêngå/ kadospundi sajatiné/ hambå sumêrap guru/ amét garwå sémah ing murid/ mugi kajarwanåná/ kang Råmå lingnyå rum/ dhuh guru ingkang mangkåná/ tåndhå durung anjajah sabarang ngèlmi/ nora sastrå susilå//	3. yang seperti itu supaya mendapat hasil/ Bagus Sidik seraya berkata/ bagaimana yang sesungguhnya/ hamba melihat guru/ yang mencari istri kepada murid/ semoga diterangkan/ Sang Ayah berbicara dengan halus dan manis/ dhuh guru yang seperti itu/ tandanya belum mengetahui segala ilmu/ tidak berilmu (sastra) susila//
4. sastrå iku jènggèlènging warni/ wus satuhu kang kapårå nyåtå/	4. ilmu (sastra) itu untuk melihat berbagai macam kehidupan/

lajêngipun *tabel*

<i>Suntingan Standar</i>	<i>Terjemahan</i>
susilå iku patrapé/ angémbå-émå kang wus/ antuk sihé kang Måhå Sugsmi/ rèh maksih nèng jaman/ miwah umuripun/ kurang såkå wêwatêsan/ miwah durung nglakoni anandhang kingnis/ ngråså sanyatanirå//	sudah nyata dan sudah pasti nyata/ susila itu sikapnya/ berpura-pura yang sudah/ mendapat Kasih dari Tuhan/ karena masih ada di dunia/ dan umurnya/ kurang dari batasannya/ dan juga belum mengalami ujian/ merasakan yang sesungguhnya//
5. kèhing ngèlmu kasusu si ati/ dâýå-dâýå anuli antukå/ pangan kang gampang têkané/ banjur kênå pinuluk/ pikirirå kasor tan wasis/ mambêng tiwasing patrap/ kabanjur kalantur/ sarèhning maksih tarunå/ anuli ring supêkêt rakêting ati/ nêmpuh saruning tingkah//	5. banyaknya ilmu tergesa-gesa dalam hati/ mencari akal supaya segera mendapatkan/ pangan yang gampang datangnya/ supaya bisa langsung dimakan/ pikirannya nista tidak pandai/ sikapnya malang dan celaka/ akhirnya terlanjur/ karena masih muda/ sehingga melekat di hati/ menjalani perbuatan yang buruk//
6. guru ingkang mangkono puniki/ têmahané nandhang kasangsårå/ sanggoné kabéré-béré/ sawênèhånå guru/ kang ngupåýå wêtuning bukti/ ngidêri muridirå/ kéwålå kang cukup/ biså nyampêti ing karså/ dipunbruki yèn wus sudå kang rijêki/ nuli ngalih péncokan//	6. guru yang seperti itu/ akhirnya akan mendapat kesengsaraan/ dimanapun akan terlunta-lunta/ sepekerjaannya guru/ yang mengupayakan mendapat makan (mencari nafkah)/ mengelilingi muridnya/ hanya cukup itu saja/ bisa mencukupi keinginannya/ dibebani jika rizkinya sudah berkurang/ lalu berpindah ditempat lain//
7. ingkang pancén biså mituruti/ iku aran guru nir sasånå/ tanpå wismå ngèndi goné/ mampir kéwålå amung/ ånå manèh guru anami/ anggênthong ngumosikå/ Sidik aturipun/ Råmå paran wardinirå/ gênthong ngumos Wargåtåmå lingnyå ris/ gênthong ngumos punikå//	7. yang benar-benar bisa menuruti/ itu dinamakan guru yang tidak punya tempat tinggal/ tanpa rumah dimanapun/ hanya mampir saja/ ada lagi guru yang dinamakan/ bocor airnya/ Sidik berkata/ Ayah berilah penjelasannya/ bocor airnya lalu Wargatama berkata dengan halus dan manis/ bocor airnya artinya//
8. guru nampik manungså kang miskin/ lamun ingkang pruwitå	8. guru menolak manusia yang miskin/ seandainya yang

lajêngipun tabel

<i>Suntingan Standar</i>	<i>Terjemahan</i>
malarat/ ora akèh bidunyané/ trapé têkå tumambuh/ nanging ora bangêt cinêngil/ pamrihé åjà kêmbå/ rêmbês-êmbêsipun/ kêdhik-kêdhik anggénirå/ bisa rêmbês ginawé sambèn anganti/ kang akèh dunyanirå//	berguru miskis/ tidak banyak hartanya/ sikapnya pura-pura tidak tahu/ tetapi tidak terlalu buruk/ harapannya jangan ragu/ sumber dananya/ sedikit demi sedikit yang penting/ bisa diserap olehnya dibuat untuk sampingan sambil menunggu/ yang kaya hartanya//
9. dyan jinênggung saking sabdå manis/ kumarampyang sumringahå tanggap/ nambung béngkas panggunggungé/ supâyå bisa korup/ mring panuntun asas tisanti/ santi murkaning driyå/ kang kêlantur- lantur/ tumuntur lêjar ambayar/ artå arti tinêkênan maring ati/ tatas tanpå was-uwas//	9. meskipun disuarakan dengan perkataan yang manis/ ramai dan menjawab dengan raut wajah yang bahagia/ menyambung pujiannya yang terakhir/ supaya bisa menjadi pantas/ terhadap tuntunan asas tiga do'a/ do'a dari amarah diri/ yang berkepanjangan/ mengikuti hilangnya kesedihan pembayaran/ uang yang mendesak hati/ benar-benar tidak khawatir//
10. Bagus Sidak aturirå manis/ nuwun Råmå kawulå wuningå/ guru galuyur patrapé/ botên jênak alungguh/ datan asêsaré ing pasthi/ bêtah acêgah dhahar/ mung saré tuwajuh/ tanpå garwå tanpå wismå/ sanggèn-gèné mung saré dhumatêng bukti/ sawêtawis acêgah//	10. Bagus Sidak berkata dengan manis/ apakah yang Ayah minta saya mengetahui/ guru yang tindakannya suka pergi kemanapun/ tidak tenang jika duduk/ tidak tidur dengan pasti/ tahan tidak makan/ hanya benar-benar tidur/ tidak mempunyai istri dan tidak mempunyai rumah/ dimanapun hanya tidur terhadap makan/ kadang-kadang dapat mencegah//
11. purunipun lumêbêt ing pasthi/ lamun dipunaturi kang ngarså/ anyuwun ngalap bêrkahé/ Wargåtåmå lingipun/ kang mangkono puniku kaki/ jalarané ing ngarså/ duk anampi ngèlmu/ saking guruné ing ngarså/ datan sinung dumununging ingkang ngèlmi/ amung kinèn ngupâyå//	11. maunya mendapatkan yang pasti/ apabila dipanggil yang terdahulu/ meminta dan mengharap berkah/ Wargatama berkata/ yang seperti itu Nak/ karena yang didepan/ ketika menerima ilmu/ dari gurunya yang dahulu/ tidak diberi

lajêngipun *tabel*

<i>Suntingan Standar</i>	<i>Terjemahan</i>
	<i>penjelasan tentang ilmu/ hanya disuruh mencari//</i>
12. sangkaå sik tyasirå pribadi/ mångkå guru kang mulang magkånå/ sayêkti anggané dhéwé/ tan wruh ing dunungipun/ dadi sampyuh guru lan murid/ nampi wulang kêmandhang/ swårå kumarumpyung/ nora wruh panggonanirå/ rumangsané yèn ngèlmu puniku gampil/ katêlahé anglambrang//	12. mulailah terlebih dahulu dari hati pribadi/ padahal guru yang mengajar seperti itu/ sesungguhnya dirinya sendiri/ tidak mengerti maksudnya/ jadi sama bobotnya antara guru dan murid/ menerima pelajaran lewat suara/ suara yang keras/ tidak mengerti tempatnya/ dipikirnya jika ilmu itu mudah/ kebiasaannya pergi kemana saja (berkelana)//
13. yèn amêjangaké maring ngèlmi/ nora bédå lawan gurunirå/ kinèn anggolèki dhéwé/ tan wus caturcinatur/ kang cinatur anggå pribadi/ paran tâ bisanirå/ pamané wong iku/ biså golèki priyånggå/ nora susah puruwitå pèsthi wasis/ pruwitå kinaryåå//	13. apabila memberi nasihat tentang ilmu/ tidak berbeda dengan gurunya/ disuruh mencari sendiri/ sudah tidak bercerita/ yang diceritakan dirinya sendiri/ apa yang dibisanya/ seandainya orang itu/ bisa mencari dirinya sendiri/ tidak perlu berguru pasti sudah pandai/ guru itu bekerjalah//
14. lamun sirå puruwitå kaki/ amiliyå ing sabiså-biså/ ingkang wus akèh umuré/ bécik martabatipun/ Bagus Sidik ngarirå manis/ Råmå paran artinyå pramatining laku/ Wargåtåmå angandikå/ iyå kaki pramatining laku iki/ kang bécik martabatnyå//	14. seandainya kamu berguru Nak/ sebisa mungkin pilihlah/ yang sudah berumur/ baik martabatnya/ Bagus Sidik berkata manis/ Ayah apa artinya bagus sikapnya/ Wargatama berkata/ iya Nak bagus sikapnya itu/ yang baik martabatnya//
15. awêwismå kanthi garwå siwi/ kaabdékên marang (kåcå 7) Sri Naréndrå/ iyå sapangkat-pangkaté/ maksih ngawulèng ratu/ wismanirå ngrêsèpkên ati/ gumrining latarirå/ nora nånå uwuh/ nora tinggal ing saréngat/ sapolahé tiniruså maning janmi/ bêtah wungu lan lênggah//	15. mempunyai rumah, istri, dan anak/ mengabdikan terhadap ratu (kåcå 7)/ bagaimanapun kedudukannya/ masih mengabdikan terhadap ratu/ rumahnya nyaman dipandang/ bersih halamannya/ tidak ada sampahnya/ tidak meninggalkan syari'at/ tindakannya diteruskan lagi oleh orang/ tahan bangun dan duduk (terjaga)//

lajêngipun *tabel*

<i>Suntingan Standar</i>	<i>Terjemahan</i>
16. karêmané guyon lan raré lit/ miwah uning sandining dwiasthâ/ lumaku kapujanggané/ sagung pakaryan putus/ yèku kang aran pruwitan bêcik/ nisthâ madyâ utâmâ/ rinêgên tan korup/ marang sagung pakarêman/ yèku ingkang mêmayu harjaning nagri/ pantês ginuronan//	16. kesenangannya bercanda dengan anak kecil/ dan mengerti gambaran dwiastha / pandai dalam bersastra/ semua pekerjaan dikuasainya/ yaitu yang dinamakan guru yang baik/ nista (hina), madya (sedang) dan utama/ dihargai dan tidak sesuai/ terhadap segala kesenangannya/ yaitu yang menjaga kesejahteraan Negara/ pantas dijadikan guru//
17. Sidik matur Râmâ kadospundi/ dunungipun sandining dwiasthâ/ Wargâtâmâ andikané/ dwiasthâ batinipun/ dwi kêkalih kawulâ Gusti/ iyâ kakêkatirâ/ déné lairipun/ kodrat kalawan iradat/ tâtâ kramaning iku ratu patih/ kang asthâ bab sapisan//	17. Sidik berkata Ayah bagaimana/ penjelasan gambaran dwiastha/ Wargatama berkata/ dwiastha itu batinnya/ dwi adalah dua yaitu hamba dan Tuhan/ iya hakikatnya/ sedangnya yang lahiriah/ kodrat dan iradat/ tata krama itu adalah ratu dan patih (tata krama itu adalah yang menjadikan orang terlindungi)/ yang astha (delapan) yang pertama adalah//
18. kudu manut paréntahé Gusti/ kaping kalih wruh têkaning pangan/ dipunrumangsâ nikmaté/ kang kaping têlu kudu/ jroning urip ngupâyâ bukti/ ping pat nut tâtâ gâmâ/ paréntahing Ratu/ ping limâ panganggonirâ/ âjâ nganti angémbâ mring pârâ Gusti/ ping nêtm wruhâ ing kadang//	18. harus menjalankan perintah Tuhan/ yang kedua mengerti datangnya pangan/ dan disyukuri nikmatnya/ yang ketiga harus/ di dalam hidup harus mencari makan/ yang keempat patuh terhadap aturan agama/ perintahnya Tuhan/ yang kelima tempat tinggalnya/ jangan sampai menirukan para atasan/ yang keenam mengertilah terhadap saudara, teman, dan sesama (menjaga persaudaraan)//
19. kaping pitu dèn srêgêp sumiwi/ ing Sang Prabu manâpâ ngawulâ/ ping wolu bisâ agawé/ marang lêmêsing têmbung/ Sidak gantya umatur aris/ Râmâ hambâ uningâ/ raré dados guru/	19. yang ketujuh harus rajin menghadap/ kepada Sang Ratu ataupun sesama (bisa menghormati ratu dan sesamanya)/ yang kedelapan harus bisa menggunakan/

lajêngipun tabel

<i>Suntingan Standar</i>	<i>Terjemahan</i>
dèrèng gègriyâ priyânggâ/ tan ngawulâ ing Ratu karyané naming/ bêrah pakaryan kasar//	perkataan yang halus (santun)/ Sidak bergatian berkata dengan halus dan lembut/ anak menjadi guru/ belum memiliki rumah sendiri/ tidak mengabdikan kepada ratu pekerjaannya hanya/ buruh pekerjaan kasar//
20. Wargâtâmâ gumujêng lingnyâ ris/ iku dudu guru iku aran/ dirgâ mumuk bangsat amoh/ gampang pèthèkanipun/ kurang sandhang kurang rijêki/ gumêndhung mrih tinutâ/ dènirâ ngêbungkus/ mulêk sinrang ing marutâ/ lêng-ulêngan ngumamêng grânâ matuki/ karya singiting râgâ//	20. Wargatama tertawa dan berkata dengan halus dan manis/ itu bukan guru itu dinamakan/ sangat bodoh dan kurang ajar/ gampang ditebak/ kurang sandang dan kurang rizki/ sombong supaya ditiru/ caranya membungkus/ rumit terhespas oleh angin (tidak masuk)/ campur-aduk perkataan dan nafasnya sehingga menyebabkan batuk/ membuat susahnyanya diri//
21. nora luwih pituturku kaki/ pambudimu ing wêtuning pangan/ sêtitèknâ pakolèhé/ abot-abot satuhu/ wong ambudi wêtuning bukti/ anané laku nisthâ/ wong kadènyâ luru/ ing wêtuning sandhang têdhâ/ ing tokité wong ngawulâ jêng sinipi/ amung ngèngèr kéwâlâ//	21. tidak lebih nasihatku Nak/ pemikiranmu terhadap keluarnya pangan (mencari nafkah)/ ingat-ingatlah yang didapat/ memang berat/ orang mencari keluarnya pangan (mencari nafkah)/ adanya berbuat nista (hina)/ orang seperti mengais/ saat keluarnya sandang dan pangan (mencari nafkah)/ kepada tauhidnya orang yang mengabdikan terhadap ratu/ hanya menumpang saja//
22. sandhang têdhâ ngupâyâ pribadi/ pangan sangking paringing Narèndrâ/ ginawé pusâkâ baé/ kinaryâ jagi prêlu/ yèn nampèni dhawuhing Gusti/ makajang pasisiran/ bisââ kacukup/ nora kongsi kathèthèran/ âjâ amung wêtuning sandhang myang bukti/ karya nuruti hâwâ//	22. sandang dan pangan itu dicari sendiri/ pangan dari pemberian ratu/ dibuat sarana saja/ digunakan untuk menjaga kebutuhan/ apabila menerima perintah ratu/ semua berkumpul di padang pasir/ tidak sampai keteteran/ jangan hanya keluarnya sandang dan pangan (mencari nafkah) menuruti hawa nafsu//

lajêngipun *tabel*

<i>Suntingan Standar</i>	<i>Terjemahan</i>
23. rinå wengi kang dèn olak-alik/ ing pamêtu paringé Sang Nåtå/ nora niat nambut gawé/ nglakoni sébå tungguk/ pijêr pamit piapi sakit/ ngrasanå marang déså/ kêbal pajêgipun/ yèn wus olèh andrawinå/ sâyå kêsèd sébå tunggukan ginalih/ tansah kulinèng sudrå//	23. pagi dan malam yang dicari/ pemberiaannya Sang Ratu/ tidak berniat untuk bekerja/ yang dilakukan datang ke rumahnya atasan/ selalu ijin berpura-pura sakit/ krasan di desa/ kebal pajaknya/ apabila sudah mendapatkan kekayaan/ semakin malas datang ke rumahnya atasan dirasa/ selalu terbiasa nista (hina)//
24. lawan ånå panggawé ngaurip/ ing kang langkung angèl patrapirå/ wong maoni barang gawé/ sak ånå-ananipun/ barang catur myang barang warni/ maoni wêwangunan/ iku angèl tuhu/ ing lairé wus mupakat/ nora nånå panggawé kang luwih gampil/ lir wong maoni ikå//	24. tidak ada pekerjaan dikehidupan/ yang lebih sulit tindakannya/ orang mengkritik segala macam yang dikerjakan/ seada-adanya/ berupa perkataan ataupun yang lainnya/ mengkritik keadaan/ sesungguhnya itu sulit/ dilahirnya sudah sepakat/ tidak ada pekerjaan yang lebih mudah/ seperti orang mengkritikmu//
25. nanging têmên angèling pakarti/ pan anané maoni punikå/ tau nglakoni anggané/ kåyå ing kang sinaru/ åjå kåyå wêtu puniki/ calcul wêtuning lésan/ anggané tanpå pêcus/ kumrêcêk waonanirå/ rêbut unggul wanguné anggané wasis/ tau nglakoni karya//	25. tetapi sungguh sulitnya pekerti/ dengan adanya kritikan itu/ ia pernah melakukan/ seperti yang tidak sopan/ jangan seperti saat ini/ mudah mengeluarkan perkataan (bicara) tanpa dipikirkan/ ia tidak becus/ tidak jelas kritikannya/ merebutkan yang pantas unggul yang pintar/ pernah melakukan pekerjaan//
26. kang winaon jêbul mung nèng lathi/ anêtêpi manåwå manungså/ nora rênå lamun kasor/ putrå kalih andhêku/ nampi wulanging rèng Sudarmi/ sakålå sami gagas/ kadadéyanipun/ ing sabên dinå tan kèndhat/ Wargåtåmå wêwulang mring putrå kalih/ énggalé kang caritå//	26. yang dikritik ternyata hanya di bibir/ memastikan jika manusia/ tidak senang apabila nista (hina)/ kedua putra menunjuk/ menerima pelajaran dari ayahnya/ seketika semua mempedulikan/ kejadiannya/ setiap hari tanpa putus/ Wargatama mengajarkan kepada kedua putranya/ singkat cerita//

lajêngipun *tabel*

<i>Suntingan Standar</i>	<i>Terjemahan</i>
27. Wargâtâmâ rêhning wus awanci/ mapat marang ing kamoksanirâ/ dumugi wêwatêsanyo/ mulih mring angsalipun/ putrâ kalih sampun rumanti/ bêrsihi jisimirâ/ ing Râmâ tumuntus/ sirâ Nyai Wargâtâmâ/ duk tinilar ing guru laki bok Nyai/ kalangkung susahirâ//	27. <i>Wargatama karena sudah tiba saatnya/ meninggal dunia/ sudah sampai batasnya/ pulang keasalnya (menghadap Tuhan)/ kedua putranya sudah bersiap/ membersihkan jasadnya/ ayahnya sudah selesai/ Nyai Wargatama/ ketika ditinggal suaminya Bok Nyai sangat susah//</i>
28. mulat putrâ kalih pan wus wanci/ gyâ tinilar maring ramanirâ/ kalârâ-lârâ atiné/ énggalé pun angwuwus/ Nyai Wargâtâmâ ngêmasi/ dumunul mring kamoksan / raré kalih wau/ kalangkung susah ing nâlâ/ dèrèng sémah tinilar ing yayah bibi/ sangêt kothênging driyâ//	28. <i>melihat kedua putranya yang sudah berumur/ lalu ditinggal oleh ayahnya/ sakit sekali hatinya/ singkat cerita akhirnya/ Nyai Wargatama meninggal/ menghadap Tuhan/ kedua anak tadi/ sangatlah susah hatinya/ belum beristri ditinggal ayah dan ibu/ sangat bingung hatinya//</i>

b. Cathêtan Terjemahan Teks Sêrat Wignyâtâyâ

Cathêtan *terjemahan* inggih mênika wujud tanggêl jawab ngéngingi asiling ndamêl *terjemahan teks Sêrat Wignyâtâyâ*. Cathêtan *terjemahan* dipundamêl kanggé ngandharakên têmbung-têmbung ing salêbêting *teks* ingkang botên sagêd dipuntêgêsi kanthi *harfiah*.

1) Sêsêbutaning Gusti (Tuhan)

Wontên salêbêting *teks Sêrat Wignyâtâyâ* mênika dipunsêbutakên têtêmbungan ingkang atêgês roh ingkang mâhâ sampurnâ, utawi panguwasaning jagad (Allah, Hyang, Hyang Widhi, Hyang Suksmâ, Hyang Suksmâ). Sêsêbutan mênika nêdahakên dâya pangaribâwâ saking *teks Sêrat Wignyâtâyâ* sâhâ kanggé jumbuhakên paugêran sêkarpun.

2) Sêsebutaning Ratu

Wontên salêbêting *teks Sêrat Wignyâtâyâ* mênikâ dipunsêbutakên têtêmbungan ingkang atêgês ratu (Sang Aji, Sri Nârâpati, Sri Naréndrâ, Naréndrâ, Sang Nâtâ, Nâtâ, Gusti). Sêsebutan mênikâ nêdahakên dâya pangaribâwâ saking *teks Sêrat Wignyâtâyâ* sâhâ kanggé jumbuhakên paugêran sêkaripun.

3) *Wignyâtâyâ*

Têmbung '*Wignyâtâyâ*' ingkang dados irah-irahaning sêrat mênikâ botên dipuntêgêsi, amargi ing *teks .../ngong gêbêng nêng Wignyâtâyâ/...* mênikâ têmbung '*Wignyâtâyâ*' minangkâ naminipun *naskah*.

4) Sapincuk

Sapincuk ing salêbêting *teks Sêrat Wignyâtâyâ* mênikâ .../sinungan sêkul sapincuk/... mênikâ botên dipun-*terjemahaken*. Amargi pincuk mênikâ têngsipun godhong gêdhang ingkang dipuntêkuk sartâ dipunbitingi ing ngandhap lancip dipunginakakên kanggé wadhah sêkul.

7. **Konsep Nisthâ, Madyâ, sâhâ Utâmâ ing Salêbêting *Teks Sêrat Wignyâtâyâ***

Panalitèn mênikâ ngandharaken bab *konsep* nisthâ, madyâ, sâhâ utâmâ ing salêbêting *teks Sêrat Wignyâtâyâ*. Wontên ing panalitèn mênikâ ngandharakên kadospundi cak-cakanipun tumindakipun tiyang ingkang asipat nisthâ, madyâ, sâhâ utâmâ. Tumindak nisthâ utawi kasor mênikâ kêdah dipunsingkiri. Tumindak madyâ mênikâ tumindak ingkang sêdhêngan tumrap ing bêbudèn. Tumindak ingkang utâmâ mênikâ tumindak ingkang bêcik utawi linuwih tumrap ing bêbudèn. Satêmah tumindak utâmâ mênikâ sasagêd-sagêdipun dipuntindakakên kanggé nggayuh

kautaman. Wondéné titikanipun *konsep* nisthå, madyå, sårå utåmå ing salêbêting *teks Sêrat Wignyåtåyå* kados ingkang kaandharakên ing *tabel indikator* ngandhap mênika.

Tabel 30: Konsep Nisthå, Madyå, sårå Utåmå ing Salêbêting Teks Sêrat Wignyåtåyå

No.	Kategorisasi Jinising Tumindak	Asipat	Indikator		Katêrangan
			Teks	Terjemahan	
Nisthå, Madyå, sårå Utåmå Tumrap Manungså					
1.	Nisthå	-/ wong anilar tåtå krami/ nisthå lakuning urip/ tangèh kotamaning laku/ yèn tuwå-tuwå tuwas/ yèn tarunå mudhå tuni/ sêsunuan nyak-nyak karya lupå//	/ orang yang meninggalkan tata krama/ akan nista dalam tujuan hidupnya/ sangat jauh dari tujuan keutamaan/ jika tua celaka/ jika masih muda merugi/ anak-anak tidak sopan dan lupa dalam tata krama//	Sin, 5, 3-9
		/ ciri saruning rågå/ manåwå tanpå ling-aling/ nglêlingsêmi karya rikuh ing paningal//	ciri-ciri raga yang tidak sopan/ adalah apabila tanpa penutup/ memalukan dan tidak enak bila dipandang//	Sin, 11, 7-9
			lamun wong cilik kèwålå/ karya wismå gêng myang bécik/	sedangkan apabila orang kecil/ membuat rumah besar dan baik/	Sin, 14, 1-6

lajêngipun tabel

No.	Kategorisasi Jinising Tumindak	Asipat	Indikator		Katêrangan
			Teks	Terjemahan	
			ngungkuli sapâdhâ-padhâ/ sasâmâ-samaning abdi/ pêsthi ora lêstari/ sangsarane kang jumanggut/....	itu bisa menandingi sesamanya/ sesama abdi (bawahan)/ hal itu pasti tidak baik/ maka sengsara yang akan mengikuti/	
		/utawâ sandhangirâ/ yèn saru tinoning janmi/ iku sirâ dadi tan ngéman mring ragâ//	atau sandhangnya (pakaianya)/ apabila tidak sopan dipandang manusia/ berarti kamu menjadi orang yang tidak sayang terhadap ragamu//	Sin, 17, 7-9
			wong saru sandhanganirâ/ antuk durâkâ ping kalih/ sapisan mring Sri Naréndrâ/ ping kalih marang sasami/....	orang yang tidak sopan pakaianya itu/ akan mendapatkan dosa berlipat/ yang pertama dosa terhadap ratu/ dan yang kedua dosa terhadap sesamanya/	Sin, 18, 1-4

lajêngipun tabel

No.	Kategorisasi Jinising Tumindak	Asipat	Indikator		Katrangan
			Teks	Terjemahan	
		/håwå mangan turu arip/ nyandhang bêcik mangan énak/ lumuh marang ing pakarti//	<i>nafsu makan tidur dan mengantuk/ berpakaian bagus dan makan enak/ malas terhadap pekerjaan//</i>	Kin, 6, 4-6
			karyané mung mangan turu/....	<i>pekerjaannya hanya makan dan tidur/....</i>	Kin, 7, 1
		/ dhodhogi sakèh ing wismå/ mung nêmbung anyuwun paring//	<i>/ mengetuk pintu banyak rumah/ hanya untuk meminta- minta//</i>	Kin, 9, 5-6
			ing picis utawi sêkul/ nora nyuwun dadi pyayi/ sugih artå lan busånå/ sagon-goné nyuwun bugti/ yèn wus antuk kèh didhahar/ puniku karêping ati//	<i>meminta uang atau nasi/ tidak meminta menjadi priyayi (pejabat)/ kaya uang dan pakaian/ dimanapun minta makan/ apabila sudah mendapatkan banyak lalu dimakan/ itu yang menjadi keinginan hati//</i>	Kin, 10, 1-6

lajêngipun tabel

No.	Kategorisasi Jinising Tumindak	Asipat	Indikator		Katrangan
			Teks	Terjemahan	
2.	Madya	-	galuyur datan pawigih/ sayêkti ngupayâ pangan/	berkelana tanpa takut/ demi mencari makan (pangan)/	Sin, 26, 2-3
			anggêluyur saparannya/ tan anjaluk sugih-sigih/ sandhang bêcik wismâ éndah/ kang jinaluk amung bukti//	berkelana kemana saja/tanpa meminta kekayaan/ pakaian bagus dan rumah yang indah/ yang diminta hanyalah makan//	Kin, 8, 1-6
		/iyâ kudu sawatara/ iyâ mangan iyâ guling/ iyâ kudu nambut karya/ supayané antuk bukti//	sebaiknya hanya seperlunya/ iya makan dan juga tidur/ dan juga harus bekerja/ supaya mendapat makan//	Kin, 11, 3-6
3.	Utama	-/dadi wruh kodrat iradat/ lan traping kawula Gusti/	sehingga mengetahui kodrat dan iradat/ dan menerapkan kawula Gusti (hamba dan Tuhan)/	Kin, 12, 3-4
			lan gêbenganing pra guru/ kang wus buntas maring ngèlmi/	dan pegangan para guru/ yang sudah tuntas ilmunya/	Kin, 27, 1-6

lajêngipun tabel

No.	Kategorisasi Jinising Tumindak	Asipat	Indikator		Katêrangan
			Teks	Terjemahan	
			têgêsé buntas punikâ/ nambung béngkas tan katawis/ darbé laku bêtah lênggah/ lawan bêtah nora guling//	yang dimaksud tuntas itu adalah/ menyambung ketidaktahuan/ mempunyai sikap tahan untuk terjaga/ dan tahan untuk tidak tidur//	
			yan kabèh kawruh sumurup/ marang kèh dunung mumpuni/ lan pamangané tan granggsang/ tanpå ngakarêman tuwin/ tabêri paring nugrahâ/ lire nugrahâ puniki//	apabila mengetahui semua ilmu/ dan semua pengetahuan mumpuni/ dan keinginan untuk makan tidak berlebihan/ tanpa keinginan dan/ gemar memberi keselamatan/ maksudnya keselamatan itu//	Kin, 28, 1-6
			ambênêrkên wong kaliru/ tingkahé kang tan sayogi/ juwèh karya rêsep ing tyas/	membenarkan orang yang salah/ tindakannya yang tidak pantas/ banyak bicara untuk membuat senangnya hati/	Kin, 29, 1-6

lajêngipun tabel

No.	Kategorisasi Jinising Tumindak	Asipat	Indikator		Katrangan
			Teks	Terjemahan	
			maksih ngawulå Sang Aji/ lan ora tilar agåmå/ kiwå têngen anêtêpi//	masih menjadi hamba Sang Ratu/ dan tidak meninggalkan agama/ baik dan buruk dijalani//	
			sabarang pakaryan muluk/ tan ånå dipunwêgahi/ tur wruh têmbung gêndhing têmbang/ ambodho mring sastrå tuwin/ nêkung tåtå kramanirå/ tan ngêndhak gunaning janmi//	segala pekerjaan ditekun/ tidak ada yang dijauhinya/ dan juga mengetahui segala kata musik dan lagu (menguasai bahasa yang baik)/ berpura- pura bodoh terhadap sastra (ilmu) dan baik (rendah hati) tata kramanya/ tidak meninggalkan kelebihan (keutamaan) manusia//	Kin, 30, 1-6
			mring pradånggå wasis/ wong ingkang mangkono kaki/ mbok manåwå iku biså/	pintar terhadap gamelan/ orang yang seperti itu Nak (Ngger)/ barangkali itu bisa/	Kin, 31, 1-6

lajêngipun tabel

No.	Kategorisasi Jinising Tumindak	Asipat	Indikator		Katêrangan
			Teks	Terjemahan	
			nuduhakên kasajati/ kang ngawruhi pikir manah/ yèku kang ran Ahli Budi//	menunjukkan sejatinya/ yang menjelaskan pikir hati/ yaitu yang disebut Ahli Budi//	
Nisthå, Madyå, sårå Utåmå mliginipun tumrap Guru					
1.	Nisthå	Kukilå	/---/ anggêluyur/ mung rékané dèn go laku/ sagung kang tumingal/ supåyå kèlu kang ati/ déné tanpå lèrèn wus pèsthi lumampah//	Bepergian kesana-kemari/ yang inginnya dijadikan tujuan/ semua yang terlihat/ supaya mengesankan hati/ sedangkan tanpa istirahat sudah pasti berjalan//	Poc, 1, 1-5
			jroning mlaku/ niru lir wali tumungkul/ manåwå ngêlangak/ ingkang sinawang mung langit/ awang- awang uwung- uwung karsanirå//	caranya berjalan/ menirukan seperti wali yang unggul/ apabila menoleh ke atas/ yang dilihatnya hanya langit/ keinginannya tinggi dan berlebihan//	Poc, 2, 1-5
			pamrihipun/ ååå awohing kang kèlu/	imbalannya/ ada hasilnya yang menghampiri/	Poc, 3, 1-5

lajêngipun tabel

No.	Kategorisasi Jinising Tumindak	Asipat	Indikator		Katêrangan
			Teks	Terjemahan	
			laju ngalap bêrkah/ ngèlmu cuwil lan ginaib/ rèhning âlå puniku asipat murah//	lalu berharap supaya mendapatkan berkah/ ilmu yang retak dan gaib/ sebab yang buruk itu bersifat murah//	
			dèn pisungsung/ tinurut anjaluhipun/ pakarêmanirå/....	yang diharapkannya (berupa imbalan)/ dituruti keinginannya/ kesenangannya/	Poc, 6, 1-3
			ngèlmunipun/ tinapakakên tan payu/ luwéning padharan/ narimå sêgå sapiring/ pan mangkono angsaré laku kukilå//	ilmunya/ diterapkanpun tidak laku/ laparnya perut/ menerima nasi sepiring/ begitulah kekuatannya hidupnya burung//	Poc, 8, 1-5
			sanggonipun/ êndi kang kêna cinucuk/ gyå kêrêp sinåbå/ nucuki karo gondholi/....	dimanapun tempatnyå/ yang mana bisa dipatuk/ segera sering didatangi/ mematuk dan mengambil sesuka hati/	Poc, 9, 1-4
		/ tan mikir kotaman/	yang tidak memikirkan	Poc, 19, 3-5

lajêngipun *tabel*

No.	Kategorisasi Jinising Tumindak	Asipat	Indikator		Katêrangan
			Teks	Terjemahan	
			anggêré nampani tindhîh/ miwah abon-abon sawêtaranirâ//	/ keutamaan/ asalkan menerima upah/ serta perlengkapan sementara//	
		Rêna	mamrih korup/ ing warsitané sabdâ rum/ nulyâ puruwitâ/ mring anggané dèn rênani/ ing sabarang karsané kang puruhitâ//	berharap sesuai/ terhadap nasihat dan perkataan yang halus dan manis/ sehingga yang berguru/ mereka harus menyukainya/ terhadap keinginannya guru//	Poc, 25, 1-5
			muhing ngunung/ tingkahé sangêt ginunggung/ wawêjanganirâ/ panêmu sangking/ ing muridé kang waskithâ panêmunyâ//	Bila dilihat / tindakannya sangat dipuji/ nasihatnya/ pemikirannya dari/ muridnya yang pandai pikirannya//	Poc, 26, 1-5
			angganipun/ satuhuné tan wruh ngèlmu/....	ia itu/ sesungguhnya tidak mengerti ilmu/...	Poc, 27, 1-2

ajêngipun tabel

No.	Kategorisasi Jinising Tumindak	Asipat	Indikator		Katêrangan
			Teks	Terjemahan	
		/tutur nêmpil wulangipun/guruné ing ngarsa/ tanpa nglakoni punapi/	/berkata sedikit pelajarannya/ gurunya di depan tanpa melakukan apapun/	Poc, 29, 2-4
		Malipis	.../guru malipis puniku/ kang agampang ngrénah/ mring janmâ kang darbé kati/ ngalap bêrkah nora agé pinaringan//	/guru yang halus itu/ adalah yang mudah memberi nasihat/ terhadap manusia yang memiliki timbangan/ mengharap berkah tidak segera diberikan//	Poc, 35, 2-5
		/rinakêt ing sabdâ wingit/ ingkang ngalap bêrkah jinalukan wragad//	/dekat dengan perkataan yang tajam/ yang mengharap berkah dimintai biaya//	Poc, 36, 4-5
		/ tanjaning kang wragad/ sinambut dhingin ginigit/ ginunturan ing sabdâ supadi kangkat//	/ yang menggunakan biaya/ disambut dahulu/ dijatuhi perkataan supaya keangkat//	Poc, 38, 3-5

lajêngipun *tabel*

No.	Kategorisasi Jinising Tumindak	Asipat	Indikator		Katrangan
			Teks	Terjemahan	
			<p>/----/ yèn wus akèh pawèwèhé nuli/ ngémbâ-émâ ingkang wus utâmâ/ mratélakaké wragadé/ kabèh ingkang wus katur/ durung bisâ mangké nglironi/ yèn mêmêng karsanirâ/ kinèn malih jujul/ nusuli wragadirâ/ yèn tan bisâ nusuli waragad malih/ kabanjur tan winêjang//</p>	<p>/----/ apabila sudah banyak pemberiannya lalu/ mengaku yang sudah utama/ menguraikan biayanya/ dari semua yang sudah diberikan/ apabila nanti belum bisa mengganti/ apabila besar keinginannya/ disuruh lagi mengembalikan/ memberikan lagi biayanya/ apabila tidak bisa memberikan lagi biaya/ akhirnya tidak diajar (nasihati)//</p>	Dha , 1, 1-10
		Guru Amét Sémah Garwâ ing Murid	<p>..../ dhuh guru ingkang mangkânâ/ tândhâ durung anjajah sabarang ngèlmi/ nora sastra susilâ//</p>	<p>/ dhuh guru yang seperti itu/ tandanya belum mengetahui segala ilmu/ tidak berilmu (sastra) susila//</p>	Dha , 3, 8-10
			<p>..../ miwah umuripun/ kurang sâkâ wêwatêsan/</p>	<p>/ dan umurnya/ kurang dari batasannya/</p>	

lajêngipun tabel

No.	Kategorisasi Jinising Tumindak	Asipat	Indikator		Katrangan
			Teks	Terjemahan	
			miwah durung nglakoni anandhang kingnis/ ngraså sanyatanirå//	dan juga belum mengalami ujian/ merasakan yang sesungguhnya//	Dha , 4, 7- 10
			kèhing ngèlmu kasusu si ati/ dāyå- dāyå anuli antukå/ pangan kang gampang tēkané/ banjur kēnå pinuluk/ pikirirå kasor tan wasis/ mambēng tiwasing patrap/ kabanjur kalantur/ sarèhning maksih tarunå/ anuli ring supēkēt rakēting ati/ nēmpuh saruning tingkah//	banyaknya ilmu tergesa-gesa dalam hati/ mencari akal supaya segera mendapatkan/ pangan yang gampang datangnya/ supaya bisa langsung dimakan/ pikirannya nista tidak pandai/ sikapnya malang dan celaka/ akhirnya terlanjur/ karena masih muda/ sehingga melekat di hati/ menjalani perbuatan yang buruk//	Dha , 5, 1- 10
		Guru Nir Sasånå	guru ingkang mangkono puniki/ tēmahané nandhang kasangsårå/	guru yang seperti itu/ akhirnya akan mendapat kesengsaraan/	

lajêngipun *tabel*

No.	Kategorisasi Jinising Tumindak	Asipat	Indikator		Katêrangan
			Teks	Terjemahan	
			sanggoné kabéré- bére/ sawênèhânâ guru/ kang ngupâyâ wêtuning bukti/ ngidêri muridirâ/ kéwâlâ kang cukup/ bisâ nyampêti ing karsâ/ dipunbruki yèn wus sudâ kang rijêki/ nuli ngalih péncokan//	dimanapun akan terlunta- lunta/ sepekerjaanya guru/ yang mengupayakan mendapat makan (mencari nafkah)/ mengelilingi muridnya/ hanya cukup itu saja/ bisa mencukupi keinginannya/ dibebani jika rizkinya sudah berkurang/ lalu berpindah ditempat lain//	Dha , 6, 1- 10
			ingkang pancén bisâ mituruti/ iku aran guru nir sasânâ/ tanpâ wismâ ngêndi goné/ mampir kéwâlâ amung/....	yang benar- benar bisa menuruti/ itu dinamakan guru yang tidak punya tempat tinggal/ tanpa rumah dimanapun/ hanya mampir saja/	Dha , 7, 1-4
		Guru Galuyur Patrape	.../ duk anampi ngèlmu/ saking guruné ing ngarsâ/ datan sinung dumununging ingkang ngèlmi/	/ <i>ketika</i> <i>menerima ilmu/</i> <i>dari gurunya</i> <i>yang dahulu/</i>	Dha , 11, 1- 10

lajêngipun *tabel*

No.	Kategorisasi Jinising Tumindak	Asipat	Indikator		Katêrangan
			Teks	Terjemahan	
			amung kinèn ngupâyâ//	tidak diberi penjelasan tentang ilmu/ hanya disuruh mencari//	
		/ mângkå guru kang mulang magkânå/ sayêkti anggané dhéwé/ tan wruh ing dunungipun/ dadi sampyuh guru lan murid/ nampi wulang kêmandhang/ swârå kumarumpyung/ nora wruh panggonanirå/ rumangsané yèn ngèlmu puniku gampil/ katêlahé anglambrang//	padahal guru yang mengajar seperti itu/ sesungguhnya dirinya sendiri/ tidak mengerti maksudnya/ jadi sama bobotnya antara guru dan murid/ menerima pelajaran lewat suara/ suara yang keras/ tidak mengerti tempatnyå/ dipikirnya jika ilmu itu mudah/ kebiasaannya pergi kemana saja (berkelana)//	Dha , 12, 2- 10
			yèn amêjangaké maring ngèlmi/ nora bédå lawan gurunirå/ kinèn anggolèki dhéwé/ tan wus catur- cinatur/ kang cinatur anggå pribadi/	apabila memberi nasihat tentang ilmu/ tidak berbeda dengan gurunya/ disuruh mencari sendiri/ sudah tidak bercerita/	

lajêngipun tabel

No.	Kategorisasi Jinising Tumindak	Asipat	Indikator		Katêrangan
			Teks	Terjemahan	
			<p>paran tâ bisanirâ/ pamané wong iku/ bisâ golèki priyânggâ/ nora susah puruwitâ pêsthi wasis/ pruwitâ kinaryâ//</p>	<p>yang diceritakan dirinya sendiri/ apa yang dibisanya/ seandainya orang itu/ bisa mencari dirinya sendiri/ tidak perlu berguru pasti sudah pandai/ guru itu bekerjalah//</p>	Dha , 13, 1- 10
2.	Madyâ	Gênthong Ngumosi	<p>guru nampik manungsâ kang miskin/ lamun ingkang pruwitâ malarat/ ora akèh bidunyané/ trapé têkâ tumambuh/ nanging ora bangêt cinêngil/ pamrihé âjâ kêmbâ/ rêmbês- êmbêsipun/ kêdhik-kêdhik anggénirâ/ bisâ rêmbês ginawé sambèn anganti/ kang akèh dunyanirâ//</p>	<p>guru menolak manusia yang miskin/ seandainya yang berguru miskis/ tidak banyak hartanya/ sikapnya pura- pura tidak tahu/ tetapi tidak terlalu buruk/ harapannya jangan ragu/ sumber dananya/ sedikit demi sedikit dia/ bisa diserap olehnya dibuat untuk sampingan sambil menunggu/ yang kaya hartanya//</p>	Dha , 8, 1- 10

lajêngipun *tabel*

No.	Kategorisasi Jinising Tumindak	Asipat	Indikator		Katêrangan
			Teks	Terjemahan	
3.	Utâmâ	Pramatining Laku	awêwismâ kanthi garwâ siwi/ kaabdèkên marang (kâcâ 7) Sri Naréndrâ/ iyâ sapangkat- pangkaté/ maksih ngawulèng ratu/ wismanirâ ngrêsêpkên ati/ gumrining latarirâ/ nora nânâ uwuh/ nora tinggal ing saréngat/ sapolahé tinirusâ maning janmi/ bêtah wungu lan lènggah//	mempunyai rumah, istri, dan anak/ mengabdikan terhadap ratu (kâcâ 7)/ bagaimanapun kedudukannya/ masih mengabdikan terhadap ratu/ rumahnya nyaman dipandang/ bersih halamannya/ tidak ada sampahnya/ tidak meninggalkan syari'at/ tindakannya diteruskan lagi oleh orang/ tahan bangun dan duduk (terjaga)//	Dha , 15, 1- 10
			karêmané guyon lan raré lit/ miwah uning sandining dwiasthâ/ lumaku kapujanggané/ sagung pakaryan putus/	kesenangannya bercanda dengan anak kecil/dan mengerti gambaran dwiastha / pandai dalam bersastra/semua pekerjaan dikuasainya/	

lajêngipun tabel

No.	Kategorisasi Jinising Tumindak	Asipat	Indikator		Katêrangan
			Teks	Terjemahan	
			yèku kang aran pruwitan bêcik/ nisthâ madyâ utâmâ/ rinêgên tan korup/ marang sagung pakarêman/ yèku ingkang mêmayu harjaning nagri/ pantês ginuronan//	yaitu yang dinamakan guru yang baik/ nista (hina), madya (sedang) dan utama/ dihargai dan tidak pantas/ terhadap segala kesenangannya/ yaitu yang menjaga kesejahteraan Negara/ pantas dijadikan guru//	Dha , 16, 1- 10
			kudu manut paréntahé Gusti/ kaping kalih wruh têkaning pangan/ dipunrumangsâ nikmaté/ kang kaping têlu kudu/ jroning urip ngupâyâ bukti/ ping pat nut tâtâ gâma/ paréntah ing Ratu/ ping limâ pangganggonirâ/ âjâ nganti angémbâ mring pârâ Gusti/ ping nêm wruhâ ing kadang//	harus menjalankan perintah Tuhan/ yang kedua mengerti datangnya pangan/ dan disyukuri nikmatnya/ yang ketiga harus/ di dalam hidup harus mencari makan/yang keempat patuh terhadap aturan agama/ perintahnya Tuhan/ yang kelima tempat tinggalnya/	Dha , 18, 1- 10

lajêngipun *tabel*

No.	<i>Kategorisasi Jinising Tumindak</i>	Asipat	<i>Indikator</i>		Katêrangan
			<i>Teks</i>	<i>Terjemahan</i>	
				<i>jangan sampai menirukan para atasan/ yang keenam mengertilah terhadap saudara, teman, dan sesama//</i>	
			kaping pitu dèn srêgêp sumiwi/ ing Sang Prabu manâpâ ngawulâ/ ping wolu bisâ agawé/ marang lêmêsing têmbung/....	<i>yang ketujuh harus rajin menghadap/ kepada Sang Ratu ataupun sesama/ yang kedelapan harus bisa menggunakan/ perkataan yang halus/</i>	Dha , 19, 1-4

Saking *tabel indikator* ing nginggil mênikâ sagêd dipunmangrêtos i titikaning tumindak nisthâ, madyâ, sâhâ utâmâ. Titikaning tumindak ingkang nisthâ, madyâ, sâhâ utâmâ ing salêbêting *teks Sêrat Wignyâtâyâ* sagêd katingal wontên ing *tabel* mênikâ.

Tabel 31: Titikaning Tumindak Nisthå, Madyå, sårå Utåmå ing Salêbêting Teks Sêrat Wignyåtåyå

Titikaning Tumindak Nisthå, Madyå, sårå Utåmå ing Salêbêting Teks Sêrat Wignyåtåyå	
Nisthå, Madyå, Utåmå tumrap Manungså	
Nisthå	<p>Titikanipun tiyang ingkang tumindak nisthå antawisipun:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Tiyang ingkang ninggal tâtå krami; 2. Tiyang ingkang saru sandhanganipun; 3. Tiyang alit ingkang karya wismå agêng sårå éndah satêmah ngungkuli Gustinipun; 4. Tiyang ingkang karya wismå madhêp mangulon sårå mangétan; 5. Tiyang ingkang lumuh ing pakarti; 6. Tiyang ingkang karyanipun namung dhahar sårå saré kémawon; 7. Tiyang ingkang karyanipun namung nênuwun saparing-paring dhatêng tiyang sanès.
Madyå	<p>Titikanipun tiyang ingkang tumindak madyå antawisipun:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Botên nyuwun sugih ananging namung nyuwun pikantuk bukti, têngêsipun narima; 2. Tiyang ingkang dhahar sårå saré namung saprêlunipun; 3. Tiyang ingkang purun nambut karya kanggé ngupadi sandhang têdhå.
Utåmå	<p>Titikanipun tiyang ingkang tumindak utåmå antawisipun:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Tiyang ingkang mangrêtos <i>kodrat</i> sårå <i>iradat</i>, têngêsipun mangrêtos têkanipun têdhå sårå sandhang; 2. Tiyang ingkang sagêd ngêtrapakên kawulå Gusti; 3. Tiyang ingkang bêtah lênggah sårå bêtah botên guling, têngêsipun tiyang ingkang sagêd nindakakên lampah prihatos; 4. Tiyang ingkang mangrêtos sêdåyå kawruh; 5. Tiyang ingkang ngawulå dhatêng ratunipun; 6. Tiyang ingkang muluk ing sabarang pakaryan; 7. Tiyang ingkang nêkung tâtå kramanipun.

lajêngipun tabel

Titikaning Tumindak Nisthå, Madyå, sårå Utåmå ing Salêbêting Teks Sêrat Wignyåtåyå	
Nisthå tumrap Guru	
Kukilå	<p>Titikanipun guru ingkang tumindakipun kados kukilå inggih mênikå:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Guru ingkang sênêng ngandêlakên kapintêranipun, kamangkå sêjatosipun dèrèng mangrêtos ngèlmi; 2. Guru ingkang satuhu nganti-anti pamrih saking muridipun; 3. Guru ingkang pisungsungipun kêpéngén supados sadåyå pakarêmanipun dipunturuti muridipun; 4. Muridipun ingkang asring dipunsåbå namung ingkang asring paring kauntungan; 5. Guru ingkang boten mikir kotamaning laku.
Rênå	<p>Titikanipun guru ingkang dipunsêbut guru rênå inggih mênikå:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Guru ingkang nyuwun supados ingkang maguru kêdah rêmên dhatêng sabarang karsanipun guru; 2. Mênawi gadhah panêmu, sêjatosipun panêmunipun asaling saking panêmuning muridipun ingkang waskithå; 3. Guru ingkang dèrèng mangrêtos ngèlmi; 4. Mênawi ngandharakên piwulang gurunipun namung ing ngarså, botên nglakoni tumindak mênåpå-mênåpå.
Malipis	<p>Titikanipun guru ingkang dipunsêbut guru malipis inggih mênikå:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Guru ingkang gampang krénah dhatêng janmå ingkang darbé kati kémawon; 2. Mênawi wontên murid ingkang ngalap bêrkah lajêng dipunsuwuni wragad; 3. Murid ingkang nyukani wragad dipunsambut rumiyin
Guru Amét Sémah Garwå ing Murid	<p>Titikanipun guru ingkang dipunsêbut guru amét sémah garwå ing murid inggih mênikå:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Guru ingkang dèrèng anjajah sabarang ngèlmi; 2. Guru ingkang yuswanipun kirang saking wêwatêan; 3. Dèrèng anandhang kingnis.

lajêngipun tabel

Titikaning Tumindak Nisthå, Madyå, sårå Utåmå ing Salêbêting Teks <i>Sêrat Wignyåtåyå</i>	
Guru Nir Sasånå	<p>Titikanipun guru ingkang dipunsêbut guru nir sasånå inggih mênikå:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Guru ingkang botên gadhah wismå; 2. Guru ingkang ngupayå bukti kanthi ngidêri muridipun, têngsipun asring sinåbå ing wismanipun parå muridipun.
Guru Galuyur Patrapé	<p>Titikanipun guru ingkang dipunsêbut guru galuyur patrapé inggih mênikå:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Guru ingkang botên mangrêtos sårå botên ngandharakên dunungipun ngèlmi; 2. Ngèlminipun guru sårå muridipun sampyuh; 3. Guru ingkang ngutus muridipun madosi piyambak ngèlminipun.
Madyå tumrap Guru	
Gênthong Ngumosi	<p>Titikanipun guru ingkang dipunsêbut gênthong ngumosi inggih mênikå:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Guru ingkang nampik murid ingkang miskin; 2. Tumindakipun tumumbuh dhatêng muridipun ingkang miskin, ananging botên cinêngil sangêt; 3. Guru ingkang ngrêmbês-êmbês wragading muridipun sakêdhik-sakêdhik sinambi nênggå murid ingkang kathah wragadipun.
Utåmå tumrap Guru	
Pramatining Laku	<p>Titikanipun guru ingkang dipunsêbut pramatining laku inggih mênikå:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Guru ingkang gadhah wismå, garwå, sårå siwi; 2. Tansah ngabdi dhatêng Sri Naréndrå; 3. Wismanipun ngrêsêpakên manah; 4. Guru ingkang botên nilar saréngat (<i>syari'at</i>); 5. Guru ingkang bêtah wungu sårå lênggah, têngsipun sagêd nindakakên lampah prihatos; 6. Karêmanipun guyon kaliyan raré alit; 7. Guru ingkang kapujangganipun saé; 8. Sagung pakaryan putus; 9. Tansah mêmayu harjaning nagri; 10. Tansah manut paréntahing Gusti kanthi nglampahi sadåyå paréntahipun; 11. Tansah atur puji <i>syukur</i> dhatêng Gusti; 12. Tansah ngupadi sandhang têdhå; 13. Tansah nindakakên tatananipun agami;

lajêngipun tabel

Titikaning Tumindak Nisthå, Madyå, sårå Utåmå ing Salêbêting Teks <i>Sêrat Wignyåtåyå</i>	
	14. Panggénanipun botên ngémbå-émbå pårå Gusti, têgêsipun tansah prasåjå; 15. Tansah mangrêtos ing kadang; 16. Srêgêp sumiwi ing Sang Prabu sårå ngawulå; 17. Sagêd ndamêl lêmêsing têmbung.

Saking *tabel* ing nginggil sagêd dipunmangrêtos *konsep* nisthå, madyå, sårå utåmå salêbêting panggaotan *Teks Sêrat Wignyåtåyå*. *Konsep* nisthå, madyå, sårå utåmå wontên ing salêbêting panggaotan *Teks Sêrat Wignyåtåyå* ugi kagambarakên kanthi *falsafah* mapintên-pintên guru antawisipun, kukilå, rênå, malipis, guru amét sémah garwå ing murid, guru nir sasånå, gênthong ngumosi, guru galuyur patrapé, sårå pramatining laku.

B. Pirêmbagan

Adhêdhasar wosing panalitèn, pirêmbagan tumrap asiling panalitèn mênikå ngrêmbag isinipun panggaotan *Teks Sêrat Wignyåtåyå* mliginipun ngandharakên *konsep* nisthå, madyå, sårå utåmå. Saking data ingkang sampun kapanggihakên *konsep* nisthå, madyå, sårå utåmå wontên ing salêbêting *Teks Sêrat Wignyåtåyå* mênikå ing antawisipun, (1) nisthå, madyå, utåmå tumrap manungså, (2) nisthå, madyå, utåmå tumrap guru. Wondéné andharan ngéngingi pirêmbagan *konsep* nisthå, madyå, sårå utåmå kaandharakên ing ngandhap mênikå.

1. Nisthå, Madyå, sårå Utåmå tumrap Manungså

a. Nisthå

Tumindak nisthå mênikå tumindak kasor tumrap ing bêbudèn, milå kêdah dipunsingkiri. Tiyang ingkang nisthå lakunipun mênikå inggih tiyang ingkang anilar tåtå krami. Awit saking tåtå krami mênikå minångkå pandom ing pagêsan supados sagêd anggayuh kautaman. Bab mênikå katitik saking andharan *teks Sêrat Wignyåtåyå* ing ngandhap mênikå.

ora tinggalan pusåå/ pusakané ing ngaurip/ satuhu yèn tåtå kråmå/ **wong anilar tåtå krami/ nisthå lakuning urip/ tangèh kotamaning laku/ yèn tuwå-tuwå tuwas/ yèn tarunå mudhå tuni/ sêsunuan nyak-nyak karya lupå// (Sin/p5/g3-9)**

Terjemahan:

tidak meninggalkan pegangan/ pegangan di dalam kehidupan/ (yaitu) tata krama/ orang yang meninggalkan tata krama/ akan nista dalam tujuan hidupnya/ sangat jauh dari tujuan keutamaan/ jika tua celaka/ jika masih muda merugi/ anak-anak tidak sopan dan lupa dalam tata krama//

Adhêdhasar pêtikan sêkar ing nginggil dipungambarakên bilih manungså ingkang anilar tåtå krami mênikå nisthå ing gêsangipun, têbih sangêt saking tumindak ingkang utami. Tiyang ingkang botên gadhah tåtå krami mênikå manawi sampun sêpuh sagêd nandhang kacilakan. Manawi taksih ênèm dados tiyang ingkang rugi. Wondéné taksih alit dados laré ingkang supé dhatêng tåtå krami.

Tumindak ingkang nisthå sasanèsipun inggih mênikå manawi ngginakakên sandhangan ingkang saru ingkang ngelingsêmi. Sandhangan mênikå minångkå panutup ràgå. Tiyang ingkang saé utawi santun sandhanganipun mênikå raganipun sagêd kajagi, ananging manawi sandhanganipun saru sagêd ndadosakên kathah prakawis amargi botên gadhah panulaking nêpsu. Tiyang ingkang sandhanganipun

saru mênikå doså dhatêng Gustinipun ugi dhatêng sasamining manungså manawi tiyang ingkang sumêrêp mênikå ngrêsêpi. Bab mênikå katitik saking andharan *teks Sérat Wignyåtåyå* ing ngandhap mênikå.

sandhang iku kawruhåná/ têngésé sandhang ing ngaling/ ling-aling pagêring rågå/ kang supåyå ngrêspatèni/ sandhang nyåtå nyimpêni/ sabarang kang sruwå saru/ **ciri saruning rågå/ manåwå tanpå ling-aling/ nglêlingsêmi karya rikuh ing paningal// (Sin/p11/g7-9)**

Terjemahan:

ketahuilah sandang itu/ artinya adalah sandang (pakaian) penutup/ penutup untuk pagar (keamanan) raga/ yang supaya bisa menyenangkan hati/ sandang (pakaian) itu sesungguhnya benar-benar untuk menyimpan/ semua barang yang serba tidak sopan/ ciri-ciri raga yang tidak sopan/ adalah apabila tanpa penutup/ memalukan dan tidak enak bila dipandang//

iku åjá pisan-pisan/ sirå kaki anglakoni/ karya wismå madhêp ngétan/ lan mangulon ora kêni/ yèn ratunirå iki/ tan ngarombak kèblatipun/ **utåwå sandhangirå/ yèn saru tinoning janmi/ iku sirå dadi tan ngéman mring rågå// (Sin/ p17/ g7-9)**

Terjemahan:

hal seperti itu jangan sekali-kali/ kamu melakukannya Nak (Ngger)/ membuat rumah menghadap timur/ dan barat itu tidak boleh/ jika ratumu itu/ tidak merombak kiblatnya/ atau sandhangnya (pakaiannya)/ apabila tidak sopan dipandang manusia/ berarti kamu menjadi orang yang tidak sayang terhadap ragamu//

wong saru sandhanganirå/ antuk duråká ping kalih/ sapisan mring Sri Naréndrå/ ping kalih marang sasami/ sasamining ngaurip/ kang mêsthi éwå tumumbuh/ api-api tan wikan/ lamun manungså ngrêsêpi/ mring sujanmå kang saru sandhanganirå// (Sin/ p18/ g1-4)

Terjemahan:

orang yang tidak sopan pakaiannya itu/ akan mendapatkan dosa berlipat/ yang pertama dosa terhadap Sang Ratu/ dan yang kedua dosa terhadap sesamanya/ sesama makhluk/ yang pasti mereka seperti tidak melihat/ ataupun berpura-pura tidak melihat/ seandainya manusia meresapi/ terhadap manusia yang tidak sopan pakaiannya//

Adhêdhasar andharan ing nginggil tiyang ingkang nisthå kagambarakên manawi ngagêm sandhangan ingkang saru. Amargi tiyang mênikå botên éman dhatêng raganipun piyambak, sâhå ndamêl tiyang sanès pikantuk doså amargi ningali ràgå ingkang saru.

Tumindak nisthå sasanèsipun inggih mênikå manawi abdi ndamêl wismå ingkang agêng sâhå éndah. Amargi sagêd ngungkuli Ratu sâhå sasaminipun. Bab mênikå tamtu kalêbêt tumindak ingkang botên anggadhahi tåtå krami amargi sampun kumåwantun ngungkuli wismanipun Ratu. Bab mênikå katitik saking andharan *teks Sêrat Wignyåtâyå* ing ngandhap mênikå.

lamun wong cilik kéwålå/ karya wismå gêng myang bêcik/ ngungkuli sapådha-padha/ sasåmå-samaning abdi/ pêsthi ora lêstari/ sangsarané kang jumanggut/ ngadhêpi harjanirå/ supâyå tumuli nisthip/ ora ånå wong karya mah gêng lan éndah// (Sin/ p14/ g1-6)

Terjemahan:

sedangkan apabila orang kecil/ membuat rumah besar dan baik/ itu bisa menandingi sesamanya/ sesama abdi (bawahan)/ hal itu pasti tidak baik/ maka sengsara yang akan mengikuti/ untuk menghadapi kesejahteraannya/ supaya tidak menjadi nista/ tidak ada orang yang membuat rumah besar dan indah//

lamun titahing Bathara/ tilar adhêpé kang pasti/ madhêp mangulon mangétan/ pêsthi yèn nêmu bilahi/ sapisan dosèng Widhi/ ping (kåcå 2) kalih doså ing ratu/ tangèh kamulyanirå/ nuli biså karya pasthi/ lir sasåmå kang pêsthi nandhang sangsårå// (Sin/ p16/ g3-7)

Terjemahan:

seandainya perintahnya Dewa/ meninggalkan menghadap yang pasti/ apabila menghadap barat dan timur/ pasti akan mejumpai celaka/ pertama dosa kepada Tuhan/ yang (kåcå 2) kedua dosa kepada ratu/ dan kamu akan jauh dari kemuliaan/ setelah itu bisa bekerja dengan pasti/ sehingga sesamanya pasti akan mengalami kesengsaraan//

Adhêdhasar andharan ing nginggil tiyang alit mênikå botên pikantuk ngungkuli ratunipun. Sasanèsipun mênikå botên dipunparêngakên ndamêl wismå madhêp mangulon sâhå mangétan. Amargi bab mênikå sagêd ndadosakên dosa dhatêng Gusti sâhå ratunipun.

Tumindak ingkang nisthå sanèsipun inggih mênikå manawi rêmên nyuwun saparinging tiyang amargi botên purun nyambut damêl piyambak. Bab mênikå katitik saking andharan *teks Sérat Wignyåtâyå* ing ngandhap mênikå.

Ki Wargåtåmå lingnyå rum/ iya kaki pilah ugi/ ati iku kang dumadyå/ håwå mangan turu arip/ nyandhang bêcik mangan énak/ lumuh marang ing pakarti// (Kin/ p6/ g4-6)

Terjemahan:

Ki Wargatama berkata dengan tutur kata yang halus dan manis/ iya Nak (Ngger) dibedakan juga/ hati itu yang menciptakan (menyebabkan)/ nafsu makan tidur dan mengantuk/ berpakaian bagus dan makan enak/ malas terhadap pekerjaan//

karyané mung mangan turu/ si pikir ingkang ngandhêgi/ karêping ati sadâyå/ mrih biså gayuh utami/ manåwå si pikir ngumbar/ marang karêpé si ati// (kin/ p7/ g1)

Terjemahan:

pekerjaannya hanya makan dan tidur/ si pikirlah yang menghentikannya/ keinginan hati semua/ supaya bisa menggapai keutamaan/ apabila si pikir membiarkan/ terhadap keinginan hati//

têmah nisthå gêsangipun/ tandhané sakèh ing miskin/ anggêluyur saparannyå/ tan anjaluk sugih-sigih/ sandhang bêcik wismå éndah/ kang jinaluk amung bukti// (Kin/ p8/ g1-6)

Terjemahan:

akhirnya nista hidupnya/ tandanya banyak yang miskin/ berkelana kemana saja/ tanpa meminta kekayaan/ pakaian bagus dan rumah yang indah/ yang diminta hanyalah makan//

sinungan sêkul sapincuk/ lêlambané mung balênyik/ rontogan baé wis trimå/ tan timbang dènnýå ngrarintih/ **dhodhogi sakèh ing wismå/ mung nêmbung anyuwun paring// (Kin/ p9/ 5-6)**

Terjemahan:

*diberi nasi sepincuk/ tanpa menggunakan apa-apa hanya lembek/ rontokan saja sudah terima/ daripada merintih-rintih/ **mengetuk pintu banyak rumah/ hanya untuk meminta-minta//***

ing picis utawi sêkul/ nora nyuwun dadi pyayi/ sugih artå lan busånå/ sagon-goné nyuwun bugti/ yèn wus antuk kèh didhahar/ puniku karêping ati// (Kin/ p10/ g1-6)

Terjemahan:

meminta uang atau nasi/ tidak meminta menjadi priyayi (pejabat)/ kaya uang dan pakaian/ dimanapun minta makan/ apabila sudah mendapatkan banyak lalu dimakan/ itu yang menjadi keinginan hati//

Adhêdhasar andharan ing nginggil tiyang ingkang nisthå mênikå inggih mênikå tiyang ingkang nyuwun saparing-paring dhatêng tiyang sanès supados énggal kénging dipuntêdhå. Awit saking bab mênikå sagêd damêl rugi tiyang sanès. Gêgayuhanipun gadhah wismå bécik sâhå éndah nanging karyanipun namung dhahar sâhå saré botên purun nyambut damêl. Tumindak nisthå mênikå saéstu kêdah dipunsingkiri. Bab mênikå ugi jumbuh kaliyan ingkang dipunandharakên déning Endraswara (2013:13) bilih ingkang nisthå mênikå saéstunipun namung dados uwuh ing masarakat. Sasanèsipun mênikå ugi jumbuh kaliyan Tedjowirawan (2001: 189), ngandharakên bilih calon abdi ingkang nglampahi tumindak nisthå mênikå wontên 7 (pitu), antawisipun (1) mangro sirah têngêsipun botên gadhah pathokan, (2) bândhå sumitrå têngêsipun dunyanipun tiyang sanès, (3) asarånå paturan têngêsipun pados margi kanthi ngêndikakakên awonipun tiyang sanès, (4) makolèhkên awak têngêsipun namung migatosakên dhiri pribadi, (5) sakuthu batin

têgêsipun wontên salêbêting batinipun ngraos manawi pinitados déning rājā, (6)
 datan anêtêpi têgêsipun botên anêtêpi ing janji, sâhā (7) irèn mèrè têgêsipun gadhah
 raos iri dhatèng sasaminipun.

b. Madyā

Tumindak madyā inggih mênikā tumindak ingkang sêdhêngan tumrap ing
 bêbudén. Tumindak madyā tumrap manungsā mênikā inggih kêdah dhahar, saré,
 sâhā kêdah nyambut damêl supados pikantuk rêjêki, ugi kêdah mangrêtos kodrat
 sâhā iradat. Sasanèsipun mênikā ugi kêdah ngêtrapakên kawulā Gusti. Bab mênikā
 katitik saking andharan *teks Sêrat Wignyâtâyā* ing ngandhap mênikā.

ananing laku kang nisthā/ **galuyur datanpa wigih/ sayêkti ngupāyā**
pangan/ pangudiné sandhang iki/ sayêktiné kapéring/ pangan kang
 binuru buru/ nir madyā lan utāmā/ mung anggêré antuk bukti / yèn wus
 antuk pangan kari mikir sandhang// (**Sin/ p26/ g2-3**)

Terjemahan:

adanya perbuatan yang nista/ berkelana tanpa takut/ demi mencari
makan (pangan)/ harapannya juga mendapat sandang (pakaian)/
sebenarnya terbagi menjadi/ pangan yang tergesa-gesa/
mengesampingkan jalan utama/ asalkan mendapatkan makan/ apabila
sudah mendapat pangan tinggal memikirkan sandang//

marmā pikir nora sarju/ yèn gung nuruti mring ati/ **iyā kudu sawatârā/**
iyā mangan iyā guling/ iyā kudu nambut karya/ supayané antuk
bukti// (Kin/ p11/ g3-6)

Terjemahan:

oleh sebab itu pikirannya tidak setuju/ jika lebih berat menurut hati/
*sebaiknya hanya seperlunya/ **iya makan dan juga tidur/ dan juga harus***
bekerja/ supaya mendapat makan//

Adhêdhasar andharan ing nginggil tiyang ingkang madyā mênikā dhahar,
 saré saprêlunipun sâhā tiyang ingkang nyambut damêl supados pikantuk rijêki, ugi
 tiyang ingkang mangrêtos kodrat sâhā iradat têgêsipun mangêtos hakikatipun

wontênipun têdhâ sâhâ sandhang. Sasanèsipun mênikâ ugi tiyang ngêtrapakên kawulâ Gusti, têngêsipun kêdah tansah kurmat dhumatêng Gusti sâhâ ratu. Bab mênikâ ugi jumbuh kaliyan ingkang dipunandharakên déning Tedjowirawan (2001: 189) bilih wiwitanipun tumindak madyâ mênikâ saking sipat ingkang wasis ngirâ-irâ sâhâ nimbang saé mênâpâ alanipun satunggaling prakawis. Sasanèsipun mênikâ Tedjowirawan (2001: 189), ngandharakên bilih calon abdi ingkang nglampahi tumindak madyâ mênikâ ugi wontên 7 (pitu), antawisipun (1) tabêri, (2) anggugu mituhu, (3) sagêd tumanduk, (4) tumindak, (5) narimèng pandum, (6) ajrih pêpacuh, sâhâ (7) sagêd angon ing wahyaning mângsâ kâlâ.

c. Utâmâ

Tumindak ingkang utâmâ inggih mênikâ tumindak ingkang bécik tumrap ing bêbudèn. Tumindak ingkang utâmâ tumrap manungsâ inggih mênikâ kêdah sampun matêng ngèlminipun. Asring ngémotakên manawi wontên ingkang lêpat sâhâ wasis ing ngèlmi. Bab mênikâ katitik saking andharan *teks Sêrat Wignyâtâyâ* ing ngandhap mênikâ.

mulané tâ kudu-kudu/ wruh karêping pikir ati/ **dadi wruh kodrat iradat/ lan traping kawulâ Gusti/** Ki Bagus Sidak miyarsâ/ andhêku langkung ngastuti// (Kin/ p12/ g3-4)

Terjemahan:

maka dari itu harus sangat/ mengetahui maksudnya pikir dan hati/ sehingga mengetahui kodrat dan iradat/ dan menerapkan kawula Gusti (hamba dan Tuhan)/ Ki Bagus Sidak memperhatikan/ sujud dan terlebih menyembah//

lan gêbênganing prâ guru/ kang wus buntas maring ngèlmi/ têngêsé buntas punikâ/ nambung bêngkas tan katawis/ darbé laku bêtah lênggah/ lawan bêtah nora guling// (Kin/ p27/ g1-6)

Terjemahan:

dan pegangan para guru/ yang sudah tuntas ilmunya/ yang dimaksud tuntas itu adalah/ menyambung ketidaktahuan/ mempunyai sikap tahan untuk terjaga/ dan tahan untuk tidak tidur//

yan kabèh kawruh sumurup/ marang kèh dunung mumpuni/ lan pamangané tan granggsang/ tanpà ngakarêman tuwin/ tabêri paring nugràhå/ lire nugràhå puniki// (Kin/ p28/ g1-6)

Terjemahan:

apabila mengetahui semua ilmu/ dan semua pengetahuan mumpuni/ dan keinginan untuk makan tidak berlebihan/ tanpa keinginan dan/ gemar memberi keselamatan/ maksudnya keselamatan itu//

ambênêrkên wong kaliru/ tingkahé kang tan sayogi/ juwèh karya rêsêp ing tyas/ maksih ngawulå Sang Aji/ lan ora tilar agåmå/ kiwå têngên anêtêpi// (Kin/ p29/ g1-6)

Terjemahan:

membenarkan orang yang salah/ tindakannya yang tidak pantas/ banyak bicara untuk membuat senangnya hati/ masih menjadi hamba Sang Ratu/ dan tidak meninggalkan agama/ baik dan buruk dijalani//

sabarang pakaryan muluk/ tan ånå dipunwêgahi/ tur wruh têmbung gêndhing têmbang/ ambodho mring sastrå tuwin/ nêkung tåtå kramanirå/ tan ngêndhak gunaning janmi// (Kin/ p30/ g1-6)

Terjemahan:

segala pekerjaan ditekun/ tidak ada yang dijauhinya/ dan juga mengetahui segala kata musik dan lagu (menguasai bahasa yang baik)/ berpura-pura bodoh terhadap sastra (ilmu) dan/ baik (rendah hati) tata kramanya/ tidak meninggalkan kelebihan (keutamaan) manusia//

mring pradånggå wasis/ wong ingkang mangkono kaki/ mbok manåwå iku biså/ nuduhakên kasajati/ kang ngawruhi pikir manah/ yèku kang ran Ahli Budi// (Kin/ p31/ g1-6)

Terjemahan:

pintar terhadap gamelan/ orang yang seperti itu Nak (Ngger)/ barangkali itu bisa/ menunjukan sejatinya/ yang menjelaskan pikir hati/ yaitu yang disebut Ahli Budi//

Adhêdhasar andharan ing ngginggil bilih manungså mênikå kêdah asring ngémotakên tiyang ingkang lêpat. Bab mênikå jumbuh kaliyan *Surat Al-Ashr ayat* satunggal dumugi tigå ing ngandhap mênikå.

وَالْعَصْرِ ۝ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ ۝ إِلَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ ۝

Terjemahan:

*Demi masa. Sesungguhnya manusia itu benar-benar dalam kerugian. Kecuali orang-orang yang beriman dan mengerjakan amal saleh dan **saling menasehati supaya mentaati kebenaran dan saling menasehati supaya selalu sabar.** (QS. Al-Ashr ayat 1-3)*

Saking pêthikan *Surat Al-Ashr* ing nginggil ngandharakên bilih manungså mênikå kêdah ngémotakên marang sasaminipun supados tansah sabar. Têgêsipun manungså mênikå kêdah botên sayah ngémotakên marang sasaminipun supados nindakakên tumindak ingkang utåmi utawi saé.

Salajêngipun wasis ing sabarang ngèlmi ananging ambodho. Dhahar såhå saré namung saprêlunipun botên nggugu ing pakarêmanipun, manawi ngêndikan têmbungipun saé. Sêdåyå pakaryan dipuntindakakên. Såhå botên nilar agami, atêgês nglampahi paréntahing agami. Manungså ingkang kados mênikå ugi dipunsêbut ahli budi ingkang watakipun utami. Milå manungså manungså mênikå sabiså-bisabipun kêdah anggayuh tumindak ingkang utami. Miturut Tedjowirawan (2001: 189), bilih ingkang utami mênikå sêjatosipun wohing kaluhuran. Tedjowirawan (2001: 189), calon abdi ingkang nglampahi tumindak utamå mênikå ugi wontên 7 (pitu), antawisipun (1) têmên, (2) gêmi, (3) nastiti, (4) ngati-ati, (5) angawruhi, (6) santosèng kalbu, såhå mantêp.

2. Nisthå, Madyå, Utåmå mliginipun tumrap Guru

a. Nisthå tumrap Guru

1) Kukilå

Guru ingkang lampahipun kados kukilå inggih mênikå guru ingkang rêmên anggêluyur kados pêksi, gêgayuhanipun inggil ananging ngèlminipun namung sêkêhik. Guru ingkang kados mênikå kaandharakên ing *teks Serat Wignyåtåyå* kados mênikå.

/---/ anggêluyur/ mung rékané dèn go laku/ sagung kang tumingal/ supâyå kèlu kang ati/ déné tanpå lèrèn wus pêsthi lumampah// (Poc/ p1/ g1-5)

Terjemahan:

Bepergian kesana-kemari/ yang inginnya dijadikan tujuan/ semua yang terlihat/ supaya mengesankan hati/ sedangkan tanpa istirahat sudah pasti berjalan//

jroning mlaku/ niru lir wali tumungkul/ manåwå ngêlangak/ ingkang sinawang mung langit/ awang-awang uwung-uwung karsanirå// (Poc/ p2/ g1-5)

Terjemahan:

caranya berjalan/ menirukan seperti wali yang unggul/ apabila menoleh ke atas/ yang dilihatnya hanya langit/ keinginannya tinggi dan berlebihan//

pamrihipun/ ånå awohing kang kèlu/ laju ngalap bêrkah/ ngèlmu cuwil lan ginaib/ rêhning ålå puniku asipat murah// (Poc/ p3/ g1-5)

Terjemahan:

imbalannya/ ada hasilnya yang menghampiri/ lalu berharap supaya mendapatkan berkah/ ilmu yang retak dan gaib/ sebab yang buruk itu bersifat murah//

dèn pisungsung/ tinurut anjalukipun/ pakarêmanirå/ lami-lami sâyå dadi/ pårå putrå lami-lami sâyå kêmbå// (Poc/ p6/ g1-3)

Terjemahan:

yang diharapkannya (berupa imbalan)/ dituruti keinginannya/ kesenangannya/ lama-lama semakin menjadi-jadi/ para putra (murid) lama-lama semakin ragu//

ngèlmunipun/ tinapakakên tan payu/ luwéning padharan/ narimå sêgå sapiring/ pan mangkono angsaré laku kukilå// (Poc/ p8/ g1-5)

Terjemahan:

ilmunya/ diterapkanpun tidak laku/ laparnya perut/ menerima nasi sepiring/ begitulah kekuatannya hidupnya burung//

sanggonipun/ êndi kang kêna cinucuk/ gyå kêrêp sinåbå/ nucuki karo gondholi/ saru nisthå nora pisan ginaliyå// (Poc/ p9/ g1-4)

Terjemahan:

dimanapun tempatnya/ yang mana bisa dipatuk/ segera sering didatangi/ mematuk dan mengambil sesuka hati/ buruk, nista (hina) jangan sekalipun memikirkannya//

iyå iku/ nyatané karêp ing kalbu/ tan mikir kotaman/ anggêré nampani tindhih/ miwah abon-abon sawêtaranirå// (Poc/ p19/ g3-5)

Terjemahan:

yaitu/ sebenarnya keinginan dihati/ yang tidak memikirkan keutamaan/ asalkan menerima upah/ serta perlengkapan sementara//

Adhêdhasar andharan ing ngginggil guru ingkang lampahipun kados kukilå inggih mênikå guru ingkang rêmên anggêluyur, manawi mlampah kados wali ingkang sampun unggul, gêgayuhanipun inggil ananging ngèlminipun namung sêkêhik. Manawi maringi pitutur dhatêng muridupun nyuwun pamrih, nyuwun sêdâyå panyuwunipun dipunturuti. Rêmênipun dhatêng muridipun ingkang maringi pamrih. Guru ingkang kados mênikå kalêbêt guru ingkang nisthå. Amargi botên kawigatosakên tumindak kautaman. Bab mênikå jumbuh kaliyan ingkang dipunandharakên Tedjowirawan (2001: 189), ngandharakên bilih calon abdi

ingkang nglampahi tumindak nisthå mênikå wontên 7 (pitu), antawisipun (1) mangro sirah têngêsipun botên gadhah pathokan, (2) bândhå sumitrå têngêsipun dunyanipun tiyang sanès, (3) asarånå paturan têngêsipun pados margi kanthi ngêndikakakên awonipun tiyang sanès, (4) makolèhkên awak têngêsipun namung migatosakên dhiri pribadi, (5) sakuthu batin têngêsipun wontên salêbêting batinipun ngraos manawi pinitados déning rājå, (6) datan anêtêpi têngêsipun botên anêtêpi ing janji, sårå (7) irèn mètèr têngêsipun gadhah raos iri dhatèng sasaminipun.

Saking andharan ing nginggil mênikå sampun jumbuh manawi guru ingkang sipatipun kados kukilå mênikå kalêbêt ingkang nisthå amargi ngandêlakên dunyanipun muridipun. Sasanèsipun mênikå ugi damêl rugi tumrap muridipun.

2) Rênå

Guru ingkang rênå inggih mênikå guru ingkang botên maringi tuladhå tumindak dhatèng muridipun. Guru ingkang kados mênikå namung supayanipun dipungunggung déning tiyang. Guru ingkang kados mênikå kaandharakên ing *teks Serat Wlignyåtåyå* kados mênikå.

mamrih korup/ ing warsitané sabdå rum/ nulyå puruwitå/ mring anggané dèn rênani/ ing sabarang karsané kang puruhitå// (Poc/ p25/ g1-5)

Terjemahan:

berharap menjadi pantas/ terhadap nasihat dan perkataan yang halus dan manis/ sehingga yang berguru/ mereka harus menyukainya/ terhadap keinginanannya guru//

muhing ngunung/ tingkahé sangêt ginunggung/ wawêjanganirå/ panêmu sangking/ ing muridé kang waskithå panêmunyå// (Poc/ p26/ g1-5)

Terjemahan:

Bila dilihat / tindakannya sangat dipuji/ nasihatnya/ pemikirannya dari/ muridnya yang pandai pikirannya//

angganipun/ satuhuné tan wruh ngèlmu/ iku kawruhânâ/ âjâ kasusu nak mami/ sauripku iki durung wruh sanyâtâ// (Poc/ p27/ g1-2)

Terjemahan:

ia itu/ sesungguhnya tidak mengerti ilmu/ itu ketahuilah/ jangan tergesa-gesa anakku/ sepanjang hidupku ini sesungguhnya belum pernah kutemui//

mung salugu/ tutur nêmpil wulangipun/ guruné ing ngarsâ/ tanpâ nglakoni punapi/ dadi ngèlmu suwârâ ing aranirâ// (Poc/ p29/ g2-4)

Terjemahan:

hanya apa adanya/ berkata sedikit pelajarannya/ gurunya di depan tanpa melakukan apapun/ menjadi ilmu suara namanya//

Adhêdhasar andharan ing nginggil guru ingkang rênâ inggih mênikâ guru ingkang sêjatosipun guru ingkang dèrèng mangrêtos ing ngèlmi. Anggénipun paring piwulang dhatêng muridipun namung saking pangandikan ingkang bobot ngèlminipun sêkêdhik. Guru ingkang kados mêkatên botên maringi tuladhâ awujud tindakan. Amargi namung méndêl wontên ngarsâ, namung nyuwantên botên paring tuladhâ kanthi patuladhan ingkang sanyâtâ. Ngèlminipun dipunsêbut ngèlmi swantên. Guru ingkang kados mênikâ ugi kalêbêt guru ingkang nisthâ.

3) Malipis

Guru ingkang malipis inggih mênikâ guru ingkang ngémbâ-émbâ ingkang utami. Guru ingkang malipis mênikâ gampang paring pitêdah dhatêng tiyang ingkang gadhah kalenggahan. Guru ingkang kados mênikâ kaandharakên ing *teks Serat WIgnyâtâyâ* kados mênikâ.

iyå kulup/ guru malipis puniku/ kang agampang ngrénah/ mring janmå kang darbé kati/ ngalap bêrkah nora agé pinaringan// (Poc/ p35/ g2-5)

Terjemahan:

iya Nak (Ngger)/ guru yang halus itu/ adalah yang mudah memberi nasihat/ terhadap manusia yang memiliki timbangan/ mengharap berkah tidak segera diberikan//

dèn but-êmbut/ supâyå atiné riwut/ banjur gêlêm nékad/ rinakêt ing sabdå wingit/ ingkang ngalap bêrkah jinalukan wragad// (Poc/ p36/ g4-5)

Terjemahan:

diterus-teruskan/ supaya hatinya bergejolak/ lantas mau berbuat nekad/ dekat dengan perkataan yang tajam/ yang mengharap berkah dimintai biaya//

tan binubut/ wragadirå kinasut/ tanjaning kang wragad/ sinambut dhingin ginigit/ ginunturan ing sabdå supadi kangkat// (Poc/ p38/ g3-5)

Terjemahan:

tidak diambil/ biayanya tertutup/ yang tanpa biaya/ disambut dahulu/ dijatuhi perkataan supaya keangkat//

/----/ yèn wus akèh pawèwèhé nuli/ ngémbå-émbå ingkang wus utåmå/ mratélakaké wragadé/ kabèh ingkang wus katur/ durung biså mangké nglironi/ yèn mêmpeṅg karsanirå/ kinèn malih jujul/ nusuli wragadirå/ yèn tan biså nusuli waragad malih/ kabanjur tan winêjang// (Dha/ p1/ g1-10)

Terjemahan:

/----/ apabila sudah banyak pemberiannya lalu/ mengaku yang sudah utama/ menguraikan biayanya/ dari semua yang sudah diberikan/ apabila nanti belum bisa mengganti/ apabila besar keinginannya/ disuruh lagi mengembalikan/ memberikan lagi biayanya/ apabila tidak bisa memberikan lagi biaya/ akhirnya tidak diajar (nasihati)//

Adhêhasar andharan ing nginggil guru malipis inggih mênikå guru ingkang paring piwulang dhatêng tiyang ingkang gadhah kalênggahan utawi timbangan.

Ingang botên nganggé béa satêmah dipunwulang kanthi dhingin. Mênawi dipunsuwuni béa lajêng botên dipunbayar guru mênika botên sios mulang. Guru ingkang kados mênika ugi ngémba-émba dados ingkang utami. Guru ingkang sipatipun kados mêkatên kalêbêt ingkang nistha.

4) Guru Amét Sémah Garwa ing Murid

Guru amét sémah garwa ing murid mênika guru ingkang pados garwa ing muridipun. Guru mênika ugi kalêbêt guru ingkang nistha. Amargi guru mênika dèrèng mangrêtos sabarang ngèlmi. Guru ingkang kados mênika kaandharakên ing *teks Serat WIgnyâtâyâ* kados mênika.

kang mangkono supayané asil/ Bagus Sidik umatur tumênga/ kadospundi sajatiné/ hambâ sumêrap guru/ amét garwa sémah ing murid/ mugi kajarwanâna/ kang Râma lingnya rum/ **dhuh guru ingkang mangkana/ tandha durung anjajah sabarang ngèlmi/ nora sastra susila// (Dha/ p3/ g8-10)**

Terjemahan:

*yang seperti itu supaya mendapat hasil/ Bagus Sidik seraya berkata/ bagaimana yang sesungguhnya/ hamba melihat guru/ yang mencari istri kepada murid/ semoga diterangkan/ Sang Ayah berbicara dengan halus dan manis/ **dhuh guru yang seperti itu/ tandanya belum mengetahui segala ilmu/ tidak berilmu (sastra) susila//***

sastra iku jênggêlênging warni/ wus satuhu kang kapara nyata/ susila iku patrapé/ angémba-émba kang wus/ antuk sihé kang Mâha Sugsmi/ rèh maksih neng jaman/ **miwah umuripun/ kurang saka wewatêsan/ miwah durung nglakoni anandhang kingnis/ ngrasa sanyatanira// (Dha/ p4/ g7-10)**

Terjemahan:

*ilmu (sastra) itu untuk melihat berbagai macam kehidupan/ sudah nyata dan sudah pasti nyata/ susila itu sikapnya/ berpura-pura yang sudah/ mendapat Kasih dari Tuhan/ karena masih ada di dunia/ **dan umurnya/ kurang dari batasannya/ dan juga belum mengalami ujian/ merasakan yang sesungguhnya//***

kèhing ngèlmu kasusu si ati/ dâyâ-dâyâ anuli antukâ/ pangan kang gampang têkané/ banjur kêna pinuluk/ pikirirâ kasor tan wasis/ mambêng tiwasing patrap/ kabanjur kalantur/ sarèhning maksih tarunâ/ anuli ring supêkêt rakêting ati/ nêmpuh saruning tingkah// (Dha/ p5/ g1-10)

Terjemahan:

banyaknya ilmu tergesa-gesa dalam hati/ mencari akal supaya segera mendapatkan/ pangan yang gampang datangnya/ supaya bisa langsung dimakan/ pikirannya nista tidak pandai/ sikapnya malang dan celaka/ akhirnya terlanjur/ karena masih muda/ sehingga melekat di hati/ menjalani perbuatan yang buruk//

Adhêdhasar andharan ing nginggil guru ingkang ingkang pados garwâ ing muridipun mênikâ amargi dèrèng mangrêtosi sabarang ngèlmi, umuripun taksih ênèm, sâhâ dèrèng kathah nglampahi ing pagêsan. Anggènipun ngginakakên ngèlminipun kasusu, ingkang dipungayuh namung supados énggal-énggal pikantuk sandhang têdhâ, milâ banjur nglampahi tumindak kasor.

5) Guru Nir Sasânâ

Guru nir sasânâ inggih mênikâ guru ingkang botên gadhah wismâ. Guru mênikâ asring manggèn ing wismâ muridipun. Guru ingkang kados mênikâ kaandharakên ing teks *Serat WIgnyâtâyâ* kados mênikâ.

guru ingkang mangkono puniki/ têtahané nandhang kasangsârâ/ sanggoné kabéré-béré/ sawênèhânâ guru/ kang ngupâyâ wêtuning bukti/ ngidêri muridirâ/ kéwâlâ kang cukup/ bisâ nyampêti ing karsâ/ dipunbruhi yèn wus sudâ kang rijêki/ nuli ngalih péncokan// (Dha/ p6/ g1-10)

Terjemahan:

guru yang seperti itu/ akhirnya akan mendapat kesengsaraan/ dimanapun akan terlunta-lunta/ sepekerjaannya guru/ yang mengupayakan mendapat makan (mencari nafkah)/ mengelilingi muridnya/ hanya cukup itu saja/ bisa mencukupi keinginannya/ dibebani jika rizkinya sudah berkurang/ lalu berpindah ditempat lain//

ingkang pancén biså mituruti/ iku aran guru nir sasåná/ tanpå wismå ngêndi goné/ mampir kéwålå amung/ åná manèh guru anami/ anggênthong ngumosikå/ Sidik aturipun/ Råmå paran wardinirå/ gênthong ngumos Wargåtåmå lingnya ris/ gênthong ngumos punikå// (Dha/ p7/ g1-4)

Terjemahan:

yang benar-benar bisa menuruti/ itu dinamakan guru yang tidak punya tempat tinggal/ tanpa rumah dimanapun/ hanya mampir saja/ ada lagi guru yang dinamakan/ bocor airnya/ Sidik berkata? Ayah berilah penjelasannya/ bocor airnya lalu Wargatama berkata dengan halus dan manis/ bocor airnya artinya//

Adhêdhasar andharan ing nginggil guru ingkang botên gadhah wismå mênikå bakal sangsårå gêsangipun amargi guru ingkang kados mênikå nisthå lakunipun. Namung nunut ing wismanipun pårå murid ingkang sage nyêkapi kabêtahanipun, manawi sampun botên sagêd nyêkapi satêmah ngalih anggènipun nunut. Guru ingkang kados mênikå tumindakipun kasar.

6) Guru ingkang Galuyur Patrapipun

Guru ingkang galuyur patrapipun mênikå guru ingkang patrapipun rêmên galuyuran. Manawi mêjang bab ngèlmi muridipun dipunutus madosi piyambak dados guru kaliyan muridipun sampyuh ngèlminipun. Guru ingkang kados mênikå kaandharakên ing *teks Serat WIgnyåtåyå* kados mênikå.

purunipun lumêbêt ing pasthi/ lamun dipunaturi kang ngarså/ anyuwun ngalap bêrkahé/ Wargåtåmå lingipun/ kang mangkono puniku kaki/ jalarané ing ngarså/ duk anampi ngèlmu/ saking guruné ing ngarså/ datan sinung dumununging ingkang ngèlmi/ amung kinèn ngupåyå// (Dha/ p11/ g7-10)

Terjemahan:

maunya mendapatkan yang pasti/ apabila dipanggil yang terdahulu/ meminta dan mengharap berkah/ Wargatama berkata/ yang seperti itu Nak/ karena yang didepan/ ketika menerima ilmu/ dari gurunya yang dahulu/ tidak diberi penjelasan tentang ilmu/ hanya disuruh mencari//

sangkaa sik tyasira pribadi/ mangka guru kang mulang magkana/ sayêkti anggané dhéwé/ tan wruh ing dunungipun/ dadi sampyuh guru lan murid/ nampi wulang kemandhang/ swara kumarumpyung/ nora wruh panggonanira/ rumangsané yèn ngèlmu puniku gampil/ katêlahé anglambrang// (Dha/ p12/ g2-10)

Terjemahan:

mulailah terlebih dahulu dari hati pribadi/ padahal guru yang mengajar seperti itu/ sesungguhnya dirinya sendiri/ tidak mengerti maksudnya/ jadi sama bobotnya antara guru dan murid/ menerima pelajaran lewat suara/ suara yang keras/ tidak mengerti tempatnya/ dipikinya jika ilmu itu mudah/ kebiasaannya pergi kemana saja (berkelana)//

yèn amêjangaké maring ngèlmi/ nora bédâ lawan gurunira/ kinèn anggolèki dhéwé/ tan wus catur-cinatur/ kang cinatur angga pribadi/ paran ta bisanira/ pamané wong iku/ bisa golèki priyangga/ nora susah puruwita pêsthi wasis/ pruwita kinarya// (Dha/ p13/ g1-10)

Terjemahan:

apabila memberi nasihat tentang ilmu/ tidak berbeda dengan gurunya/ disuruh mencari sendiri/ sudah tidak bercerita/ yang diceritakan dirinya sendiri/ apa yang dibisanya/ seandainya orang itu/ bisa mencari dirinya sendiri/ tidak perlu berguru pasti sudah pandai/ guru itu bekerjalah//

Adhêdhasar andharan ing nginggil guru ingkang patrapipun rêmên galuyuran mênika amargi botên mangrêtos dumununging ngèlmi. Guru ingkang mulang kados mêkatên sêjatosipun botên mangrêtos mênapa ingkang dipunwulangakên. Muridipun dipunutus madosi ngèlminipun piyambak. Dados sampyuh antawisipun guru sâha murid.

b. Madya Tumrap Guru

1) Gênthong Ngumosi

Guru ingkang kados gênthong ngumosi inggih mênika guru ingkang nampik murid ingkang miskin. Nanging taksih purun mulang sinambi nêngga ingkang sugih

dunyanipun. Guru ingkang kados mênika kaandharakên ing *teks Serat Wignyâtâyâ* kados mênika.

guru nampik manungså kang miskin/ lamun ingkang pruwitå malarat/ ora akèh bidunyané/ trapé têkå tumambuh/ nanging ora bangêt cinêngil/ pamrihé åå kêmbara/ rêmbês-êmbêsipun/ kêdhik-kêdhik anggênirå/ biså rêmbês ginawé sambèn anganti/ kang akèh dunyanirå// (Dha/ p8/ g1-10)

Terjemahan:

guru menolak manusia yang miskin/ seandainya yang berguru miskin/ tidak banyak hartanya/ sikapnya pura-pura tidak tahu/ tetapi tidak terlalu buruk/ harapannya jangan ragu/ sumber dananya/ sedikit demi sedikit dia/ bisa diserap olehnya dibuat untuk sampingan sambil menunggu/ yang kaya hartanya//

Adhêdhasar andharan ing nginggil guru ingkang kados gênthong ngumosi inggih mênika guru ingkang tumambuh botên ngawu-awu dhatêng murid ingkang botên kathah dunyanipun. Nanging muridipun taksih dipunwulang. Pamrihipun dananipun sagêd dipunpêndhêt sêkêdhik-sêkêdhik, sinambi nêngga ingkang kathah dunyanipun. Guru ingkang kados mênika tumindakipun botên nisthå sangêt taksih kalêbêt tumindak ingkang madyå. Bab mênika jumbuh kaliyan

c. Utåmå tumrap Abdi

1) Pramatinig Laku

Guru ingkang dados pramatining laku inggih mênika guru ingkang sipatipun utami, ingkang bêcik martabatipun. Guru ingkang sipatipun utami mênika guru ingkang ngêtrapakên sandining dwiasthå. Guru ingkang kados mênika kaandharakên ing *teks Serat Wignyâtâyâ* kados mênika.

awêwismå kanthi garwå siwi/ kaabdèkên marang (kåcå 7) Sri Naréndra/ iyå sapangkat-pangkaté/ maksih ngawulèng ratu/ wismanirå ngrêsêpkên ati/ gumrining latarirå/ nora nånå uwuh/ nora

tinggal ing saréngat/ sapolahé tinirusa maning janmi/ bêtah wungu lan lênggah// (Dha/ p15/ g1-10)

Terjemahan:

mempunyai rumah, istri, dan anak/ mengabdikan terhadap ratu (kaca 7)/ bagaimanapun kedudukannya/ masih mengabdikan terhadap ratu/ rumahnya nyaman dipandang/ bersih halamannya/ tidak ada sampahnya/ tidak meninggalkan syariat/ tindakannya diteruskan lagi oleh orang/ tahan bangun dan duduk (terjaga)//

karêmané guyon lan raré lit/ miwah uning sandining dwiastha/ lumaku kapujanggané/ sagung pakaryan putus/ yèku kang aran pruwitan bêcik/ nistha madya utama/ rinêgên tan korupsi/ marang sagung pakarêman/ yèku ingkang mêmayu harjaning nagri/ pantês ginuronan// (Dha/ p16/ g1-10)

Terjemahan:

kesenangannya bercanda dengan anak kecil/ dan mengerti gambaran dwiastha / pandai dalam bersastra/ semua pekerjaan dikuasainya/ yaitu yang dinamakan guru yang baik/ nista (hina), madya (sedang) dan utama/ dihargai dan tidak pantas/ terhadap segala kesenangannya/ yaitu yang menjaga kesejahteraan Negara/ pantas dijadikan guru//

kudu manut paréntahé Gusti/ kaping kalih wruh têkaning pangan/ dipunrumangsak nikmaté/ kang kaping telu kudu/ jroning urip ngupaya bukti/ ping pat nut tata gama/ paréntah ing Ratu/ ping lima panggaggonirak/ aja nganti angembak mring para Gusti/ ping nem wruh ing kadang// (Dha/ p18/ g1-10)

Terjemahan:

harus menjalankan perintah Tuhan/ yang kedua mengerti datangnya pangan/ dan disyukuri nikmatnya/ yang ketiga harus/ di dalam hidup harus mencari makan/ yang keempat patuh terhadap aturan agama/ perintahnya Tuhan/ yang kelima tempat tinggalnya/ jangan sampai menirukan para atasan/ yang keenam mengertilah terhadap saudara, teman, dan sesama//

kaping pitu dèn srêgêp sumiwi/ ing Sang Prabu manapa ngawulak/ ping wolu bisa agawé/ marang lêmêsing tênggung/ Sidak gantya umatur aris/ Ramak hambak uningak/ raré dados guru/ dèrèng gegriya priyanggak/ tan ngawulak ing Ratu karyané naming/ bêrah pakaryan kasar// (Dha/ p19/ g1-4)

Terjemahan:

yang ketujuh harus rajin menghadap/ kepada Sang Ratu ataupun sesama/ yang kedelapan harus bisa menggunakan/ perkataan yang halus/ Sidak bergatian berkata dengan halus dan lembut/ anak menjadi guru/ belum memiliki rumah sendiri/ tidak mengabdikan kepada ratu pekerjaannya hanya/ buruh pekerjaan kasar//

Adhêdhasar andharan ing nginggil guru ingkang dados pramatining laku inggih mênika guru ingkang bêcik martabatipun, gadhah wismâ, garwâ, sâhâ putrâ. Ngawulâ dhatêng ratunipun, wismanipun rêsik sâhâ padhang. Ugi botên nilar *syari'at*, bêtah lênggah, cêgah dhahar sâhâ saré. Sasanèsipun mênika ugi rêmên guyon kaliyan laré alit. Wasis ing sabarang ngèlmi, lumampah kapujangganipun sâhâ ngêtrapakên sandining dwiasthâ.

Sandining dwiasthâ mênika ingkang kaping sêpisan inggih mênika manut sêdayâ parintahing Gusti, ingkang kaping kalih mangrêtos kadospundi pados pangan ingkang saé sâhâ dipun-*syukuri nikmat*-ipun, ingkang kaping tigâ ing pagêsangan mênika kêdah ngupâyâ sandhang sâhâ pangan, ingkang kaping sêkawan nglampahi pranatan agami sâhâ paréntahing ratu, ingkang kaping gangsal wismanipun ampung ngantos sami utawi nandhingi ratunipun, ingkang kaping ênêm kêdah mangrêtos sâhâ têtulung dhatêng sanak kadang, ingkang kaping pitu kêdah sumiwi dhatêng ratu sâhâ sasaminipun, sâhâ ingkang kaping wolu sagêd ngginakakên têtêmbungan ingkang manis sâhâ aris.

Guru ingkang gadhah watak ingkang kados mêkatên tamtu dipunwastani guru ingkang utami. Bab mênika jumbuh kaliyan ingkang dipunandharakên Endraswara (2006: 145), abdi ingkang utamâ mênika manawi kalah kêdah têtêp têtguh sâhâ ngatos-atos, sartâ kêdah ngémutakên sasaminipun abdi supados têtêp têtguh. Abdi mênika kêdah tansah émut bibit kawitipun, antawisipun (a) kêdah

tansah émut dhatêng léluhur ingkang langkung rumiyin prihatos, (b) kédah narimå, (c) sagêd cêgah håwå nêpsu sawêtawis, (d) kédah gadhah raos *syukur* dhumatêng Gusti ingkang Måhå Kuwaos, (e) kédah njagi tiyang alit supados sagêd têntêm, (f) tansah njagi supados botên wontên abdi ingkang tumindak ardå, (g) tansah ngupados sandhang såhå têdhå, såhå (h) gadhah wawasan, tåtå krami, såhå tumindakipun saé dhatêng sasamining abdi. Sasanèsipun mênikå miturut Tedjowirawan (2001: 189), abdi ingkang nglampahi tumindak utåmå mênikå ugi wontên 7 (pitu), antawisipun (1) têmên, (2) gêmi, (3) nastiti, (4) ngati-ati, (5) angawruhi, (6) santosèng kalbu, såhå mantêp.

BAB V PANUTUP

A. Dudutan

Asiling panalitèn sâhâ pangrêmbagipun *naskah teks Sêrat Wignyâtâyâ* sampun kawahyakakên wontên bab IV. Adhêdhasar andharan wontên bab IV kasêbut sagêd dipunpêndhêt dudutan panalitèn. Dudutan panalitèn mênikâ wontên kalih pérangan, inggih gayut kaliyan *kajian filologi sâhâ konsep nisthâ, madyâ, utâmâ* ing *teks Sêrat Wignyâtâyâ*. Wondéné dudutanipun kaandharakên ing ngandhap mênikâ.

1. *Inventarisasi Naskah Sêrat Wignyâtâyâ*

Inventarisasi naskah Sêrat Wignyâtâyâ ing panalitèn mênikâ katindakakên kanthi *studi katalog* sâhâ ningali piyambak kawontênaning *naskah* ing *Perpustakaan Sâ nabudâyâ*, Yogyakarta. Gunggunging *naskah Sêrat Wignyâtâyâ* namung satunggal *eksemplar*.

2. *Deskripsi Naskah Sêrat Wignyâtâyâ*

Irah-irahanipun *naskah* ingkang dados *sumber data* panalitèn, inggih *Sêrat Wignyâtâyâ*. Irah-irahaning *naskah* mênikâ sampun cêthâ amargi sinêrat wontên ing samaking *naskah*. Irah-irahan *naskah* mênikâ dipunsêrat déning *tangan pertama indikator*-ipun awit irah-irahan dipun sêrat ing samak ingkang taksih asli, inggih mênikâ samak saking panyêrat, sanès ing samak saking *petugas perpustakaan*.

Kawontênanipun *naskah Sêrat Wignyâtâyâ* mênikâ taksih wêtah, saking *perpustakaan Museum Sâ nabudâyâ*, Yogyakarta sampun kawadhahan papan ingkang *khusus* kanggé *naskah* mênikâ, awujud dlancang *karton* ingkang

dipundamêl kothak warni abu-abu. Jinis *bahan naskah Sêrat Wignyâtâyâ* ngginakakên jinis dlancang warni soklat *cream*. Tapakipun mangsi ingkang warni soklat taksih katingal saé dados *naskah Sêrat Wignyâtâyâ* taksih sagêd dipunwaos.

Ukuran *naskah Sêrat Wignyâtâyâ* wiyar sâhâ panjangipun inggih mênikâ 22cm x 34 cm. Kandêling *naskah* ingkang dipuntliti 1 cm. Ukuraning aksârâ alit, kanthi panjangipun 0,5 cm sâhâ wiyaripun 0,2 cm. Ukuraning *margin naskah Sêrat Wignyâtâyâ* *top*: 2 cm; *bottom*: 1,5 cm; *left*: 2 cm; sâhâ *right*: 2,5 cm. Cacahing kâcâ *naskah* ingkang dipuntliti wontên 7 kâcâ. Cacahing larik sabên satunggal kâcâ wontên 44 larik. Wondéné panomêraning kâcâ dipunsêrat mawi ângkâ Jâwâ. Nomêring kâcâ kasêrat wontên ing têngahing lêmbar pèrangan nginggil.

Naskah Sêrat Wignyâtâyâ mênikâ kalêbêt jinis *naskah* sastra. *Teks* mênikâ nyariosakên piwulang bab tumindak bêcik sâhâ alanipun ngupadi sandhang têdhâ, ingkang dipunandharakên déning Ki Ajar Wargâtâmâ saking Désa Sunyaruri dhatêng putranipun Sidak sâhâ Sidik. Bâsâning *naskah Sêrat Wignyâtâyâ* ngginakakên Jawi gagrag énggal, nanging ugi wontên têtêmbungan saking bâsâ Arab, *ragam* bâsâ ingkang dipunginakakên *ragam* krâmâ-ngoko. Wondéné dhapukaning *teks* inggih mênikâ awujud *sêkar mâcâpat*.

Naskah Sêrat Wignyâtâyâ kasêrat mawi carik ingkang aksaranipun nganggé aksârâ Jâwâ, déné wujuding aksârâ mucuk êri miring manêngên amargi sêratan mênikâ adhêdhasar saking wujud pucuking aksârâ Jâwâ ingkang ngajêng lancip utawi mucuk êri. Warnipun mangsi ingkang dipunginakakên wontên ing *naskah Sêrat Wignyâtâyâ* mênikâ warni soklat.

Naskah Sêrat Wignyâtâyâ kaanggit déning Radèn Sastrâpuspitâ minangkå abdi dalêm kêmasan Karaton Dalêm ing Surâkartå Hadiningrat. *Naskah Sêrat Wignyâtâyâ* mênikå kasêrat wulan Agustus ing warså 1907, sâhå katêdhak wulan November ing warså 1908. Dados umuring *naskah* ing warså 2018 mênikå sampun 110 (satunggalatus sêdåså) taun.

3. *Transkripsi Teks Sêrat Wignyâtâyâ*

Transkripsi inggih mênikå *alih tulis* sêrataning *teks* mawi aksårå ingkang sami kaliyan aksaraning *teks*. *Metode transkripsi* ingkang dipunginakakên wontên ing *teks Sêrat Wignyâtâyâ* inggih mênikå *metode transkripsi diplomatik*. Anggènipun ndamêl alih tulis sêrataning *teks* mênikå kados mênåpå wontênipun, inggih kados déné sêrataning *teks*-ipun kanthi aksårå ingkang sami.

4. *Transliterasi sâhå Suntingan Teks Sêrat Wignyâtâyâ*

Metode transliterasi ingkang dipunginakakên ing panalitèn mênikå, inggih *metode transliterasi standar* utawi nggantos sêrataning *teks* adhêdhasar *ejaan* ingkang sampun dipunsampurnakakên utawi *EYD* ingkang lumampah. Ancasipun ndamêl *transliterasi standar* inggih mênikå kanggé ngandharakên sêratan ingkang botên jumbuh kaliyan *konteks* isining *teks* supados nggampilakên anggènipun maos sâhå nggampilakên anggènipun ndamêl *suntingan*.

Suntingan teks wontên panalitèn mênikå ngginakakên *suntingan standar*. Lampahing damêl *suntingan teks* wontên panalitèn mênikå katindakakên kanthi cårå nglêrêsakên kalêpataning *teks* kanthi nambahi, ngirangi, sâhå nggantos aksaraning *teks*, wandå, mênåpå déné têmbung wontên *teks* kanthi *kontekstual*.

Sasampunipun *suntingan teks* kalampahan, salajêngipun ndamêl cathêtan éwah-éwahaning *teks* sâhå andharanipun wontên ing *aparat kritik*. Ancasing damêl

aparat kritik mênika supados pamaos sagêd mangrêtos i kadospudi éwah-éwahanipun.

5. *Terjemahan Teks Sérat Wignyåtâyâ*

Panalitèn *naskah Teks Sérat Wignyåtâyâ* mênika ngginakakên tigang *metode terjemahan teks* inggih mênika *terjemahan harfiah, terjemahan isi* utawi *makna, sâhâ terjemahan bebas* kanthi *kontekstual*. *Terjemahan teks* wontên panalitèn mênika katindakakên kanthi ngéwahi basaning *teks* utawi bâsâ *sumber*, inggih mênika bâsâ Jawi dhatêng bâsâ *sasaran*-ipun, inggih bâsâ Indonesia. Wondéné têmbung-têmbung ingkang botên sagêd dipun-*terjemah*-akên salajêngipun kaandharakên wontên cathêtan *terjemahan*.

6. *Konsep Nisthâ, Madyâ, sâhâ Utâmâ ing Teks Sérat Wignyåtâyâ*

Panalitèn mênika ngandharaken *konsep* nisthâ, madyâ, sâhâ utâmâ wontên ing panggaotan *teks Sérat Wignyåtâyâ*. Saking data ingkang sampun kapanggihakên *konsep* nisthâ, madyâ, sâhâ utâmâ wontên ing salêbêting *Teks Sérat Wignyåtâyâ* mênika, (1) nisthâ, madyâ, utâmâ tumrap manungsâ, (2) nisthâ, madyâ, utâmâ mliginipun tumrap guru.

B. *Implikasi*

Asiling panalitèn sâhâ pangrêmbagipun *naskah Sêrat Wignyâtâyâ* sampun kaandharakên wontên bab IV. Adhêdhasar asiling panalitèn sâhâ pangrêmbagipun kasêbut wontên *implikasi*-nipun. Wondéné *implikasi* saking panalitèn mênikâ kaandharakên wontên ing ngandhap mênikâ.

1. *Data-data* asiling panalitèn mênikâ sagêdâ dipunginakakên déning pârâ pamaos ingkang badhé nлити *teks Sêrat Wignyâtâyâ* saking ngèlmu sanès.
2. Asiling *inventarisasi naskah, deskripsi naskah, sâhâ terjemahan* panggaotan *teks Sêrat Wignyâtâyâ* minangkâ pandom saking ancasipun *metode* panalitèn *filologi*.
3. Tumrap pamaos umum *konsep* nisthâ, madyâ, sâhâ utâmâ wontên ing *teks Sêrat Wignyâtâyâ* mênikâ sagêd nambahi sêsêrêpan kanggé wiranèm utawi priyantun sêpuh ngéngingi bab *konsep* nisthâ, madyâ, sâhâ utâmâ

C. *Pamrayogi*

Adhêdhasar panalitèn *teks Sêrat Wignyâtâyâ* ingkang sampun katindakakên, wontên pamrayogi panalitèn ingkang kaandharakên ing ngandhap mênikâ.

1. *Teks Sêrat Wignyâtâyâ* mênikâ taksih prêlu dipuntliti malih kajumbuhakên kaliyan bab bâsâ, sastrâ, mênapâ bab sanèsipun.
2. Panalitèn *naskah* mliginipun *naskah* Jawi taksih prêlu katindakakên kanggé nglêstantunakên isining *naskah*, ugi kanggé nglêstantunakên piwulang ing salêbêting *teks* ingkang taksih sagêd dipunjumbuhakên ing pagêsanagan masarakat samênikâ.

KAPUSTAKAN

1. *Manuskrip*

Sêrat *Wignyâtâyâ*, kasimpên wontên ing *Museum Negeri Sânbudâyâ*, kanthi nomêr koleksi PB A 71.

2. *Pustakå*

Balai Bahasa Yogyakarta. 2006. *Pedoman Umum Ejaan Bahasa Jawa Huruf Latin yang Disempurnakan*. Yogyakarta: Kanisius.

Bambang Purnomo, S. 2007. *Filologi dan Studi Sastra Lama*. Surabaya: Penerbit Bintang.

Baroroh-Baried, Siti dkk. 1885. *Pengantar Teori Filologi*, Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.

Behrend, T.E. 1990. *Katalog Induk Naskah-naskah Nusantara Jilid 1 Museum Sonobudoyo Yogyakarta*. Yogyakarta: Penerbit Djambatan.

Behrend, T.E. dan Titik Pudjiastuti. 1997a. *Katalog Induk Naskah-naskah Fakultas Sastra Universitas Indonesia Jilid 3-A*. Jakarta: Yayasan Obor Indonesia.

_____. 1997b. *Katalog Induk Naskah-naskah Fakultas Sastra Universitas Indonesia Jilid 3-B*. Jakarta: Yayasan Obor Indonesia.

Djamaris, Edwar. 2002. *Metode Penelitian Filologi*. Jakarta : CV Manasco.

Dwight, W. Benjamin. 1860. *Modern Philology*. New York : A.S. Barnes and Burr, 51 and 53 John Street.

Endraswara, Suwardi. 2006. *Falsafah Hidup Jawa*. Yogyakarta: Cakrawala.

_____. 2013. *Falsafah Kepemimpinan Jawa*. FBS Universitas Negeri Yogyakarta.

Fathurahman, Oman. 2015. *Filologi Indonesia*. Jakarta: Prenadamedia Group.

- Giradet, Nikolaus. 1983. *Descriptive Catalogue of the Javanese Manuscripts and Printed Books in the Main Libraries of Surakarta and Yogyakarta*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Hidayat, M.W. 2015. *Kajian Filologi saha Kawruh Sajatosing Gêsang wontên ing Sêrat Suluk Warna-warni*. Skripsi S1. Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta.
- Kaelan. 2012. *Metode Penelitian Kualitatif Interdisipliner Bidang Sosial, Budaya, Filsafat, Agama, dan Humaniora*. Yogyakarta: Paradigma.
- Lindsay, Jennifer, R.M. Soetanto, dan Alan Feinstein. 1994. *Katalog Induk Naskah-naskah Nusantara: Kraton Yogyakarta. Jilid 2*. Jakarta: Djambatan.
- Mardiwarsito, L. 1981. *Kamus Bahasa Jawa Kuna-Indonesia*. Ende-Flores: Penerbit Nusa Indah.
- Mulyani, Hesti. 2009. *Membaca Manuskrip Jawa*. Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta.
- _____. 2011. *Komprehensi Tulis. Gêgaran Mata Kuliah Komprehensi Tulis Jawa*. Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta.
- _____. 2014. *Teori dan Metode Pengkajian Filologi*. Yogyakarta: Penerbit Angkara Media.
- Mutaqim, Ilham Inki. 2014. *Pinter Nembang Macapat*. Yogyakarta: Media Pressindo.
- Poerwadarminta, W.J.S. 1939. *Baoesastra Djawa*. Groningen, Batavia: J.B Wolters' Uitgevers-Maatschappij N.V.
- Prawiroatmodjo, S. 1981. *Bausastra Jawa-Indonesia Jilid 1*. Jakarta: PT Gunung Agung.
- Prawiroatmodjo, S. 1981. *Bausastra Jawa-Indonesia Jilid 2*. Jakarta: PT Gunung Agung.
- Pudjiastuti, Titik. 2006. *Naskah dan Studi Naskah*. Bogor: Akamedia.

Saktimulya, Sri Ratna. 2005. *Katalog Naskah-naskah Perpustakaan Pura Pakualaman*. Jakarta: Yayasan Obor Indonesia.

Saputra, Karsono H. 2010. *Sekar Macapat*. Jakarta Selatan: Wedatama Widya Sastra.

Setiono, Baktya Tri. 2014. *Kajian Filologi saha Piwulang Moral wonten ing Serat Gembring Baring*. Skripsi S1. Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta.

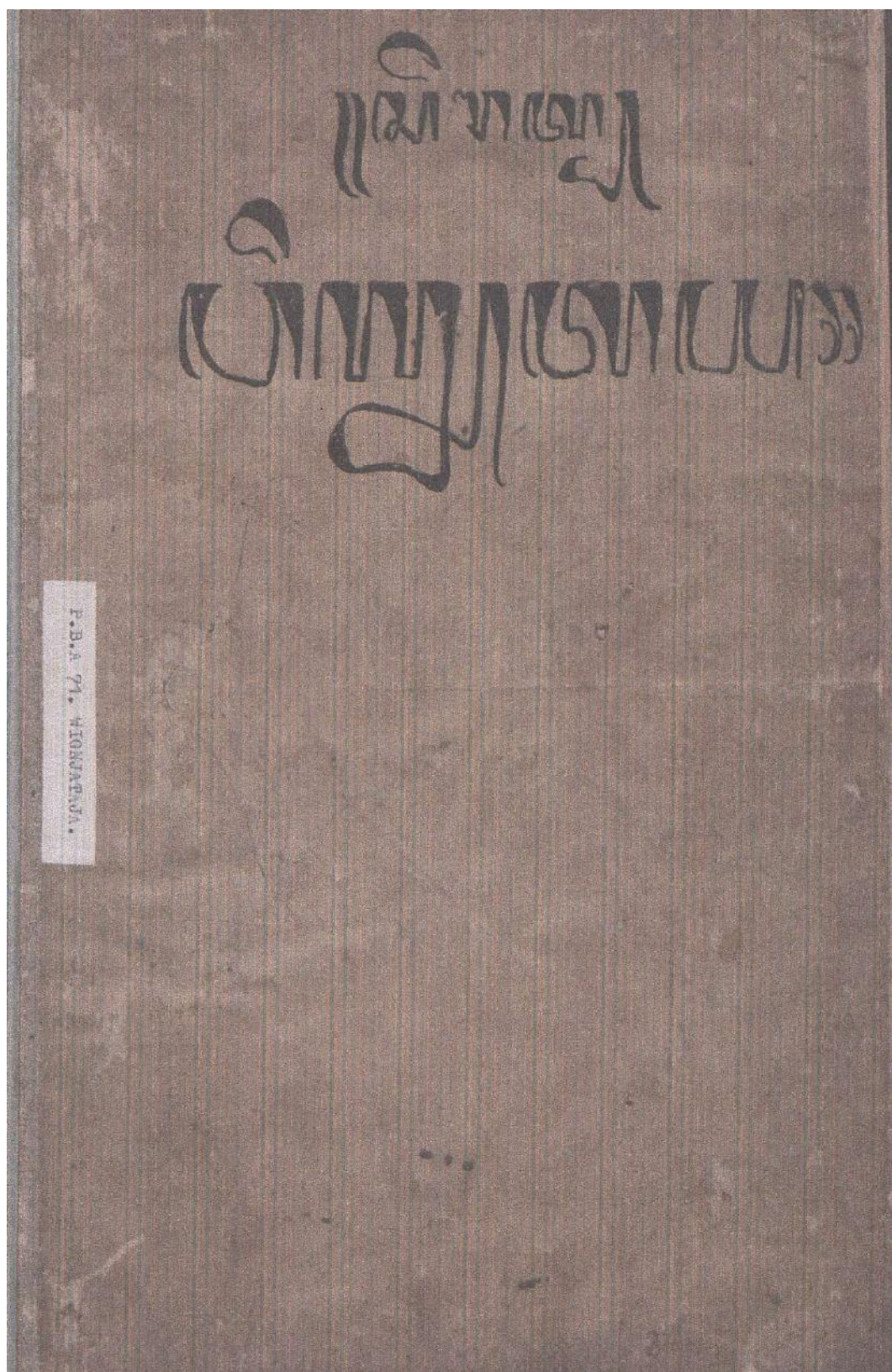
Zachrun Istanti, Kun. 2013. *Metode Penelitian Filologi dan Penerapannya*. Solo: Penerbit Elmatara.

3. Jurnal

Tedjowirawan, Anung. 2001. “Unsur-unsur Ajaran Pimpinan dan Abdi Negara di dalam Teks-teks Pustakaraja Madya Karya R. Ng. Ranggawarsita, Relevansinya dengan Kepemimpinan Masa Sekarang”. *Jurnal Humaniora*, 2, XIII, hlm. 182-193.

4. Internet

Masail, Bahtsul. 2014. “Mengingatkan Muslim untuk Shalat”, <http://www.nu.or.id/post/read/52673/mengingatkan-muslim-untuk-shalat>.

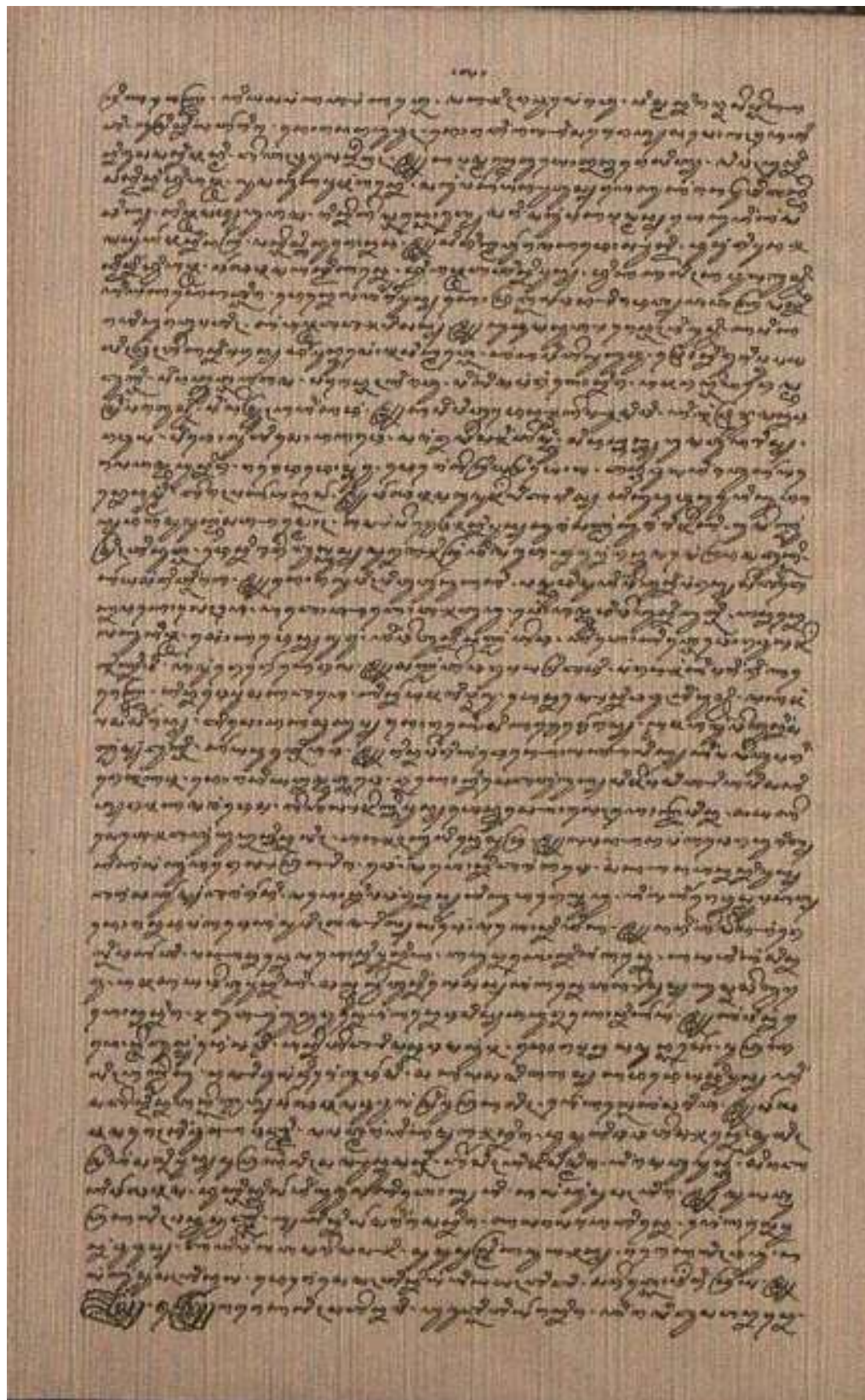

[illegible]

[The page contains dense handwritten Burmese script in vertical columns.]

[illegible]

[illegible]

0

0

LAMPIRAN 2: Asiling Transkripsi Teks Sêrat Wignyåtåya

၂၀၁၈

၂၀၁၈

(127) 127 (127)

[illegible][illegible]

பெரிய மரம்

၁၇။ အောက်ပါအတိုင်း ဖော်ပြပါအတိုင်း

အကျဉ်းချုပ်

၁၆၂၂ ခုနှစ် ဇန်နဝါရီလ ၁၅ ရက်နေ့တွင်

အင်္ဂလိပ်ဘာသာဖြင့် ရေးသားပါ။

တရားရန်ကုန်မြို့နယ်၊ ရန်ကုန်မြို့၊ ရွှေဘိုလမ်း၊ အမှတ် ၁၀၂ နံပါတ်

NON (21) MAY
C V C

(၇၇) မြန်မာ့ကျမ်းဂန် အကျဉ်းချုပ်

ମାଧୁରୀ ମାଧୁରୀ ମାଧୁରୀ ମାଧୁରୀ ମାଧୁରୀ ମାଧୁରୀ ମାଧୁରୀ ମାଧୁରୀ ମାଧୁରୀ ମାଧୁରୀ

အိမ်အရှေ့လှမ်းကပ်၊ အိမ်အရှေ့လှမ်းကပ်၊ အိမ်အရှေ့လှမ်းကပ်

ကျွန်ုပ်တို့၏ အားလုံးသည် အားလုံးအတွက် အကျိုးရှိစေရန် အားပေးပါ။

၆၅။ နဂါးမိသားစုတို့သည် ကျွန်ုပ်တို့၏ အကျိုးအမြတ်ကို ထိခိုက်စေရန် ကြိုးပမ်းကြသည်ကို တွေ့ရှိရပါသည်။

11. 11. 1931

(၇၇) မူလမူအမိန့်ကိစ္စကလေးများကို ဖော်ပြရန်

မူလမူအမိန့်ကိစ္စကလေးကို ဖော်ပြရန်

မူလမူအမိန့်ကိစ္စကလေးကို ဖော်ပြရန်

မူလမူအမိန့်ကိစ္စကလေးကို ဖော်ပြရန်

မူလမူအမိန့်ကိစ္စကလေးကို ဖော်ပြရန်

မူလမူအမိန့်ကိစ္စကလေးကို ဖော်ပြရန်

(၇၈) မူလမူအမိန့်ကိစ္စကလေးကို ဖော်ပြရန်

မူလမူအမိန့်ကိစ္စကလေးကို ဖော်ပြရန်

မူလမူအမိန့်ကိစ္စကလေးကို ဖော်ပြရန်

မူလမူအမိန့်ကိစ္စကလေးကို ဖော်ပြရန်

မူလမူအမိန့်ကိစ္စကလေးကို ဖော်ပြရန်

မူလမူအမိန့်ကိစ္စကလေးကို ဖော်ပြရန်

(၇၉) မူလမူအမိန့်ကိစ္စကလေးကို ဖော်ပြရန်

မူလမူအမိန့်ကိစ္စကလေးကို ဖော်ပြရန်

ਮਾਯਾ ਰਾਜ

[illegible][illegible]

പനയ്ക്കു നെയ്യു പാൽക്കീടം നല്ല നെയ്യു പാൽക്കീടം

၁၅၀၂ ခု၊ ဇူလိုင်လ ၁ ရက်နေ့

๑๑. ๑๒. ๑๓. ๑๔. ๑๕. ๑๖. ๑๗. ๑๘. ๑๙. ๒๐. ๒๑. ๒๒. ๒๓. ๒๔. ๒๕. ๒๖. ๒๗. ๒๘. ๒๙. ๓๐. ๓๑. ๓๒. ๓๓. ๓๔. ๓๕. ๓๖. ๓๗. ๓๘. ๓๙. ๔๐. ๔๑. ๔๒. ๔๓. ๔๔. ๔๕. ๔๖. ๔๗. ๔๘. ๔๙. ๕๐. ๕๑. ๕๒. ๕๓. ๕๔. ๕๕. ๕๖. ๕๗. ๕๘. ๕๙. ๖๐. ๖๑. ๖๒. ๖๓. ๖๔. ๖๕. ๖๖. ๖๗. ๖๘. ๖๙. ๗๐. ๗๑. ๗๒. ๗๓. ๗๔. ๗๕. ๗๖. ๗๗. ๗๘. ๗๙. ๘๐. ๘๑. ๘๒. ๘๓. ๘๔. ๘๕. ๘๖. ๘๗. ๘๘. ๘๙. ๙๐. ๙๑. ๙๒. ๙๓. ๙๔. ๙๕. ๙๖. ๙๗. ๙๘. ๙๙. ๑๐๐.

အလှူအတန်းတို့

[illegible]

ဒါက အဲဒီလိုပဲ၊ ဒါက အဲဒီလိုပဲ၊ ဒါက အဲဒီလိုပဲ၊ ဒါက အဲဒီလိုပဲ၊ ဒါက အဲဒီလိုပဲ

$\text{Ba}(\text{OH})_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$, $\text{Ca}(\text{OH})_2$

[illegible][illegible]

১৯৭৬

[illegible]

127/10/1

(၁၇) ဤနေ့ကတော့လောကဏ္ဍတို့အတွက် အကျိုးရှိစေရန်
 အကျိုးရှိစေရန် အကျိုးရှိစေရန် အကျိုးရှိစေရန်
 အကျိုးရှိစေရန် အကျိုးရှိစေရန် အကျိုးရှိစေရန်

[illegible][illegible]

၇။ ကံကုသလဗျာဒိတအရပ်တွင် အကျွန်ုပ်တို့

(၇) မိမိတို့ (၇) နှစ် အတွက် အကျိုးအမြတ်
 အကျိုးအမြတ်များကို မိမိတို့အတွက် (၇) နှစ်အတွက်
 အကျိုးအမြတ်များကို မိမိတို့အတွက် (၇) နှစ်အတွက်

[illegible]

(Handwritten signature)

[illegible]

หน้าโรงเรียนวัดบ้านท่าอิฐ : มหาวชิราลงกรณ

[illegible]

REIMZ

[illegible]

အမှတ် ၁၀၀ (၁၀၀) ရပ်ကွက် ၁၀၀ ရပ်ကွက် ၁၀၀

ឈ្មោះ កំ : ស៊ីវិល មុន ឈ្មោះ គាត់ ឈ្មោះ គាត់

$\frac{1}{2} \frac{1}{2} \frac{1}{2} \frac{1}{2} \frac{1}{2} \frac{1}{2}$
 $\frac{1}{2} \frac{1}{2} \frac{1}{2} \frac{1}{2} \frac{1}{2} \frac{1}{2}$

[illegible][illegible][illegible]

[illegible]

၁၇၁၈ ခုနှစ်၊ ဧပြီလ ၁၇ ရက်၊ နံနက် ၈ နာရီ၊
 ရန်ကုန်မြို့၊ ဝန်ကြီးရုံး၊ အထွေထွေအဖွဲ့

17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 85

အင်္ဂါမဂ္ဂဗျူဟံ ဟောတိမဂ္ဂဗျူဟံ အင်္ဂါမဂ္ဂဗျူဟံ

$\frac{1}{\sqrt{2}} \left(\begin{matrix} 1 & 0 \\ 0 & 1 \end{matrix} \right) = \frac{1}{\sqrt{2}} \left(\begin{matrix} 1 & 0 \\ 0 & 1 \end{matrix} \right)$

ကျွန်ုပ်တို့ ကျေးဇူးတင်ပါတယ်။

၁၇။ အင်္ဂါလက္ခဏာတို့ကို ရှိသောအတိုင်း ခံယူနိုင်ရန် အင်္ဂါလက္ခဏာတို့ကို

[illegible]

မဟာဗျူဟာ၊ မဟာဗျူဟာ၊ မဟာဗျူဟာ၊ မဟာဗျူဟာ

РАМКА РАКНАСТІ

[illegible]

ကမ္ဘာတစ်ဝှမ်းလုံး အသံတူသော စာလုံးများကို ရေးပါ။

[illegible]

အရှင်ဗုဒ္ဓကမ္မကိစ္စကို တွေ့ရုံတည်း

[illegible][illegible][illegible]

အပြုအမူအကျင့်အစားအနာအရပ်ရပ်ကို စောင့်ကြည့်
ပြုစုဆောင်ရွက်ရန် လိုအပ်သည်။

[illegible]

၁၇၇၈-၁၇၇၉

၂၇။ ခါးလျှော့အောင် ကုသရန်၊ ကျော့အောင် ကုသရန် (၆၆)

$\frac{1}{\sqrt{2}} \left(\begin{matrix} 1 & i \\ -1 & 1 \end{matrix} \right)$

എന്നിടത്തുനിന്നും തിരിച്ചുവന്നപ്പോൾ
 എന്റെ

101 101 11 1
 101 01 12

၁၇၇၇ ခုနှစ် ဇန်နဝါရီလ ၁၀ ရက်နေ့
 မြန်မာနိုင်ငံတော် အစိုးရတော်
 ကိုယ်စားလှယ် အဖြစ် အောက်ပါ
 နာမည်များကို ရေးသားခဲ့ပါသည်။

ω

[illegible]

မာတုမာဒါယျံ၊ မာတုမာဒါယျံ၊ မာတုမာဒါယျံ၊
မာတုမာဒါယျံ၊ မာတုမာဒါယျံ၊ မာတုမာဒါယျံ၊

(၃၇) ကျွန်ုပ်တို့သည် ကျွန်ုပ်တို့၏ အားကိုးအားထားရာကို အတည်အကျပြုလုပ်ခဲ့ပါသည်။
အားကိုးအားထားရာကို အတည်အကျပြုလုပ်ခဲ့ပါသည်။

១២៣៤៥៦៧៨៩១០១១២១៣១៤១៥១៦១៧១៨១៩២០២១២២២៣២៤២៥២៦២៧២៨២៩៣០៣១៣២៣៣៣៤៣៥៣៦៣៧៣៨៣៩៤០៤១៤២៤៣៤៤៤៥៤៦៤៧៤៨៤៩៥០៥១៥២៥៣៥៤៥៥៥៦៥៧៥៨៥៩៦០៦១៦២៦៣៦៤៦៥៦៦៦៧៦៨៦៩៧០៧១៧២៧៣៧៤៧៥៧៦៧៧៧៨៧៩៨០៨១៨២៨៣៨៤៨៥៨៦៨៧៨៨៨៩៩០៩១៩២៩៣៩៤៩៥៩៦៩៧៩៨៩៩១០១១១២១៣១៤១៥១៦១៧១៨១៩២០២១២២២៣២៤២៥២៦២៧២៨២៩៣០៣១៣២៣៣៣៤៣៥៣៦៣៧៣៨៣៩៤០៤១៤២៤៣៤៤៤៥៤៦៤៧៤៨៤៩៥០៥១៥២៥៣៥៤៥៥៥៦៥៧៥៨៥៩៦០៦១៦២៦៣៦៤៦៥៦៦៦៧៦៨៦៩៧០៧១៧២៧៣៧៤៧៥៧៦៧៧៧៨៧៩៨០៨១៨២៨៣៨៤៨៥៨៦៨៧៨៨៨៩៩០៩១៩២៩៣៩៤៩៥៩៦៩៧៩៨៩៩

အထွေထွေအကျဉ်းချုပ် အကျဉ်းချုပ်

၁၂၈၈ ခုနှစ်၊ ဇန်နဝါရီလ ၁၀ ရက်၊ နံနက် ၈ နာရီခန့်တွင်

မိမိတို့အားလုံးက အတူတူပင် နေထိုင်ကြသည်။

အိမ်ကုမ္ပဏီကုမ္ပဏီ

(၇) ဤကဏ္ဍအတွက် အကျိုးရှိမည့် အချက်များကို ရှင်းလင်းဖော်ပြပါ။

ဟူ၍လည်း မိမိ၏အမည်အတွက် အတည်အကျ

[illegible]

17/11/2017

ឲ្យ គោត្តមក្សត្រីបាលក្រុង រក្សា កំណត់ស្វ័យ ប្រើ

သံသယမရှိဘဲ အားလုံးက အတည်အကျ လုပ်ကိုင်ကြပါစို့။

[illegible]

172

(២) ដំណើរការការងារ ៖ គ្រប់គ្រង គ្រប់គ្រង

[illegible]

ពុទ្ធសាសនា ធម្មបទ ធម្មបទ ធម្មបទ

(ឧ) ឧបាសិទ្ធិ ធម្មបទ ធម្មបទ ធម្មបទ ធម្មបទ

ធម្មបទ ធម្មបទ ធម្មបទ ធម្មបទ ធម្មបទ

ធម្មបទ ធម្មបទ ធម្មបទ ធម្មបទ ធម្មបទ

ធម្មបទ ធម្មបទ ធម្មបទ ធម្មបទ

(ឧ) ឧបាសិទ្ធិ ធម្មបទ ធម្មបទ ធម្មបទ

ធម្មបទ ធម្មបទ ធម្មបទ ធម្មបទ ធម្មបទ

ធម្មបទ ធម្មបទ ធម្មបទ ធម្មបទ ធម្មបទ

ធម្មបទ

(ឧ) ឧបាសិទ្ធិ ធម្មបទ ធម្មបទ ធម្មបទ

ធម្មបទ ធម្មបទ ធម្មបទ ធម្មបទ ធម្មបទ

ធម្មបទ ធម្មបទ ធម្មបទ ធម្មបទ ធម្មបទ

ធម្មបទ ធម្មបទ ធម្មបទ ធម្មបទ ធម្មបទ

ធម្មបទ

ឧបាសិទ្ធិ

[illegible][illegible]

ပြောလေကတကုဒ်ကော(လှ)လှလှလှလှလှလှ
ကတကုဒ်လှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှ(လှ)

လှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှ

လှ(လှ)လှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှ
ပြောလေကတကုဒ်ကော(လှ)လှလှလှလှလှလှ
လှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှ

ပြောလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှ
လှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှ

ပြောလေကတကုဒ်ကော(လှ)လှလှလှလှလှလှ
လှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှလှ

ပြောလေကတကုဒ်ကော(လှ)လှလှလှလှလှလှ

ပြောလေကတကုဒ်ကော(လှ)လှလှလှလှလှလှ

ပြောလေကတကုဒ်ကော(လှ)လှလှလှလှလှလှ

မှအရ လာကုသကွယ် မှအံ့အာ၊ အံ့ကံလကုသကွယ်ကံလကွယ်

ក្រុមប្រឹក្សាភិបាលក្រុមហ៊ុន ភីអិលស៊ី ភីអិលស៊ី ភីអិលស៊ី

၇၇ နံတံတူ : မတံတူမတူမတူမတူမတူ : ၇၇

[illegible]

အကယ်၍ ဂုဏ်သိက္ခာမရှိဘဲ နေပါက အကျိုးမရှိပါ။

[illegible]

အကျိုးကို ခံစားရမည်။ အကျိုးကို ခံစားရမည်။ အကျိုးကို ခံစားရမည်။

ਅੰਮ੍ਰਿਤ

(၇) ဟူ၍ ဟောပြောရာတွင် ဟောပြောသူသည် အချက်အလက်များကို
 ရှင်းလင်းတင်ပြရန် ကြိုးပမ်းဆောင်ရွက်ရမည်။

[illegible]

(၁၇) မြို့တော်ကို ကံကောင်း၍ မြို့တော်ကို အောင်မြင်စွာ
 မြို့တော်ကို အောင်မြင်စွာ အောင်မြင်စွာ အောင်မြင်စွာ

ព្រះបាទ រាជាក្រុងកំពង់ចាម ព្រះបាទ ក្រុងកំពង់ចាម

[illegible][illegible]

$\frac{1}{2} \left(\frac{1}{2} + \frac{1}{2} \right) = \frac{1}{2}$

(17) អរគុណច្រើន ដល់អ្នកជំនួយការយើង (18)

എന്റെ പ്രിയപ്പെട്ടവരേ! നിങ്ങളെ!

ਅਨੁਮਾਨਿਤ ਅੰਕ 141 ਰਾਹੀਂ ਆਗੇ ਦੇ ਭਾਗ ਲਈ
 7 ਓ ਆਰ

(၁၇) ဤကဏ္ဍ၌လည်းကောင်း၊ ကဏ္ဍတိုက်တို့၌လည်းကောင်း၊

[illegible][illegible]

17
 18

ကလေးများ၏ နားထောင်မှု စွမ်းရည်ကို မြှင့်တင်ပေးရန်

លំដាប់លំដោយតំណាលនូវការងារ

ប្រើប្រាស់សម្រាប់ ព្រឹត្តិការណ៍សង្គម
ក្នុងការងារ (ប្រើប្រាស់) (ប្រើប្រាស់) លំដាប់លំដោយ
ការងារ លំដាប់លំដោយ ព្រឹត្តិការណ៍សង្គម
ប្រើប្រាស់សម្រាប់ ព្រឹត្តិការណ៍សង្គម
ក្នុងការងារ លំដាប់លំដោយ ព្រឹត្តិការណ៍សង្គម
សម្រាប់ លំដាប់លំដោយ ព្រឹត្តិការណ៍សង្គម

ការងារ

ប្រើប្រាស់សម្រាប់ ព្រឹត្តិការណ៍សង្គម
លំដាប់លំដោយ ព្រឹត្តិការណ៍សង្គម លំដាប់លំដោយ
ក្នុងការងារ លំដាប់លំដោយ ព្រឹត្តិការណ៍សង្គម

ការងារ

ប្រើប្រាស់សម្រាប់ ព្រឹត្តិការណ៍សង្គម

អង្គការកម្ពុជាសង្គមស្រី គ្រូបង្វែរ (ប្រធាន) ៖
ក្រសួងកសិកម្ម រុក្ខាប្រមាញ់ និងនេសាទ ៖ គោលការណ៍

នៃការងារ

(ប្រ) គោលបំណងនៃការងារនេះគឺ ដើម្បីជួយដល់

ស្ត្រីកសិករក្នុងការគ្រប់គ្រងដីធ្លី និងការគ្រប់គ្រង

ធនធានទឹក និងធនធានធម្មជាតិផ្សេងៗទៀត

ក្នុងតំបន់កសិកម្ម ដោយផ្អែកលើការគ្រប់គ្រង

ធនធានទឹក និងធនធានធម្មជាតិផ្សេងៗទៀត

និងការគ្រប់គ្រងធនធានធម្មជាតិផ្សេងៗទៀត

និងការគ្រប់គ្រង

(ប្រ) គោលបំណងនៃការងារនេះគឺ ដើម្បីជួយដល់

ស្ត្រីកសិករក្នុងការគ្រប់គ្រងដីធ្លី និងការគ្រប់គ្រង

ធនធានទឹក និងធនធានធម្មជាតិផ្សេងៗទៀត

ស្តីពីការងារ ដូចជា ការងារ ផ្សេងៗ ដែលបាន កំណត់ ចំណាយ
លើការងារ ផ្សេងៗ ដែលបាន កំណត់ ចំណាយ
លើការងារ ផ្សេងៗ ដែលបាន កំណត់ ចំណាយ

(២) ការងារ ផ្សេងៗ ដែលបាន កំណត់ ចំណាយ
លើការងារ ផ្សេងៗ ដែលបាន កំណត់ ចំណាយ
លើការងារ ផ្សេងៗ ដែលបាន កំណត់ ចំណាយ

ការងារ ផ្សេងៗ ដែលបាន កំណត់ ចំណាយ
លើការងារ ផ្សេងៗ ដែលបាន កំណត់ ចំណាយ
លើការងារ ផ្សេងៗ ដែលបាន កំណត់ ចំណាយ

(៣) ការងារ ផ្សេងៗ ដែលបាន កំណត់ ចំណាយ
លើការងារ ផ្សេងៗ ដែលបាន កំណត់ ចំណាយ
លើការងារ ផ្សេងៗ ដែលបាន កំណត់ ចំណាយ

[illegible]

၇။ ကုမ္ပဏီအား အကျိုးရှိစေရန်
 ပြုလုပ်သော အခွင့်အရေးများကို
 ကုမ္ပဏီအတွက် အကျိုးရှိစေရန်

[illegible]

အရှင်မုနိကတို့၏အကျမ်းကို အရှင်မုနိက
တို့၏အကျမ်းကို အရှင်မုနိက

ကျွန်ုပ်တို့သည် အလုပ်အကိုင်များကို ပိုမိုကောင်းမွန်စွာ ဆောင်ရွက်ရန် ကြိုးပမ်းပါမည်။

[illegible]

၂၇၇

Handwritten signature

(27) $\frac{1}{x} \ln x = \ln x - \ln e$

1277 1278 1279 1280 1281 1282 1283 1284 1285 1286 1287 1288 1289 1290 1291 1292 1293 1294 1295 1296 1297 1298 1299 1300 1301 1302 1303 1304 1305 1306 1307 1308 1309 1310 1311 1312 1313 1314 1315 1316 1317 1318 1319 1320 1321 1322 1323 1324 1325 1326 1327 1328 1329 1330 1331 1332 1333 1334 1335 1336 1337 1338 1339 1340 1341 1342 1343 1344 1345 1346 1347 1348 1349 1350 1351 1352 1353 1354 1355 1356 1357 1358 1359 1360 1361 1362 1363 1364 1365 1366 1367 1368 1369 1370 1371 1372 1373 1374 1375 1376 1377 1378 1379 1380 1381 1382 1383 1384 1385 1386 1387 1388 1389 1390 1391 1392 1393 1394 1395 1396 1397 1398 1399 1400 1401 1402 1403 1404 1405 1406 1407 1408 1409 1410 1411 1412 1413 1414 1415 1416 1417 1418 1419 1420 1421 1422 1423 1424 1425 1426 1427 1428 1429 1430 1431 1432 1433 1434 1435 1436 1437 1438 1439 1440 1441 1442 1443 1444 1445 1446 1447 1448 1449 1450 1451 1452 1453 1454 1455 1456 1457 1458 1459 1460 1461 1462 1463 1464 1465 1466 1467 1468 1469 1470 1471 1472 1473 1474 1475 1476 1477 1478 1479 1480 1481 1482 1483 1484 1485 1486 1487 1488 1489 1490 1491 1492 1493 1494 1495 1496 1497 1498 1499 1500 1501 1502 1503 1504 1505 1506 1507 1508 1509 1510 1511 1512 1513 1514 1515 1516 1517 1518 1519 1520 1521 1522 1523 1524 1525 1526 1527 1528 1529 1530 1531 1532 1533 1534 1535 1536 1537 1538 1539 1540 1541 1542 1543 1544 1545 1546 1547 1548 1549 1550 1551 1552 1553 1554 1555 1556 1557 1558 1559 1560 1561 1562 1563 1564 1565 1566 1567 1568 1569 1570 1571 1572 1573 1574 1575 1576 1577 1578 1579 1580 1581 1582 1583 1584 1585 1586 1587 1588 1589 1590 1591 1592 1593 1594 1595 1596 1597 1598 1599 1600 1601 1602 1603 1604 1605 1606 1607 1608 1609 1610 1611 1612 1613 1614 1615 1616 1617 1618 1619 1620 1621 1622 1623 1624 1625 1626 1627 1628 1629 1630 1631 1632 1633 1634 1635 1636 1637 1638 1639 1640 1641 1642 1643 1644 1645 1646 1647 1648 1649 1650 1651 1652 1653 1654 1655 1656 1657 1658 1659 1660 1661 1662 1663 1664 1665 1666 1667 1668 1669 1670 1671 1672 1673 1674 1675 1676 1677 1678 1679 1680 1681 1682 1683 1684 1685 1686 1687 1688 1689 1690 1691 1692 1693 1694 1695 1696 1697 1698 1699 1700 1701 1702 1703 1704 1705 1706 1707 1708 1709 1710 1711 1712 1713 1714 1715 1716 1717 1718 1719 1720 1721 1722 1723 1724 1725 1726 1727 1728 1729 1730 1731 1732 1733 1734 1735 1736 1737 1738 1739 1740 1741 1742 1743 1744 1745 1746 1747 1748 1749 1750 1751 1752 1753 1754 1755 1756 1757 1758 1759 1760 1761 1762 1763 1764 1765 1766 1767 1768 1769 1770 1771 1772 1773 1774 1775 1776 1777 1778 1779 1780 1781 1782 1783 1784 1785 1786 1787 1788 1789 1790 1791 1792 1793 1794 1795 1796 1797 1798 1799 1800 1801 1802 1803 1804 1805 1806 1807 1808 1809 1810 1811 1812 1813 1814 1815 1816 1817 1818 1819 1820 1821 1822 1823 1824 1825 1826 1827 1828 1829 1830 1831 1832 1833 1834 1835 1836 1837 1838 1839 1840 1841 1842 1843 1844 1845 1846 1847 1848 1849 1850 1851 1852 1853 1854 1855 1856 1857 1858 1859 1860 1861 1862 1863 1864 1865 1866 1867 1868 1869 1870 1871 1872 1873 1874 1875 1876 1877 1878 1879 1880 1881 1882 1883 1884 1885 1886 1887 1888 1889 1890 1891 1892 1893 1894 1895 1896 1897 1898 1899 1900 1901 1902 1903 1904 1905 1906 1907 1908 1909 1910 1911 1912 1913 1914 1915 1916 1917 1918 1919 1920 1921 1922 1923 1924 1925 1926 1927 1928 1929 1930 1931 1932 1933 1934 1935 1936 1937 1938 1939 1940 1941 1942 1943 1944 1945 1946 1947 1948 1949 1950 1951 1952 1953 1954 1955 1956 1957 1958 1959 1960 1961 1962 1963 1964 1965 1966 1967 1968 1969 1970 1971 1972 1973 1974 1975 1976 1977 1978 1979 1980 1981 1982 1983 1984 1985 1986 1987 1988 1989 1990 1991 1992 1993 1994 1995 1996 1997 1998 1999 2000 2001 2002 2003 2004 2005 2006 2007 2008 2009 2010 2011 2012 2013 2014 2015 2016 2017 2018 2019 2020 2021 2022 2023 2024 2025 2026 2027 2028 2029 2030 2031 2032 2033 2034 2035 2036 2037 2038 2039 2040 2041 2042 2043 2044 2045 2046 2047 2048 2049 2050 2051 2052 2053 2054 2055 2056 2057 2058 2059 2060 2061 2062 2063 2064 2065 2066 2067 2068 2069 2070 2071 2072 2073 2074 2075 2076 2077 2078 2079 2080 2081 2082 2083 2084 2085 2086 2087 2088 2089 2090 2091 2092 2093 2094 2095

๑๖๒ / มาลาปาลา...
๑๖๓

ကံကံလဲလဲ၊ ကုလိကံ (ဗျဲ) လဲလဲလဲ၊ ကုလိကံလဲ

Handwritten signature: [Illegible]

MARIET (M. M. ENGEL) MILLER & SONS

(27) ၂၁၁၃၈၈၇၂၁၇၂ ၂၁၁၃၈၈၇၂၁၇၂ ၂၁၁၃၈၈၇၂၁၇၂ ၂၁၁၃၈၈၇၂၁၇၂

1870

7172. 7173. 7174. 7175. 7176. 7177. 7178. 7179. 7180. 7181. 7182. 7183. 7184. 7185. 7186. 7187. 7188. 7189. 7190. 7191. 7192. 7193. 7194. 7195. 7196. 7197. 7198. 7199. 7200. 7201. 7202. 7203. 7204. 7205. 7206. 7207. 7208. 7209. 7210. 7211. 7212. 7213. 7214. 7215. 7216. 7217. 7218. 7219. 7220. 7221. 7222. 7223. 7224. 7225. 7226. 7227. 7228. 7229. 7230. 7231. 7232. 7233. 7234. 7235. 7236. 7237. 7238. 7239. 7240. 7241. 7242. 7243. 7244. 7245. 7246. 7247. 7248. 7249. 7250. 7251. 7252. 7253. 7254. 7255. 7256. 7257. 7258. 7259. 7260. 7261. 7262. 7263. 7264. 7265. 7266. 7267. 7268. 7269. 7270. 7271. 7272. 7273. 7274. 7275. 7276. 7277. 7278. 7279. 7280. 7281. 7282. 7283. 7284. 7285. 7286. 7287. 7288. 7289. 7290. 7291. 7292. 7293. 7294. 7295. 7296. 7297. 7298. 7299. 7300. 7301. 7302. 7303. 7304. 7305. 7306. 7307. 7308. 7309. 7310. 7311. 7312. 7313. 7314. 7315. 7316. 7317. 7318. 7319. 7320. 7321. 7322. 7323. 7324. 7325. 7326. 7327. 7328. 7329. 7330. 7331. 7332. 7333. 7334. 7335. 7336. 7337. 7338. 7339. 7340. 7341. 7342. 7343. 7344. 7345. 7346. 7347. 7348. 7349. 7350. 7351. 7352. 7353. 7354. 7355. 7356. 7357. 7358. 7359. 7360. 7361. 7362. 7363. 7364. 7365. 7366. 7367. 7368. 7369. 7370. 7371. 7372. 7373. 7374. 7375. 7376. 7377. 7378. 7379. 7380. 7381. 7382. 7383. 7384. 7385. 7386. 7387. 7388. 7389. 7390. 7391. 7392. 7393. 7394. 7395. 7396. 7397. 7398. 7399. 7400. 7401. 7402. 7403. 7404. 7405. 7406. 7407. 7408. 7409. 7410. 7411. 7412. 7413. 7414. 7415. 7416. 7417. 7418. 7419. 7420. 7421. 7422. 7423. 7424. 7425. 7426. 7427. 7428. 7429. 7430. 7431. 7432. 7433. 7434. 7435. 7436. 7437. 7438. 7439. 7440. 7441. 7442. 7443. 7444. 7445. 7446. 7447. 7448. 7449. 7450. 7451. 7452. 7453. 7454. 7455. 7456. 7457. 7458. 7459. 7460. 7461. 7462. 7463. 7464. 7465. 7466. 7467. 7468. 7469. 7470. 7471. 7472. 7473. 7474. 7475. 7476. 7477. 7478. 7479. 7480. 7481. 7482. 7483. 7484. 7485. 7486. 7487. 7488. 7489. 7490. 7491. 7492. 7493. 7494. 7495. 7496. 7497. 7498. 7499. 7500. 7501. 7502. 7503. 7504. 7505. 7506. 7507. 7508. 7509. 7510. 7511. 7512. 7513. 7514. 7515. 7516. 7517. 7518. 7519. 7520. 7521. 7522. 7523. 7524. 7525. 7526. 7527. 7528. 7529. 7530. 7531. 7532. 7533. 7534. 7535. 7536. 7537. 7538. 7539. 7540. 7541. 7542. 7543. 7544. 7545. 7546. 7547. 7548. 7549. 7550. 7551. 7552. 7553. 7554. 7555. 7556. 7557. 7558. 7559. 7560. 7561. 7562. 7563. 7564. 7565. 7566. 7567. 7568. 7569. 7570. 7571. 7572. 7573. 7574. 7575. 7576. 7577. 7578. 7579. 7580. 7581. 7582. 7583. 7584. 7585. 7586. 7587. 7588. 7589. 7590. 7591. 7592. 7593. 7594. 7595. 7596. 7597. 7598. 7599. 7600. 7601. 7602. 7603. 7604. 7605. 7606. 7607. 7608. 7609. 7610. 7611. 7612. 7613. 7614. 7615. 7616. 7617. 7618. 7619. 7620. 7621. 7622. 7623. 7624. 7625. 7626. 7627. 7628. 7629. 7630. 7631. 7632. 7633. 7634. 7635. 7636. 7637. 7638. 7639. 7640. 7641. 7642. 7643. 7644. 7645. 7646. 7647. 7648. 7649. 7650. 7651. 7652. 7653. 7654. 7655. 7656. 7657. 7658. 7659. 7660. 7661. 7662. 7663. 7664. 7665. 7666. 7667. 7668. 7669. 7670. 7671. 7672. 7673. 7674. 7675. 7676. 7677. 7678. 7679. 7680. 7681. 7682. 7683. 7684. 7685. 7686. 7687. 7688. 7689. 7690. 7691. 7692. 7693. 7694. 7695. 7696. 7697. 7698. 7699. 7700. 7701. 7702. 7703. 7704. 7705. 7706. 7707. 7708. 7709. 7710. 7711. 7712. 7713. 7714. 7715. 7716. 7717. 7718. 7719. 7720. 7721. 7722. 7723. 7724. 7725. 7726. 7727. 7728. 7729. 7730. 7731. 7732. 7733. 7734. 7735. 7736. 7737. 7738. 7739. 7740. 7741. 7742. 7743. 7744. 7745. 7746. 7747. 7748. 7749. 7750. 7751. 7752. 7753. 7754. 7755. 7756. 7757. 7758. 7759. 7760. 7761. 7762. 7763. 7764. 7765. 7766. 7767. 7768. 7769. 7770. 7771. 7772. 7773. 7774. 7775. 7776. 7777. 7778. 7779. 7780. 7781. 7782. 7783. 7784. 7785. 7786. 7787. 7788. 7789. 7790. 7791. 7792. 7793. 7794. 7795. 7796. 7797. 7798. 7799. 7800. 7801. 7802. 7803. 7804. 7805. 7806. 7807. 7808. 7809. 7810. 7811. 7812. 7813. 7814. 7815. 7816. 7817. 7818. 7819. 7820. 7821. 7822. 7823. 7824. 7825. 7826. 7827. 7828. 7829. 7830. 7831. 7832. 7833. 7834. 7835. 7836. 7837. 7838. 7839. 7840. 7841. 7842. 7843. 7844. 7845. 7846. 7847. 7848. 7849. 7850. 7851. 7852. 7853. 78

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

အမှတ်တံလောကံ လကံကုလောကံ အကံကုလောကံကုလောကံ လကံကု

ကုလောကံကုလောကံ လကံကုကုလောကံကုလောကံ

(၁၇) အမှတ်တံလောကံကုလောကံ (၁၈) အမှတ်တံလောကံကုလောကံ

အကံကုလောကံကုလောကံ (၁၉) အမှတ်တံလောကံကုလောကံ

ကုလောကံကုလောကံကုလောကံ (၂၀) အမှတ်တံလောကံကုလောကံ

ကုလောကံကုလောကံကုလောကံ (၂၁) အမှတ်တံလောကံကုလောကံ

ကုလောကံကုလောကံကုလောကံ (၂၂) အမှတ်တံလောကံကုလောကံ

ကုလောကံကုလောကံကုလောကံ (၂၃) အမှတ်တံလောကံကုလောကံ

ကုလောကံကုလောကံကုလောကံ

(၂၄) အမှတ်တံလောကံကုလောကံကုလောကံကုလောကံ

ကုလောကံကုလောကံကုလောကံ (၂၅) အမှတ်တံလောကံကုလောကံ

ကုလောကံကုလောကံကုလောကံ (၂၆) အမှတ်တံလောကံကုလောကံ

ကုလောကံကုလောကံကုလောကံ (၂၇) အမှတ်တံလောကံကုလောကံ

ကုလောကံကုလောကံကုလောကံ (၂၈) အမှတ်တံလောကံကုလောကံ

တကယ်လေ(တ)လိမ့်၊ မလကလိမ့်မကလိမ့်

လေတကလိမ့်၊ လေကလိမ့်၊ လေကလိမ့်၊ လေကလိမ့်

(၁၇) မလကလိမ့်၊ မလကလိမ့်၊ မလကလိမ့်၊ မလကလိမ့်

လေကလိမ့်၊ လေကလိမ့်၊ လေကလိမ့်၊ လေကလိမ့်

တကယ်လေ(တ)လိမ့်၊ မလကလိမ့်၊ မလကလိမ့်

လေကလိမ့်၊ လေကလိမ့်၊ လေကလိမ့်၊ လေကလိမ့်

တကယ်လေ(တ)လိမ့်၊ မလကလိမ့်၊ မလကလိမ့်

လေကလိမ့်၊ လေကလိမ့်၊ လေကလိမ့်၊ လေကလိမ့်

(၁၈) မလကလိမ့်၊ မလကလိမ့်၊ မလကလိမ့်၊ မလကလိမ့်

လေကလိမ့်၊ လေကလိမ့်၊ လေကလိမ့်၊ လေကလိမ့်

တကယ်လေ(တ)လိမ့်၊ မလကလိမ့်၊ မလကလိမ့်

လေကလိမ့်၊ လေကလိမ့်၊ လေကလိမ့်၊ လေကလိမ့်

တကယ်လေ(တ)လိမ့်၊ မလကလိမ့်၊ မလကလိမ့်

[illegible]

អំពី បុគ្គលិក ក្នុង ក្រុម បុគ្គលិក ប្រចាំ ឆ្នាំ ២០២១
ប្រចាំ ឆ្នាំ ២០២១

(၁၇) အဘိဓမ္မာစာအုပ်တို့ကို ဖတ်ရှုရန် လိုအပ်သည်။

БЕЛАГОРОДСКАЈА ПРАЗНА

(Handwritten signature)

ព្រះសាសនាបដិវត្តន៍

1927
 1928
 1929
 1930
 1931
 1932
 1933
 1934
 1935
 1936
 1937
 1938
 1939
 1940
 1941
 1942
 1943
 1944
 1945
 1946
 1947
 1948
 1949
 1950
 1951
 1952
 1953
 1954
 1955
 1956
 1957
 1958
 1959
 1960
 1961
 1962
 1963
 1964
 1965
 1966
 1967
 1968
 1969
 1970
 1971
 1972
 1973
 1974
 1975
 1976
 1977
 1978
 1979
 1980
 1981
 1982
 1983
 1984
 1985
 1986
 1987
 1988
 1989
 1990
 1991
 1992
 1993
 1994
 1995
 1996
 1997
 1998
 1999
 2000
 2001
 2002
 2003
 2004
 2005
 2006
 2007
 2008
 2009
 2010
 2011
 2012
 2013
 2014
 2015
 2016
 2017
 2018
 2019
 2020
 2021
 2022
 2023
 2024
 2025
 2026
 2027
 2028
 2029
 2030
 2031
 2032
 2033
 2034
 2035
 2036
 2037
 2038
 2039
 2040
 2041
 2042
 2043
 2044
 2045
 2046
 2047
 2048
 2049
 2050
 2051
 2052
 2053
 2054
 2055
 2056
 2057
 2058
 2059
 2060
 2061
 2062
 2063
 2064
 2065
 2066
 2067
 2068
 2069
 2070
 2071
 2072
 2073
 2074
 2075
 2076
 2077
 2078
 2079
 2080
 2081
 2082
 2083
 2084
 2085
 2086
 2087
 2088
 2089
 2090
 2091
 2092
 2093
 2094
 2095
 2096
 2097
 2098
 2099
 2100
 2101
 2102
 2103
 2104
 2105
 2106
 2107
 2108
 2109
 2110
 2111
 2112
 2113
 2114
 2115
 2116
 2117
 2118
 2119
 2120
 2121
 2122
 2123
 2124
 2125
 2126
 2127
 2128
 2129
 2130
 2131
 2132
 2133
 2134
 2135
 2136
 2137
 2138
 2139
 2140
 2141
 2142
 2143
 2144
 2145
 2146
 2147
 2148
 2149
 2150
 2151
 2152
 2153
 2154
 2155
 2156
 2157
 2158
 2159
 2160
 2161
 2162
 2163
 2164
 2165
 2166
 2167
 2168
 2169
 2170
 2171
 2172
 2173
 2174
 2175
 2176
 2177
 2178
 2179
 2180
 2181
 2182
 2183
 2184
 2185
 2186
 2187
 2188
 2189
 2190
 2191
 2192
 2193
 2194
 2195
 2196
 2197
 2198
 2199
 2200
 2201
 2202
 2203
 2204
 2205
 2206
 2207
 2208
 2209
 2210
 2211
 2212
 2213
 2214
 2215
 2216
 2217
 2218
 2219
 2220
 2221
 2222
 2223
 2224
 2225
 2226
 2227
 2228
 2229
 2230
 2231
 2232
 2233
 2234
 2235
 2236
 2237
 2238
 2239
 2240
 2241
 2242
 2243
 2244
 2245
 2246
 2247
 2248
 2249
 2250
 2251
 2252
 2253
 2254
 2255
 2256
 2257
 2258
 2259
 2260
 2261
 2262
 2263
 2264
 2265
 2266
 2267
 2268
 2269
 2270
 2271
 2272
 2273
 2274
 2275
 2276
 2277
 2278
 2279
 2280
 2281
 2282
 2283
 2284
 2285
 2286
 2287
 2288
 2289
 2290
 2291
 2292
 2293
 2294
 2295
 2296
 2297
 2298
 2299
 2300
 2301
 2302
 2303
 2304
 2305
 2306
 2307
 2308
 2309
 2310
 2311
 2312
 2313
 2314
 2315
 2316
 2317
 2318
 2319
 2320
 2321
 2322
 2323
 2324
 2325
 2326
 2327
 2328
 2329
 2330
 2331
 2332
 2333
 2334
 2335
 2336
 2337
 2338
 2339
 2340
 2341
 2342
 2343
 2344
 2345
 2346
 2347
 2348
 2349
 2350
 2351
 2352
 2353
 2354
 2355
 2356
 2357
 2358
 2359
 2360
 2361
 2362
 2363
 2364
 2365
 2366
 2367
 2368
 2369
 2370
 2371
 2372
 2373
 2374
 2375
 2376
 2377
 2378
 2379
 2380
 2381

[illegible]

(27) $\prod_{i=1}^n \frac{1}{1 + \frac{1}{i^2}}$

7306 22.4.77 12.7.77 10.11.77 15.11.77 17.12.77

၂၇၇ (၆၆) နှစ်အတွက် ၂၇၈ (၆၆) နှစ်အတွက်

J A T E M A \ R N A I Z L U B R I C I T Y \ L A N D W O R K

အရှင် နတ်မိတ်တို့၏ အမည်များကို ရေးသားပါ။

လက်ကွဲ နာအံ့ကုသော အရာတို့၌ အကုန်အစုံလှစွာ

လက်ကွဲ

(၇၇) ဟူ၍ နာအံ့ကုသော (၇၇) အရာတို့၌ လက်ကွဲတို့၌

ကုသောအရာတို့၌ အကုန်အစုံလှစွာ အကုန်အစုံလှစွာ

ကုသောအရာတို့၌ အကုန်အစုံလှစွာ အကုန်အစုံလှစွာ

လက်ကွဲကုသောအရာတို့၌ အကုန်အစုံလှစွာ အကုန်အစုံလှစွာ

အကုန်အစုံလှစွာ အကုန်အစုံလှစွာ အကုန်အစုံလှစွာ

အကုန်အစုံလှစွာ အကုန်အစုံလှစွာ အကုန်အစုံလှစွာ

လက်ကွဲ အကုန်အစုံလှစွာ (၇၇) လက်ကွဲ

အကုန်အစုံ